Osolsobě, Klára

Formální popisy deverbativních jmen tvořených od slovesného tvaru, od slovesného kmene a od slovesného základu (kořene)

In: Osolsobě, Klára. *Morfologie českého slovesa a tvoření deverbativ jako problém strojové analýzy češtiny.* Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 55-168

ISBN 9788021055650

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/124482
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

VII.

Formální popisy deverbativních jmen tvořených od slovesného tvaru, od slovesného kmene a od slovesného základu (kořene)

V této kapitole navrhneme formální popis vybraných typů deverbativ. Substituční pravidla otestujeme pomocí nástroje *Deriv* na datech morfologického slovníku analyzátoru *ajka*. Výsledkem budou automaticky generované seznamy kandidátů na dvojice verbum/deverbativum.

Seznamy kandidátů podrobíme ruční analýze. Její výsledky okomentujeme. Zaměříme se především na statistické hodnocení úspěšnosti formalizace pro každý ze zkoumaných typů.

Terminologická poznámka

Popisy tvoření slov odvozováním v češtině v gramatikách (Tvoření slov v češtině, Mluvnice češtiny 1, 2, Příruční mluvnice češtiny, Čeština – řeč a jazyk, Mluvnice současné češtiny, atd.) pracují při popisu derivace s termíny jako otevřený kmen/uzavřený kmen, přítomný, minulý, infinitivní kmen, základní/rozšířený kmen[114].

Rozlišování slovesných kmenů na základě systematického popisu alternativních i alternujících kmenotvorných přípon (vč. kmenotvorné přípony nulové, nebo kmenotvorné přípony obsahující konsonantickou i vokalickou složku) jsme popsali v předešlých kapitolách, kde jsme se věnovali problémům segmentace slovních tvarů slovesných subparadigmat a deverbativ (4. kapitola) se zvláštním zaměřením na morfologické alternace dle jednotlivých segmentů (5. kapitola). Nyní obrátíme pozornost k derivaci substantiv a adjektiv, jejichž odvozovacím základem je některý ze slovesných tvarů, slovesný kmen, popřípadě slovesný základ (kořen).

Naším cílem je vytvořit dynamický popis derivace a otestovat jeho fungování na masových datech (rozsáhlý strojový slovník automatického morfologického analyzátoru *ajka* a korpusy[115]). V mnoha ohledech se opíráme o dosavadní praxi popisů slovotvorby v gramatikách, přičemž za zásadní přínos pokládáme to, že nahrazujeme dosavadní deskriptivní, taxonomický popis slo-

114 Srv. hesla Kmen, Kmen infinitivní, Kmen minulý, Kmen přítomný, Třída slovesná, v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002 : 215, 216, 498).

115 Nástroj *Deriv* umožňuje on-line propojení automaticky generovaných dat s doklady jejich výskytů v korpusu SYN2000. Kromě toho jsme na řadě míst pracovali i s jinými korpusy, a to zejména s korpusem SYN.

votvorných procesů, který je nutně fragmentární, popisem opřeným o masová data. Pokrytí jazykových jevů centrálních i okrajových se snažíme zajistit vazbou na korpusová data. Naší snahou je co možná nejúplnější zachycení vybraných slovotvorných procesů.

V rámci slovotvorných tříd se zabýváme jednotlivými vybranými typy. V rámci typu nás zajímají skupiny odvozených slov tvořených od základů jednoho slovního druhu (sloves) jedním derivačním prostředkem (sufixace, konverze, doprovodné morfologické alternace).

Jak bylo řečeno výše, nástroj *Deriv* je propojen s elektronickou verzí řady českých slovníků. O slovníkové interpretace se opíráme především při ruční analýze automaticky generovaných dat. To je patrné zejména v poznámkách, v nichž uvádíme, pokud to jejich počet dovoluje, úplné výčty přegenerovaných dvojic.

Na rozdíl od prací slovníkového charakteru nabízejících výsledky morfematické analýzy (Slavíčková 1974, Šiška 1999 aj. cit. výše) řešíme v rámci formálního popisu problém fundace (vztahu základového a odvozeného slova). Navržená řešení nepokládáme v řadě případů za konečná (jediná možná) a nabízíme je tudíž jako příspěvek do diskuse. Uvádíme-li je, pak je třeba je chápat jako možná řešení pro konkrétní praxi, nikoliv jako „absolutní pravdy“ [116].

Jak bylo řečeno výše, při snaze o formální popis slovotvorných vztahů jsme vyšli z předpokladu, že pravidelné derivace v češtině je možné popsat formou substitučních pravidel. Na základě tohoto předpokladu formulujeme substituční pravidla, která testujeme pomocí nástroje *Deriv*.

V úvodu každé z kapitol si všímáme přehledu možných alternací (na úrovni jednotlivých morfů), které se mohou u příslušného derivačního typu vyskytovat. Následuje slovní popis substitučního formálního pravidla.

Druhá část každé z kapitol je uvedena rozborem dat automaticky extrahovaných ze strojového slovníku. Popisujeme, jakým způsobem lze ze slovníku analyzátoru *ajka* na základě formálních pravidel, která zahrnují definici a) slovního druhu (popř. dalších gramatických významů slovnědruhově závislých kategorií) a b) zakončení (nejde pouze o derivační sufix, jak je běžně chápán v nejrůznějších gramatikách, ale o soubor dalších formálních podmínek[117]), získat kandidáty slov, která mohou patřit k příslušnému derivačnímu typu.

116 Sporná se nám jeví především celá skupina derivací od slovesného základu (kořene) – root derivation (srv. níže).

117 Je-li např. odvozovacím základem derivace jména slovesný kmen (stem derivation), pak před sufixem může předcházet pouze samohláska z přesně definovatelné množiny samohlásek. Touto samohláskou je buď samohláska KmV, nebo samohláska KoV, a to pouze v případě derivací od sloves 3. třídy vzoru *krýt*, nebo vokalický konekt vkládaný mezi uzavřený kmen (slovesa 1. třídy vzorů *nést, péci* a slovesa 2. třídy vzoru *tisknout*, u nichž – omezená skupina lexémů – může být základem derivace od kmene s nulovou KmV) a sufix začínající na souhlásku. Lze empiricky dokázat (na základě analýzy korpusových

Následují substituční pravidla. Jednotlivá pravidla zaznamenáme v tabulkových přehledech. V prvním sloupci jsou uvedeny substituce testované automatickým nástrojem *Deriv*. Ve druhém sloupci je příklad předpokládaného výsledku automatického generování popsaného substitučním pravidlem, který pokládáme za pozitivní doklad správného fungovaní pravidla. Ve třetím sloupci je uveden počet automaticky generovaných dvojic/n-tic (slovo základové/slovo odvozené). Následující sloupce zahrnují výsledky ruční kontroly automaticky generovaných dat. Ve čtvrtém sloupci je uveden počet správně generovaných případů. V pátém sloupci je zaznamenán počet nalezených případů přegenerovávání. Komentáře uvádíme v poznámkách pod čarou.

Při výběru derivačních typů jsme se snažili, aby byly do jisté míry zastoupeny derivace od slovesného tvaru, slovesného kmene a slovesného základu (kořene). Brali jsme též zřetel na to, aby sledované typy pokrývaly formálně nejednoznačné (homonymní) derivační prostředky, tak aby mohly být ověřeny meze formálního popisu, pro který bývá homonymie přirozeného jazyka na různých úrovních kamenem úrazu.

Substantiva od slovesného tvaru a od slovesného kmene a od slovesného základu (kořene)

Mezi deverbativní substantiva, která se budeme snažit popsat pomocí navržených substitučních pravidel, jsme zařadili:

Deverbativní substantiva od slovesného tvaru, tj. neutra paradigmaticky tvořená od sloves (tvaru formálně shodného s pasivním participiem) na *-ní/--tí,* činitelská jména a jména osob zasažených dějem na *-l* (konvertovaná l-ová příčestí), jména činitelská nebo s významem osoby zasažené dějem na *-[nt]ec, -lec* (tvořená sufixem *-ec* od příčestí).

Deverbativní substantiva od slovesného kmene maskulina životná, tj. činitelská jména a jména osob zasažených dějem na *-tel, -č.*

Deverbativní substantiva od slovesného kmene maskulina neživotná, feminina a neutra, tj. jména prostředků, výsledků dějů, popř. jména dějů na *-tel, -č, -dlo, -tko -čka*.

Deverbativní substantiva od slovesného základu (kořene) maskulina životná, tj. činitelská jména *-ec, -ce, -čí*.

Deverbativní substantiva od slovesného základu (kořene) maskulina neživotná, tj. jména prostředků, výsledků dějů, popř. jména dějů na *-ec*.

dat), že do této množiny samohlásek nepatří [oéóůúý]. Empirickou evidenci (korpusy) lze podpořit důkazem založeným právě na znalostech fungování systému slovesných tříd a vzorů v češtině.

Slovesné substantivum na *-ní/-tí*

Od slovesného kmene/tvaru (od základu shodného s participiem pasivním srv. Karlík – Nekula – Rusínová 1995) jsou tvořena v češtině paradigmaticky (téměř neomezeně) dějová jména.

Analýza rozsáhlých dat (slovníky morfologických analyzátorů, korpusy) nabízí možnosti nového pohledu na jev, který je zpracován v klasických mluvnicích i slovnících. Na reprezentativním materiálu je možné sledovat využití normy (téměř neomezené tvoření) z mnoha aspektů úzu (např. frekvence, sémantické posuny).

Možné tvary pasivních příčestí[118], a tedy i tvary dějových jmen (podstatných jmen slovesných, verbálních substantiv – SVB) na *-[nt]í*, se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf vč. grafických (kfg), dále též alternacemi na švu prefixu a kořene (P0e, ki), a také variantami +/- vokalizovaných prefixů. Za základové slovo pro derivaci SBV na *-[nt]í* pokládáme nikoli infinitiv, ale základ shodný s potencionálním tvarem příčestí n-ového/t-ového (maskulinum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost.

alternace KmV	příklad PP	alternace KmV	příklad SBV
a-á	*maz**a**t-maz**á**n*	=	*maz**a**t-maz**á**ní*
		á-a	*br**á**t-br**a**ní*
í-0	*tř**í**t-tř**0**en*	=	*tř**í**t-tř**0**ení*
nou-nu	*mi**nou**t-mi**nu**t*	=	*mi**nou**t-mi**nu**tí*
nou-0	*tisk**nou**t-tišt**0**ěn*	=	*tisk**nou**t-tišt**0**ění*
í-a	*vz**í**t-vz**a**t*	*í-e|ě*	*vz**í**t-vz**e**tí, st**í**t-st**ě**tí*
nou-ja	*nap**nou**t-nap**ja**t*	*nou-ě*	*nap**nou**t-nap**ě**tí*
nou-a	*poč**nou**t-poč**a**t, t**nou**t-ť**a**t*	*nou-e|ě*	*poč**nou**t-poč**e**tí, t**nou**t-t**ě**tí*
mou-a	*přij**mou**t-přij**a**t*	*mou-e*	*přij**mou**t-přij**e**tí*
alternace KoV			
á-a	*t**á**hnout-t**a**žen*	=	*t**á**hnout-t**a**žení*
		á-a	*hr**á**t-hr**a**ní*
é-e	*n**é**st-n**e**sen*	=	*n**é**st-n**e**sení*
í-0	*č**í**st-č**0**ten*	=	*č**í**st-č**0**tení*
í-i	*zp**í**t-zp**i**t*	=	*zp**í**t-zp**i**tí*
í-e/í-ě	*os**í**t-os**e**t/od**í**t-od**ě**n*	=	*os**í**t-os**e**tí/od**í**t-od**ě**ní*
í-a	*prokl**í**t-prokl**a**t*	*í-e*	*prokl**í**t-prokl**e**tí*
ou-u	*ok**ou**t-ok**u**t*	=	*ok**ou**t-ok**u**tí*
ů-o	*r**ů**st-?r**o**sten*	=	*r**ů**st-?r**o**stení*

118 Přestože tvary pasivního participia tvoří pouze slovesa přechodná, při návrhu morfologických vzorů aplikovaných pro strojový morfologický slovník českých kmenů (Osolsobě 1996), který se stal lingvistickou bází několika automatických morfologických nástrojů (mj. analyzátoru *ajka*), nebylo toto omezení bráno v potaz, takže docházelo v praxi strojového slovníku k mírnému přegenerovávání.

ý-y	*pokr**ý**t-pokr**y**t*	=	*pokr**ý**t-pokr**y**tí*
alternace kf			
s-t	*plé**s**t-ple**t**en*	=	*plé**s**t-ple**t**ení*
s-d	*klá**s**t-kla**d**en*	=	*klá**s**t-kla**d**ení*
c-č	*sé**c**t-se**č**en*	=	*sé**c**t-se**č**ení*
c-ž	*zmo**c**t-zmo**ž**en*	=	*zmo**c**t-zmo**ž**ení*
t-ť	*se**t**nout-s**ť**at*	=	*se**t**nout-s**tě**tí*
s-š	*mí**s**it-mí**š**en*	=	*mí**s**it-mí**š**ení*
z-ž	*sra**z**it-sra**ž**en*	=	*sra**z**it-sra**ž**ení*
ď-z	*zra**d**it-zra**z**en*	=	*zra**d**it-zra**z**ení*
ť-c	*vypo**t**it-vypo**c**en*	=	*vypo**t**it-vypo**c**ení*
zď-žď	*br**zd**it-br**žd**ěn*	=	*br**zd**it-br**žd**ěn*
sl-šl	*my**sl**et-my**šl**en*	=	*my**sl**et-my**šl**ení*
h-ž	*tá**h**nout-ta**ž**en*	=	*tá**h**nout-ta**ž**ení*
k-č	*dot**k**nout-dot**č**en*	=	*dot**k**nout-dot**č**ení*
ch-š	*nad**ch**nout-nad**š**en*	=	*nad**ch**nout-nad**š**ení*
sk-šť	*ti**sk**nout-ti**šť**ěn*	=	*ti**sk**nout-ti**šť**ění*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)			
e-0	*se**j**mout-s**0**ňat*	=	*se**j**mout-s**0**nětí*
j-ň	*vy**j**mout-vy**ň**at*	*j-ň*	*vy**j**mout-vy**n**ětí*

Při formulaci formálních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **potencionální tvar pasivního příčestí/substativum rodu středního** takové, že: přidáme-li ke koncovému řetězci **(tvarové koncovce pasivního příčestí) [n|t]** přesně definovatelnou posloupnost znaků **(í)** a zároveň platí, že takto utvořený tvar je neutrum (nom. sg.), které se skloňuje podle vzoru ***stavení*** výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/potencionálně odvozený tvar substantiva na *-[nt]í***.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 34038 substantiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gNnSc1**), zakončených na řetězec **[aáeě]ní$** a **[áeěiyu]tí$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami, v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na potencionální slovesná substantiva na *-[nt]í* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí

substantiv na *-[nt]í*, kde příslušný koncový řetězec není hledaný sufix (*století, pokolení, …*), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-ní/-tí

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
([nt])$/k5eA.*mNgMnS>$1í/k1gNnSc1	*jednán/jednání*	27378	27378	0
án$/k5eA.*mNgMnS>aní/k1gNnSc1	*brán/braní*	36	36	0
at$/k5eA.*mNgMnS> etí/k1gNnSc1	*počat/početí*	34	34	0
jat$/k5eA.*mNgMnS> ětí/k1gNnSc1	*napjat/napětí*	6	6	0
ňat$/k5eA.*mNgMnS> nětí/k1gNnSc1	*sňat/snětí*	6	6	0
ťat$/k5eA.*mNgMnS> tětí/k1gNnSc1	*sťat/stětí*	16	16	0
Celkem	6 pravidel	27476	27476	0

Pomocí 6 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 27476 správných dvojic (100 %).

Rozdíl v počtu substantiv končících řetězcem [aáeě]ní$ a [áeěiyu]tí$ a počtu automaticky generovaných dvojic potenciální tvar pasivního participia (PP)/substantivum slovesné na *-[nt]í* je 34038-27476=6562. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další substantiva zakončená na *-[nt]í*, ke kterým nejsou ve slovníku morfologického analyzátoru doložena potencionální motivující slovesa[119]. Mohou to být též kompozita (*čepobití, podsebití, krupobití, krveprolití, bezžití, znovuzrození, vinobraní, nanebevzetí, dík[uů]vzdání, rukoudání, zmrtvýchvstání, rychlobruslení, jasnozření, nitrozření, vnitrozření, znovuvzkříšení, zvelkoměšťáčtění, zmaloměšťáčtění, různočtení, galapředstavení, vzdoropředstavení, dobrodiní, …*). Malou skupinu tvoří substantiva, u nichž koncové *[nt]í* není hledaný sufix *(např. kořání, rozhraní, okvětí, století, nadkolení, podkolení, pokolení, šprlení, podramení, zástění, akátí, záblatí, zápatí,*

119 Strojový slovník morfologického analyzátoru *ajka* obsahuje jednak verbální substantiva automaticky vygenerovaná na základě pravidel (morfologických vzorů – Osolsobě 1996), jednak verbální substantiva doplněná později, k nimž nemusí být ve slovníku doplněna odpovídající slovesa.

podpatí, úpatí, tisíciletí, záletí, podletí, nadsvětí, zásvětí, závětí, obvětí, …). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Činitelská jména na *-l* a další deverbativa od l-ových příčestí

Tvary l-ových příčestí, a tedy i od nich odvozených činitelských jmen[120], se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf a alternacemi na švu prefixu a kořene (P0e, ki). Za základové slovo pro derivaci činitelských jmen na *-l* nepokládáme infinitiv, ale sám tvar l-ové příčestí (maskulinum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad
á-a	*br**á**t-br**a**l*[121]
?í-i	*ct**í**t-ct**i**l*
í-e/í-ě	*zavř**í**t-zavř**e**l*[122]*/(přece)cht**í**t-(přece)cht**ě**l*[123]
?nou-nu	*mi**nou**t-mi**nu**l*
nou-0	*zběh**nou**t-zběh**0**(l)*[124]
í-a	*(darmo)vz**í**t-(darmo)vz**a**l*[125]
? nou-ja	*nap**nou**t-nap**ja**l*
nou-a	*t**nou**t-ť**a**l*[126]
mou-a	*sej**mou**t-sň**a**l*[127]
alternace KoV	
?á-a	*?kr**á**st-kr**a**d(l)*[128]

120 Přesnější by bylo hovořit o deverbativech obecně, neboť mnohá z níže uvedených (zejména propria) nemají činitelský význam.

121 Srv. kompozita jako *darmodal* (*?křivochcál(ek)*), nebo jméno hobita z Tolkienova románu Pán prstenů *Peregrin Bral* (překl. angl. *Peregrin Took*) vytvořená jako běžná česká příjmení *Nezval, Otáhal,* či kompozita *patolízal* nebo příjmení *Málodělal* (hrdina dětského románu Hugha Loftinga).

122 Srv. příjmení jako *Zavřel, …*

123 Srv. příjmení jako *Přecechtěl, ….*

124 Uvažujeme rovněž případy, kdy činitelské jméno (stejně jako základový tvar l-ového příčestí nekodifikované varianty typ *nes, krad, tek, zběh, …*) existuje bez tvarové koncovky *-l*. Máme na mysli apelativa jako *vyklouz, zběh,*okazionálně tvořená kompozita (propria) jako *Všechnosněd,* snad by takto bylo možno interpretovat též propria *Skoněspad, Vostrombouch,* zajisté pak *Proklouz* (hrdina Verneova románu Cesta kolem světa za 80 dní v originále Passepartout). Dokulil (1967 : 86) sice uvádí, že se činitelská jména na *-l* netvoří od sloves s kmenem minulým na *-nou-* a *-ova-*, nicméně připouští, že substantivum *vyklouz* vzniklo výše naznačeným způsobem (ibid. 119). Otázkou je pak, jak interpretovat substantivum *vyvrhel* (*povrhel*). Existence příjmení z l-ových příčestí od sloves, která tvoří l-ová příčestí od kmene s nulovou kmenotvornou příponou, je doložena místními jmény *Záběhlice<Zaběhl, Hudlice<Hudl, Podmokly<Podmokl* (Srv. Svoboda – Šmilauer 1960 : 576), a také apelativy (*nemehlo*) a příjmeními od tvarů fem. a neu. (*Úlehla, Olehla, Oulehla, Polehla, Vosáhlo, Dosedlo, Nasáklo, Oslizlo, Oslzla, Křehla, …*).

125 Srv. příjmení jako *Darmovzal, Drahovzal.*

126 Srv. příjmení *Neveťal.*

127 Srv. příjmení *Nesňal.*

128 Srv. též příjmení *Vozáb, Vozábla, Vozáblo* (*<vo-zábst*), zatímco u kompozit *břichopas* (*mrakotřas, hromotluk, …*) není zcela zřejmé, zda nejde o zkrácený prezentní tvar, a to i s ohledem na kvantitu KoV.

alternace KmV	příklad
é-e	*(slovo)spl**é**st-(slovo)spl**e**t(l)*[129]
í-i	*(potmě)š**í**t-(potmě)š**i**l*[130]
í-e/í-ě	*?(darmo)j**í**st-(darmo)j**e**d*[131]/ *(všechno)sn**í**st-(všechno)sn**ě**d*[132]
ou-u	*(potmě)h**ou**st-(potmě)h**u**d*[133]
ů-o	*(samo)r**ů**st-(samo)r**o**st*[134]
ý-y	*(všudy)b**ý**t-(všudy)b**y**l*[135]
alternace kf	
s-t	*(slovo)plé**s**t-(slovo)ple**t**(l)*
s-d	*(darmo)jí**s**t-(darmo)je**d***
c-k	*tlou**c**i-tlou**k**(l)*[136]
c-h	*mo**c**t-mo**h**(l)*[137]
t-ť	***t**nout-**ť**al*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)	
?e-0	*ob**e**jmout-ob**0**jal*
j-ň	*se**j**mout-s**ň**al*[138]

Při formulaci formálních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **l-ové příčestí/maskulinum životné** takové, že: koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou l-ového příčestí** nebo **kořenovým vokálem + tvarotvorná koncovka l-ového příčestí maskulina singuláru *-l*)** je identický a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***pán***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-l***.

129 Kompozitum doložené v korpuse: … *a teď <slovosplet> ! ? Ja jsem něžma žena …*

130 Srv. též příjmení *Nepil*.

131 Šlosar (1999 : 25) ovšem uvádí kompozita s druhým členem *-jed< jíst* (*lidojed, včelojed,* …) mezi kompozita se zadním členem verbálním s nulovým sufixem, předpokládá tedy, že druhý (verbální člen) vznikl konverzí verbálního kořene.

132 Tuto alternaci by snad mohla podpořit existence v korpusu doloženého kompozita *Všechnosněd,* dále místní jméno *Všeměly* a substantivum *všeměl* (doložené v SYN2009PUB, ačkoliv zde se nemusí jednat jen o okazionalismus – narážku na kompozitum *všeuměl,* ale o toto substantivum samo – grafickou chybu).

133 Vycházíme z toho, že synonymní apelativa *potměšil* a *potměhud* patří ke stejnému derivačnímu typu. Alternaci KoV *ou-u* najdeme i v příjmení *Zulprase* (Šmilauer 1972 : 105). Pochybnost vzbuzuje ovšem kompozitum *hromotluk*. Podobně jako u kompozit *břichopas, mrakotřas* bychom v případě derivace od l-ového příčestí předpokládali dlouhý KoV (*pás-l, tlouk-l, třás-l*). Patrně jde o deriváty se zadním členem verbálním s nulovým sufixem.

134 Vycházíme z analogie k **lětorastl>letorost* (viz Šlosar 1999 : 30).

135 Srv. též *domabyl* a příjmení jako *Kryl, Přikryl, Přibyl,* …

136 Substantivum *tlouk* je jednak jméno nástroje na tlučení, jednak nadávka neobratné osobě. Nabízí se spojitost s kompozitem *hromotluk*, kde ovšem interpretaci deverbativa od příčestí l-ového brání podoba KoV (viz výše).

137 Srv. k tomu interpretaci substantiva *nemehlo* (Machek 1971 : 395), kterou ovšem nepotvrzuje (Rejzek 2001 : 407).

138 Srv. příjmení *Nesňal*.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 419 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **[^éíooůúý|(de)|(ne)|(te)|(be)|(fe)|(me)|(pe)|(fe)]l$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky/řetězce uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které nemohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací), a řetězce začínající souhláskami, které nemohou stát před KmV *e*, ani před KoV *e*. Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-l* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že některé z variant hledaného koncového řetězce, a sice *á+l*, *i+l* se objevují rovněž u poměrně početných skupin derivátů, které nejsou deverbativy hledaného typu (např. *-ál – radikál, -fil /-mil – bibliofil, bogomil, …*). Menší roli hrají kompozita (kompozita ponecháváme v návrhu formálních pravidel stranou) a další výjimky, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-l

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
l$/k5eA.*mAgMnS>l/k1gMnSc1[139]	*kutit/kutil*	180	171	9[140]
CELKEM	1 pravidlo	180	171	9
Výjimky	*vyklouz, zběh*			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidlo **($C)l$/k5eA.*mAgMnS>$1/k1gMnSc1**, které generuje dvojice jako *zběhl/zběh*. S jeho pomocí lze vygenerovat celkem 25 dvojic (*beknout/bek, blbnout/blb, brouknout/brouk, cápnout/cáp, cvrknout/cvrk, flinknout/flink, chroustnout/chroust, kňournout/kňour, křísnout/křís, máknout/mák, ošoustnout/ošoust, poběhnout/poběh, pořiznout/poříz, přist/před, pšouknout/pšouk, říct/řek, skopnout/skop, strknout/strk, šáhnout/šáh, škobrtnout/škobrt, tlouct/tlouk, vnuknout/vnuk, vykuknout/vykuk, zběhnout/zběh, zmoknout/zmok*). V naprosté většině případů jde o přegenerovávání. Důvodem je, že tyto typy derivací jsou doloženy a) proprii a b) kompozity. Zatímco pro-

139 Pravidlo je formulováno bez jakýchkoliv omezení. Činitelská jména na *-l* se dle Dokulila (Dokulil 1967 : 86) netvoří od sloves s kmenem minulým na *-nou-* a *-ova-*. Zařazení omezení by pomohlo odstranit 3 případy přegenerovávání, tedy celou třetinu přegenerovaných případů.

140 *manout/manul, mývat/mýval, narvat/narval, osít/osel, pinknout/pinkl, posít/posel, puknout/pukl, servat/serval*. U dvojice *zhýrat/zhýral* dáváme přednost adjektivní motivaci.

pria nejsou většinou zahrnuta ve slovníku morfologického analyzátoru (totéž platí i o většině mnohdy příležitostně tvořených kompozit), pro kompozita nejsou navržena příslušná pravidla.

Pomocí 1 navrženého pravidla bylo automaticky vygenerováno 180 dvojic (100 %). Z toho 171 dvojic (95 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-l*** a 9 dvojic (5 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních jmen činitelských na *-l* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 419-(180-9)=248. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem, a to zejména typům na *-ál, -fil, -mil* a přegenerovaným případům jmen, která nejsou tvořena sufixem *-l* (*čokl, civil, debil, grázl, hajzl, král, lempl, manul, pudl, šiml, …*), popř. přítomnosti kompozit (*bohdal, darmodal, domabyl, patolízal, potměšil, všeuměl, všudybyl, …*), pro něž nebyla navržena pravidla. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Týž postup lze zopakovat i pro deriváty na *-la* (*nedbala, ožrala, paťala, srala, ?šamtala, ?šantala, toulala*), *-lo* (*nemehlo*) a také jména prostředků (*bodlo, spřáhlo, stíhlo, táhlo, těhlo, tíhlo, ?žehlo*) a jmenné tvary deverbálních adjektiv/substantivizovaných adjektiv (*minulo, zoufalo*).

S ohledem na malý počet pozitivních příkladů a vysokou míru přegenerování tyto podtypy ponecháme stranou.

Životná substantiva na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec* s významem osoby zasažené dějem (patiens)/nositele vlastnosti plynoucí z děje

Do formálních pravidel popisujících derivace jmen činitelských na *-ec* (srv. níže) záměrně nezařadíme pravidla pro generování dvojic se druhým členem, jímž je životné maskulinum na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec.* Tato sub-

stantiva mají ve většině případů význam osoby zasažené dějem (patiens). Jsou to substantiva jako *zajatec, proklatec, štvanec, trestanec, …* Kromě toho existuje ovšem malá skupina substantiv jako např. *stoupenec, milenec, běženec, dorostenec, přívrženec, spiklenec, cvičenec, spřeženec, zkrachovanec, čekanec …*, u nichž převažuje význam činitelský (aktivní). U některých z nich se uplatňuje též význam příslušenský (*stoupenec, spřeženec, …*).

Jak dokládá analyzovaný materiál, a to jak slovníku morfologického analyzátoru, tak korpusů, není vždy snadné rozlišit deriváty od pasivních příčestí/jejich adjektivních variant, či adjektiv, která se významově osamostatnila.

Tyto rozdíly ponecháme v navrženém popisu stranou. Budeme se snažit zachytit různě interpretovatelná deverbativa formálně definovaná jako deriváty od pasivního příčestí. Potencionální tvary pasivních příčestí (viz výše), a tedy i tvary adjektivizovaných příčestí trpných (AV) na *-[nt]ý*, se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf. Za základové slovo pro derivaci životných substantiv zasažených dějem na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec,* pokládáme jak infinitiv, tak potencionální tvar příčestí n-ového/t--ového (maskulinum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad	alternace KmV	příklad
x	*štv**á**t-štv**á**n*	*á-a*	*štv**á**n-štv**a**nec*
í-0	*křt**í**t-křt**0**ěn*	x	*křt**0**ěn-křt**0**ěnec*
nou-0	*zatk**nou**t-zatč**0**en*	x	*zatč**0**en-zatč**0**enec*
nou-nu	*zakřik**nou**t-zakřik**nu**t*	x	*zakřik**nu**t-zakřik**nu**tec*
nou-ja	*přep**nou**t-přep**ja**t*	x	*přep**ja**t-přep**ja**tec*
mou-a	*zaj**mou**t-zaj**a**t*	x	*zaj**a**t-zaj**a**tec*
alternace KoV			
í-i	*podš**í**t-podš**i**t*	x	*podš**i**t-podš**i**tec*
í-ě	*od**í**t-od**ě**n*	x	*od**ě**n-od**ě**nec*
í-a	*prokl**í**t-prokl**a**t*	x	*prokl**a**t-prokl**a**tec*
ou-u	*nad**ou**t-nad**u**t*	x	*nad**u**t-nad**u**tec*
ů-o	*dor**ů**st-?dor**o**sten*	x	*?dor**o**sten-dor**o**stenec*
ý-y	*zar**ý**t-zar**y**t*	x	*zar**y**t-zar**y**tec*
alternace kf			
s-t	*spl**é**st-spl**e**ten*	x	*spl**e**ten-spl**e**tenec*
s-d	*podv**é**st-podv**e**den*	x	*podv**e**den-podv**e**denec*
?c-č	*ut**é**ct-ut**e**čený*	x	*ut**e**čený-ut**e**čenec*
c-ž	*zmo**c**t-zmo**ž**en*	x	*zmo**ž**en-zmo**ž**enec*
k-č	*zat**k**nout-zat**č**en*	x	*zat**č**en-zat**č**enec*
h-ž	*vyvr**h**nout-vyvr**ž**en*	x	*vyvr**ž**en-vyvr**ž**enec*
ch-š	*nad**ch**nout-nad**š**en*	x	*nad**š**en-nad**š**enec*
s-š	*m**í**sit-m**í**šen*	x	*sm**í**šen-sm**í**šenec*
z-ž	*por**a**zit-por**a**žen*	x	*por**a**žen-por**a**ženec*
ď-z	*odsou**d**it-odsou**z**en*	x	*odsou**z**en-odsou**z**enec*

alternace KmV	příklad	alternace KmV	příklad
ť-c	*osví**t**it-osví**c**en*	x	*osví**c**en -osví**c**enec*
zď-žď	*opo**zd**it-opo**žd**ěn*	x	*opo**žd**ěn-opo**žd**ěnec*
sl-šl	*zamy**sl**et-zamy**šl**en*	x	*zasmy**šl**en-zasmy**šl**enec*
alternace na švu prefix/ kořen (P0e, ki)[141]			

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují trojice **infinitiv/tvar maskulina životného singuláru pasivního příčestí/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu + infinitivní koncovkou,** nebo pouze **infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **[nt]$**, přičemž u **KoV fakultativně dochází k alternacím** a takto vzniklý tvar bude tvarem pasivního participia, a následně nahradíme tento koncový řetězec **[nt]$** přesně definovatelnou posloupností znaků **[nt]ec$,** přičemž u **KoV fakultativně dochází k alternacím**, a zároveň platí, že substantivum vzniklé tímto nahrazením je maskulinu životné, které se skloňuje podle vzoru ***muž***, výsledná trojice bude pravděpodobně **základové sloveso/ dvozené participium pasivní/odvozené jméno osoby zasažené dějem na *-ec***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 660 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **[aeěuy][nt]ec$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na jména na *-[nt]ec* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány tím, že na *-[nt]ec* jsou za-

141 Tyto alternace nejsou doloženy ani ve strojovém slovníku, ani v korpusech.

končena deadjektivní substantiva tzv. názvy nositelů vlastností (*sršatec, rohatec, ryšatec, …*). Tyto případy ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-[aeě]nec, -[nm]utec, -[aeěiyu]tec

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
at$/k5.*mF> án$/k5eA.*mNgMnS> anec/k1gMnSc1	*poslat/poslán/poslanec vyšetřovat/vyšetřován/vyšetřovanec*	97	97	0
it$/k5.*mF> en$/ k5eA.*mNgMnS> enec/k1gMnSc1	*ozbrojit/ozbrojen/ozbrojenec*	152	149	3[142]
sit$/k5.*mF> šen$/ k5eA.*mNgMnS> šenec/k1gMnSc1	*mísit/míšen/míšenec*	13	13	0
zit$/k5.*mF> žen$/ k5eA.*mNgMnS> ženec/k1gMnSc1	*porazit/poražen/poraženec*	5	5	0
tit$/k5.*mF> cen$/ k5eA.*mNgMnS> cenec/k1gMnSc1	*osvítit/osvícen/osvícenec*	24	24	0
dit$/k5.*mF> zen$/ k5eA.*mNgMnS> zenec/k1gMnSc1	*odsoudit/odsouzen/odsouzenec*	23	23	0
slit$/k5.*mF> šlen$/ k5eA.*mNgMnS> šlenec/k1gMnSc1	*zamyslit/zamyšlen/zamyšlenec*	1	1	0
it$/k5.*mF> ěn$/ k5eA.*mNgMnS> ěnec/k1gMnSc1	*zmocnit/zmocněn/zmocněnec*	40	40	0
stit$/k5.*mF> štěn$/ k5eA.*mNgMnS> štěnec/k1gMnSc1	*propustit/propuštěn/propuštěnec*	8	8	0
zdit$/k5.*mF> žděn$/ k5eA.*mNgMnS> žděnec/k1gMnSc1	*opozdit/opožděn/opožděnec*	1	1	0
ít$/k5.*mF> ěn$/k5eA.*mNgMnS> ěnec/k1gMnSc1	*křtít/křtěn/křtěnec*	8	8	0
ít$/k5.*mF> en$/k5eA.*mNgMnS> enec/k1gMnSc1	*rozezlít/rozezlen/rozezlenec*	3	1	2[143]
át$/k5.*mF> án$/k5eA.*mNgMnS> anec/k1gMnSc1	*štvát/štván/štvanec*	6	3	3[144]

142 *bratřit/bratřen/bratřenec, hubit/huben/hubenec, robit/roben/robenec.*

143 *nadšít/nadšen/nadšenec, učít/učen/učenec.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
out$/k5.*mF> ut$/k5eA.*mNgMnS> utec/k1gMnSc1	*zakřiknout/zakřiknut/zakřiknutec*	3	2	1[145]
knout$/k5.*mF> čen$/k5eA.*mNgMnS> čenec/k1gMnSc1	*zatknout/zatčen/zatčenec*	5	1	4[146]
hnout$/k5.*mF> žen$/k5eA.*mNgMnS> ženec/k1gMnSc1	*vyvrhnout/vyvržen/vyvrženec*	14	14	0
chnout$/k5.*mF> šen$/k5eA.*mNgMnS> šenec/k1gMnSc1	*nadchnout/nadšen/nadšenec*	1	1	0
sknout$/k5.*mF> štěn$/k5eA.*mNgMnS> štěnec/k1gMnSc1	*utisknout/utištěn/utištěnec*	1	1	0
mout$/k5.*mF> at$/k5eA.*mNgMnS> atec/k1gMnSc1	*zajmout/zajat/zajatec*	7	4	3[147]
nout$/k5.*mF> jat$/k5eA.*mNgMnS> jatec/k1gMnSc1	*přepnout/přepjat/přepjatec*	1	1	0
ít$/k5.*mF> it$/k5eA.*mNgMnS> itec/k1gMnSc1	*podšít/podšit/podšitec*	4	1	3[148]
ýt$/k5.*mF> yt$/k5eA.*mNgMnS> ytec/k1gMnSc1	*zarýt/zaryt/zarytec*	3	1	2[149]
ést$/k5.*mF> esen$/k5eA.*mNgMnS> esenec/k1gMnSc1	*povznést/povznesen/povznesenec*	1	1	0
ést$/k5.*mF> eden$/ k5eA.*mNgMnS> edenec/k1gMnSc1	*odvést/odveden/odvedenec*	2	2	0
ést$/k5.*mF> eten$/k5eA.*mNgMnS> etenec/k1gMnSc1	*splést/spleten/spletenec*	1	1	0

144 *brát/brán/branec, kát/kán/kanec, nadát/nadán/nadanec.*

145 *klenout/klenut/klenutec.*

146 Formulace pravidla nezajišťuje shodu lemmat, od nichž se generuje 1. (infinitiv) a 2. (participium) tvar slovesný. Od různých infinitivů (*cviknout/cvičit, muknout/mučit, odstrknout/odstrčit, spolknout/spolčit*) se tak generují participia, která náhodně odpovídají zadanému pravidlu.

147 *žmout/žat/žatec, žmout/žít/žatec, žmout/žát/žatec.*

148 U dvojic *bít/bitec, lít/litec, pít/pitec* nejde o osoby zasažené dějem (jako u *podšitec* a *zarytec*). Interpretujeme je spolu se substantivem *rytec* jako derivace od kořene (základ je rozšířen o konsonantický konekt *t*) podobně jako *bijec* (konekt *j*) a *savec* (konekt *v*).

149 *pokrýt/pokryt/pokrytec, rýt/ryt/rytec.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ézt$/k5.*mF> ezen$/k5eA.*mNgMnS> ezenec/k1gMnSc1	*nalézt/nalezen/nalezenec*	2	2	0
éct$/k5.*mF> ečen$/k2eAgMnSc1d1> ečenec/k1gMnSc1	*utéct/utečený/utečenec*	1	1	0
CELKEM	25 pravidel	**428**	**407**	**21**
Výjimky	*dorostenec, úpěnec, ...*			

Nezařazujeme pravidlo, které generuje trojici *dorůst/dorosten/dorostenec*. Domníváme se, že v případě substantiva *dorostenec* nejde o osobu zasaženou dějem (patient), ale o jméno příslušenské k deverbativnímu substantivu *dorost*. Nezařadili jsme také pravidlo pro generování trojic od sloves vzorů *trpět* a *sázet* (ět**$/k5.*mF> ěn$/k5eA.*mNgMnS> ěnec/k1gMnSc1**), protože zadané pravidlo negeneruje žádná data. Sondou do korpusu SYN jsme ověřili, že jde o naprosto okrajový případ[150].

Pomocí 25 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 428 dvojic (100 %). Z toho 407 dvojic (95 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/osoba zasažená dějem na *-[nt]ec*** a 21 dvojic (5 %) jsou případy přegenerovávání.

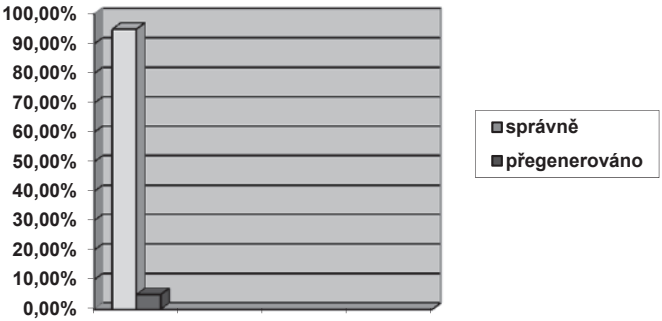

Rozdíl potencionálních názvů osob zasažených dějem na *-[nt]ec* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 660-(428-19)=251. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje řada substantiv derivovaných od adjektiv na *-ný/-tý* sufixem *-ec* (*sršatec, rohatec, …*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

150 Našli jsme jeden jediný doklad, a sice v korpusu SYN2000: *… ale co básník , zastupník touhy , <**úpěnec**> živé prakse, …*, doklad je z básnické sbírky Ivana Diviše Noe vypouští krkavce. Jedná se o zřejmou básnickou licenci. Obecně lze pozorovat, že základy od vzorů *trpět* a *sázet* jsou u většiny deverbativních typů mnohem méně zastoupeny než základy od vzoru *prosit*, což má za následek nárůst přegenerovávání v případě různě podmíněné homonymie základů.

Neživotná deverbativní substantiva na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec* s významy objektu děje

Do formálního popisu derivace jmen prostředků na *-ec* (srv. níže) záměrně nezařadíme pravidla pro generování dvojic se druhým členem, jímž je neživotné maskulinum na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec* většinou s významem objektu zasaženého dějem (patiens). Jsou to substantiva jako *mazanec, dělenec, sčítanec, …*

Jak dokládá analyzovaný materiál, a to jak slovníku morfologického analyzátoru, tak korpusů, není vždy snadné rozlišit deriváty od pasivních příčestí/jejich adjektivních variant, či adjektiv, která se významově osamostatnila.

Snažíme se je tedy definovat formálně jako deriváty od pasivního příčestí. Potencionální tvary pasivních příčestí (viz výše), a tedy i tvary adjektivizovaných příčestí trpných (AV) na *-[nt]ý*, se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf[151]. Za základové slovo pro derivaci neživotných substantiv na *-[aeě]n-ec, -[nm]ut-ec, -[aeěiyu]t-ec*, která pojmenovávají objekt zasažený dějem, pokládáme jak infinitiv, tak potencionální tvar příčestí n-ového/t-ového (maskulinum životné singulár). Na tomto místě nebudeme uvádět samostatnou tabulku s přehledem alternací, neboť alternace se typově nikterak neliší od alternací, k nimž dochází při derivaci životných maskulin, jak jsou uvedeny v předcházející kapitole.

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují trojice **infinitiv/tvar maskulina životného singuláru pasivního příčestí/maskulinum neživotné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu + infinitivní koncovkou,** nebo pouze **infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **[nt]$**, přičemž u **Kov fakultativně dochází k alternacím** a takto vzniklý tvar bude tvarem pasivního participia, a následně nahradíme tento koncový řetězec **[nt]$** přesně definovatelnou posloupností znaků **[nt]ec$,** přičemž u **Kov fakultativně dochází k alternacím**, a zároveň platí, že substantivum vzniklé tímto nahrazením je maskulinum neživotné, které se skloňuje podle vzoru ***stroj***, výsledná trojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené participium pasivní/odvozené jméno objektu zasaženého dějem na *-ec***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 na-**

151 Jiné alternace (P0e, ki) nejsou doloženy (viz výše).

nejvýše 2 znaky) bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 233 substantiv, maskulin neživotných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gInSc1**), zakončených na řetězec **[aeěuiy][nt]ec$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na jména objektů zasažených dějem na *-[nt]ec* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány tím, že na *-[nt]ec* jsou zakončena nejrůznější desubstantiva (*křemenec, vápenec, měděnec, kravinec, mušinec, myšinec, ovčinec, hřebčinec, …*). Tyto případy ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-nec/-tec

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
at$/k5.*mF> án$/k5eA.*mNgMnS> anec/k1gInSc1	*mazat/mazán/mazanec roubovat/roubován/roubovanec*	51	49	2[152]
it$/k5.*mF> en$/ k5eA.*mNgMnS> enec/k1gInSc1	*dělit/dělen/dělenec*	19	14	5[153]
it$/k5.*mF> ěn$/ k5eA.*mNgMnS> ěnec/k1gInSc1	*mocnit/mocněn/mocněnec*	7	4	3[154]
zit$/k5.*mF> žen$/ k5eA.*mNgMnS> ženec/k1gInSc1	*srazit/sražen/sraženec*	1	1	0
át$/k5.*mF> án$/k5eA.*mNgMnS> anec/k1gInSc1	*žvát/žván/žvanec*	3	1	2[155]

152 *blafat/blafanec, zobat/zobanec.*

153 *červit/červenec, kalit/kalenec, kolit/kolenec, mezit/mezenec, štědřit/štědřenec*. V některých případech se jedná o názvy rostlin (*kolenec, štědřenec*), u nichž by bylo možné hledat výklad pomocí etymologie. Substantivum *kalenec* definuje SSJČ jako: došky (máčené v hlíně) kryjící hřeben střechy, u substantiva *mezenec* je uvedeno: nář. prsteník.

154 *leštit/leštěnec, mědit/měděnec, plstit/plstěnec*.

155 *hrát/hranec, kát/kanec.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
est$/k5.*mF> eten$/k5eA.*mNgMnS> etenec/k1gInSc1	*proplést/propleten/propletenec*	5	5	0
CELKEM	6 pravidel	**86**	**74**	**12**
Výjimky	*srostenec, …*			

Nezařadili jsme pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) přegenerovávala (např. *medit/mezenec, prahnout/praženec, smahnout/smaženec, lesknout/leštěnec*).

Pomocí 6 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 86 dvojic (100 %). Z toho 75 dvojic (86 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/osoba zasažená dějem na *-[nt]ec*** a 12 dvojic (14 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-[nt]ec* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 233-(86-12)=159-1[156]=158. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje řada substantiv derivovaných od substantiv sufixem *-ec* zakončených na řetězec *-[ia]nec* (jména míst jako např. *ovčinec, hřebčinec,* …, jména výkalů zvířat jako např. *kravinec, mušinec*, …, augmentativa jako např. *zobanec, blafanec,* …), nebo pouze náhodně zakončených příslušným řetězcem (např. *kanec, tanec, binec, věnec*[157], …). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

156 Trojici *srůst/srosten/srostenec* nebylo možno generovat automaticky. Důvodem je, že ve slovníku analyzátoru *ajka* chybí u slovesa *srůst* tvar pasivního příčestí, což nelze pokládat za chybu.

157 Substantivum *věnec* sice etymologicky souvisí se slovesem *vít*, nicméně z hlediska synchronního jej na tomto místě budeme pokládat za slovo značkové.

Činitelská jména na *-tel*

Při derivaci substantiv (činitelských jmen i jmen prostředků) na *-tel* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substantiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad
á-a	*ps**á**t-pis**a**tel*
e-i/ě-i	*vel**e**t-vel**i**tel/ trp**ě**t-trp**i**tel*
í-i	*kř**í**t-kř**i**tel*
mou-a	*pronaj**mou**t-pronaj**a**tel*
alternace KoV	
á-a	*uchv**á**tit-uchv**a**titel*
é-e	*obl**é**hat-obl**e**hatel*
í-i	*š**í**řit-š**i**řitel*
í-e	*ř**í**dit-ř**e**ditel*
í-ě	*přisp**í**vat-přisp**ě**vatel*
ou-u	*vyk**ou**pit-vyk**u**pitel*
ý-y	*h**ý**bat-h**y**batel*
í-aj	*m**í**t-m**aj**itele*
0-i	*p**0**sát-p**i**satel*
á-í	*př**á**t-př**í**tel*
alternace kf	
c-ž	*přemo**c**0t-přemo**ž**itel*
h-ž	*dosá**h**nout-dosa**ž**itel*[158]
konekt	
0-i	*přemoc**0**t-přemož**i**tel*
nou-a	*postih**nou**t-postih**a**tel*
nou-i	*dosáh**nou**t-dosaž**i**tel*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[159]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *tel*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***muž***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-tel***.

158 Substantiva na *-tel* se dle Dokulila (Dokulil 1967) netvoří od sloves 2. tř. Nicméně v korpusu SYN2000 je doložen tvar ***dosažitel*** (*…stav, v němž <**dosažitel**> okouší věčnost …*).

159 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 931 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **[aeěiíuy]tel$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-tel* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce[160] jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-tel

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerovávání
(?<!í)t$/k5.*mF >tel/ k1gMnSc1[161]	*učit/učitel*	716	716	0
et$/k5.*mF>itel/k1gMnSc1	*velet/velitel*	20	16	4[162]
([ěí])t$/k5.*mF>itel/ k1gMnSc1	*trpět/trpitel*	27	22	5[163]
át$/k5.*mF>atel/k1gMnSc1	*znát/znatel*	2	1	1[164]
át$/k5.*mF>ítel/k1gMnSc1	*přát/přítel*	2[165]	2	0
á(.)[iě]t$/k5.*mF>a$1itel/ k1gMnSc1	*uchvátit/uchvatitel*	19	18	1[166]

160 Pravidla byla již publikována (Hlaváčková – Osolsobě – Pala – Šmerk 2009[1]).

161 Pomocí tohoto pravidla se generuje i výjimka *umět/neumětel*.

162 *mučet/mučitel, proset/prositel, těžet/těžitel, zcizet/zcizitel.*

163 *mocnět/mocnitel, pět/pitel, zmocnět/zmocnitel, prosít/prositel, učít/učitel.*

164 *dát/datel.* Tento případ přegenerovávání by bylo možno eliminovat aplikací podmínky, že substantivum musí být skloňováno podle vzoru *muž*, jíž by bylo možno zadat v případě, že bychom pracovali se strojovým slovníkem značkovaným tak, že by součástí značky byla i informace o flektivním typu (vzor).

165 Jedná se o substantiva *přítel* a *nepřítel*. V praxi automatické morfologické analýzy (lemmatizace) nepanuje jednota v interpretaci derivátů se záporkou *ne-* (srv. Osolsobě 2007[1]). Řešení tohoto problému přesahuje záměr této práce.

166 *zařádit/zařaditel.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerovávání
í(.)it$/k5.*mF> i$1itel/ k1gMnSc1	*šířit/šiřitel*	7	7	0
í(.)it$/k5.*mF>e$1itel/ k1gMnSc1	*řídit/ředitel*	2	2	0
ou(.)[ie]t$/k5.*mF>u$1itel/ k1gMnSc1	*vykoupit/vykupitel*	11	9	2[167]
á(.|ch)at$/k5.*mF>a$1atel/ k1gMnS1	*dodávat/dodavatel*	57	57	0
í(.)at$/k5.*mF>i$1atel/ k1gMnSc1	*užívat/uživatel*	15	15	0
í(.)at$/k5.*mF>ě$1atel/ k1gMnSc1	*přispívat/přispěvatel*	4	4	0
ý(.)at$/k5.*mF>y$1atel/ k1gMnSc1	*obývat/obyvatel*	7	7	0
é(.)at$/k5.*mF>e$1atel/ k1gMnSc1	*obléhat/oblehatel*	2	1	1[168]
ou(.)at$/k5.*mF>u$1atel/ k1gMnSc1	*zkoumat/zkumatel*	1	1	0
jmout$/k5.*mF>jatel/ k1gMnSc1[169]	*pronajmout/pronajatel*	1	1	0
ýt$/k5.*mF>ytel/k1gMnSc1	*vydobýt/vydobytel*	1	1	0
ít$/k5.*mF>ajitel/ k1gMnSc1	*mít/majitel*	1	1	0
ést$/k5.*mF>editel/ k1gMnSc1	*provést/proveditel*	1	1	0
ct$/k5.*mF>žitel/ k1gMnSc1	*přemoct/přemožitel*	1	1	0
^psát$/k5.*mF> pisatel/ k1gMnSc1	*psát/pisatel*	1	1	0
CELKEM	**22 pravidel**	**898**	**884**	**14**
Výjimky	*postihatel, dosažitel, ...*			

167 *boudit/buditel, moučit/mučitel.*

168 *ohlédat/ohledatel.*

169 Dokulil (1967:19) uvádí, že od „ou-kmenů nelze tvořit činitelská jména na *-tel*". Testovali jsme pravidlo **nout$/k5.*mF>nutel/k1gMnSc1**, pomocí kterého nebyly vygenerovány žádné dvojice. Dále jsme testovali pravidlo **nout$/k5.*mF>atel/k1gMnSc1**, pomocí kterého bylo vygenerováno celkem 9 dvojic. Většinou šlo o případy přegenerování (činitelská jména se vztahovala nikoliv ke slovesům na *-nou-*, nýbrž ke slovesům na *-a-* např. **hýbnout/hybatel, …*). Za spornou lze pokládat pouze automaticky generovanou dvojici *postihnout/postihatel*, i u ní ovšem existuje ve slovnících tvar slovesa *postíhat/postihat*. Na základě analýzy korpusových dat (v korpusu SYN2000 je doložen tvar substantiva ***dosažitel* = ten, který něčeho dosáhl,** srv. *…stav, v němž* <***dosažitel***> *okouší věčnost …*) jsme dále testovali pravidla typu **nout$/k5.*mF>itel/k1gMnSc1** a další zahrnující potencionální alternace velár (*k/č, h/ž, ch/š*) a souhláskových skupin (*st/št*), k nimž by docházelo v případě, že by se přípona *-tel* rozšířená o vokalický konekt *-i-* připojovala k uzavřenému kmeni bez kmenotvorné přípony, s nulovou kmenotvornou příponou (obdobně jako u dokladu od 1. třídy slovesné *přemoci/přemožitel*). Navíc jsme navrhli a otestovali též pravidla zahrnující případné alternace KoV. Ve slovníku morfologického analyzátoru, ani v tištěných slovnících dosažitelných přes DebDict, však nebyly nalezeny žádné dvojice, které by mohly být pomocí navržených pravidel generovány.

Pomocí 22 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 898 dvojic (100 %). Z toho 884 dvojic (98,4 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-tel*** a 14 dvojic (1,6 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních jmen činitelských na *-tel* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 931-(898-14)=47. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem (přítomností; kompozit s prvním členem *mezi-, spolu-, samo-, velko-, malo-, …*, pro něž nebyla navržena pravidla), a substantiv, která sice končí na řetězec *-tel*, ale nejsou jím derivována (*strašpytel, …*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Činitelská jména na *-č*

Při derivaci substantiv (činitelských jmen i jmen prostředků) na *-č* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substantiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad *-č*
a-á	*kop**a**t-kop**á**č*
e-i/ě-i	*drž**e**t-drž**i**č/ prd**ě**t-prd**i**č*[170]
í-i	*mst**í**t-mst**i**č*
í-e	*ml**í**t-ml**e**č*
?i-e	*obal**i**t-obal**e**č*

170 Substantiva s alternací *ě-i* nejsou doložena ani ve slovníku morfologického analyzátoru *ajka*, ani v tištěných slovnících. Jediný doklad předpokládané alternace je z korpusu SYN2005 z díla: Beckett, S. Molloy. Praha : Argo, 1996. Překlad z francouzštiny Hrách, T. …. *jsem jenom docela drobný <**prdič**>, byla chyba, že jsem …*

alternace KoV	
á-a	*p**á**lit-p**a**lič*
í-i	*ř**í**dit-ř**i**dič*
í-ě	*vzp**í**rat-vzp**ě**rač*
ou-u	*f**ou**kat-f**u**kač*
ý-y	*oh**ý**bat-oh**y**bač*
alternace kf	
s-t	*pl**é**s0t-pl**e**tač*
s-d	*kl**á**s0t-kl**a**deč*
c-k	*p**é**c0t-p**e**káč*
konekt	
0-a	*pl**é**s**0**t-pl**e**t**a**č*
0-á	*p**é**c**0**t-p**e**k**á**č*
0-e	*kl**á**s**0**t-kl**a**d**e**č*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[171]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *č*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***muž***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-č***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 1022 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **[aáeěiíuyý]č$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-č* by měl (alespoň

171 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že dvě z variant hledaného koncového řetězce, a sice *á+č* a *i+č* se objevují rovněž u poměrně početných skupin derivátů, které nejsou deverbativy hledaného typu (deadjektiva/desubstantiva na *-áč – zelenáč, chlupáč*). Potencionálně by stejnou roli hrála též vlastní jména, a to především na *-ič* (*Markovič, Klimovič, …*), která ovšem nejsou hojněji zastoupena v morfologickém slovníku analyzátoru *ajka* srv. více (Osolsobě 2008[2]). Menší roli hrají kompozita (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou) a další výjimky, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce[172] jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-č

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerovávání
t$/k5.*mF>č/k1gMnSc1	*topit/topič*	719	717	2[173]
at$/k5.*mF>áč/k1gMnSc1	*kopat/kopáč*	23	17	6[174]
ít$/k5.*mF>ač/k1gMnSc1	*mlít/mleč*	1	1	0
[eí]t$/k5.*mF>ič/k1gMnSc1	*držet/držič*	5	2	3[175]
ýt$/k5.*mF>yč/k1gMnSc1	*mýt/myč*	1	1	0
á((.|žd)[aeěi])t$/ k5.*mF>a$1č/k1gMnSc1	*pálit/palič*	94	92	2[176]
í(.[aeěi])t$/k5.*mF>i$1č/ k1gMnSc1	*řídit/řidič*	13	13	0
ou(.)it/k5.*mF>u$1ič/ k1gMnSc1	*loupit/lupič*	8	6	2[177]
í(.)at$/k5.*mF>ě$1ač/ k1gMnSc1	*vzpírat/vzpěrač*	23	23	0
ou(.|ch)at$/k5.*mF>u$1ač/ k1gMnSc1	*foukat/fukač*	10	10	0
ý(.)at$/k5.*mF>y$1ač/ k1gMnSc1	*ohýbat/ohybač*	6	6	0
ást$/k5.*mF> adeč/ k1gMnSc1	*klást/kladeč*	1	1	0
ést$/k5.*mF> etač/ k1gMnSc1	*plést/pletač*	5	5	0
[éí]ct$/k5.*mF> ekáč/ k1gMnSc1	*séct/sekáč*	2	2	0
CELKEM	**14 pravidel**	**911**	**896**	**15**
Výjimky[178]	*vozač, trubač*			

172 Pravidla byla již publikována (Hlaváčková – Osolsobě – Pala – Šmerk 2009[1]).

173 *dědit/dědič, kout/kouč* viz (Osolsobě 2008[4]).

174 *bukat/bukáč, klepetat/klepetáč, krkat/krkáč, pohrabat/pohrabáč* (ve slovníku morfologického analyzátoru *ajka* mylně zařazeno jako substantivum životné), *volat/voláč, zelenat/zelenáč.* Srv. (Osolsobě 2008[4]).

175 *bělet/bělič, dojet/dojič, dojít/dojič.* Srv. (Osolsobě 2008[4]).

176 *poválet/povaleč, řádit/řadič.*

177 *boudit/budič, koulit/kulič.*

178 Pokud bychom tyto výjimky (jako výjimky jsou uvedeny ve většině klasických popisů) chtěli popsat

Pomocí 14 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 911 dvojic (100 %). Z toho 896 dvojic (98,4 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-č*** a 15 dvojic (1,6 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních jmen činitelských na *-č* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 1022-(911-15)-2^{179}=126. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem, a to zejména typu *-áč,* přegenerovaným případům jmen, která nejsou tvořena sufixem *-č*, ale pouze náhodně zakončena řetězcem *-[aáeěiíuyý]č*, chybám ve slovníku morfologického analyzátoru, přítomnosti kompozit, pro něž nebyla navržena pravidla. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Jména prostředků na *-tel*

Jména prostředků na *-tel* jsou tvořena od slovesných kmenů a jejich tvoření může být doprovázeno stejnými alternacemi jako u typu jmen činitelských na *-tel*. Na tomto místě nebudeme tudíž opakovat to, co již bylo řečeno (srv. tabulku alternací v kapitole věnované činitelským jménům na *-tel*).

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum neživotné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo

substitučními pravidly, výrazně by se rozrostl počet případů přegenerovávání. Např. pomocí pravidla pro zachycení dvojice *vozit/vozač* (**it$/k5.*mF>ač/k1gMnSc1**) by ze seznamu 28 dvojic bylo 27 případů přegenerovávání. U dvojice *troubit/trubač* (**ou(.)it$/k5.*mF>u$1ač/k1gMnSc1**) by ze seznamu 3 dvojic byly 2 případy přegenerovávání.

179 Jedná se o dvě výjimky *vozač, trubač.*

kořenovým vokálem, které **fakultativně alternují, + *tel*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***stroj***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené jméno prostředku na *-tel***.

- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 56 substantiv, maskulin neživotných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gInSc1**), zakončených na řetězec **[aeěiíuy]tel$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na jména prostředků na *-tel* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány přegenerováváním, existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou). Seznam umožňuje ověřovat pokrytí pravidel.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-tel

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
(?<!í)t$/k5.*mF >tel/ k1gInSc1	*činit/činitel*	16	14	2[180]
á(.|ch)at$/k5.*mF>a$1atel/ k1gInSc1	*ukázat/ukazatel*	2	2	0
í(.)at$/k5.*mF>i$1atel/ k1gInSc1	*čítat/čitatel*	2	2	0
CELKEM	**3 pravidla**	**20**	**18**	**2**
Výjimky	*zřetel*[181]			

180 *jet/jetel, obrat/obratel.*

181 Pravidlo **ít$/k5.*mF>etel/k1gInSc1** generuje pouze jednu správnou dvojici *zřít/zřetel* a dvě dvojice přegenerovává (*bít/betel, jít/jetel*). Jedině láska k etymologii nás vedla k mnohému váhaní. Nakonec jsme se rozhodli zařadit případ mezi výjimky. Toto řešení lze pokládat za subjektivní.

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **([eěí])t$/k5.*mF> itel/k1gInSc1** byla vygenerována pouze 1 nesprávná dvojice: *mocnět/mocnitel*, pomocí pravidla **ýt$/k5.*mF> ytel/k1gInSc1** pouze 1 nesprávná dvojice *být/bytel*). Dále nebylo zařazeno pravidlo **ít$/k5.*mF>etel/k1gInSc1** generující pouze jedinou správnou a dvě nesprávné dvojice (viz poznámka k výjimkám).

Pomocí 3 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 20 dvojic (100 %). Z toho 18 dvojic (90 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozený název prostředku na *-tel*** a 2 dvojice (10 %) jsou případy přegenerování.

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-tel* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 56-(20-2+1)-1[182]=38. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem, jako jsou jména náhodně zakončená nikoli sufixem, ale pouze řetězcem *-tel* (*bagatel, betel, bytel, epitel, jetel, kapitel, knutel, květel, muškatel, obratel, pagatel, pakatel, pytel*), přítomností kompozit (*spolučinitel, prvočinitel*), pro něž nebyla navržena pravidla. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Jména prostředků na *-č*

Jména prostředků na *-č* jsou tvořena od slovesných kmenů a jejich tvoření může být doprovázeno stejnými alternacemi jako u typu jmen činitelských na *-č*. Na tomto místě nebudeme tudíž opakovat to, co již bylo řečeno (srv. tabulku alternací v kapitole věnované činitelským jménům na *-č*).

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum neživotné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností zna-

182 Jedná se o výjimku *zřetel.*

ků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *č*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***stroj***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso / odvozený název prostředku na *-č***.

- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 690 substantiv, maskulin neživotných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gInSc1**), zakončených na řetězec **[aáeěiíuyý]č$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na názvy prostředků na *-č* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že jedna z variant hledaného koncového řetězce, a sice *á+č* se objevuje rovněž u poměrně početných skupin derivátů, které nejsou deverbativy hledaného typu (deadjektiv/desubstantiv a výsledky univerbizace na *-áč – naháč, ucháč, listnáč*). Menší roli hrají kompozita (ta ponecháváme v návrhu pravidel stranou) a další výjimky, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-č

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
t$/k5.*mF>č/k1gInSc1	*chránit/chránič*	453	446	7[183]
at$/k5.*mF>áč/k1gInSc1	*klepat/klepáč*	23	16	7[184]
[eí]t$/k5.*mF>ič/k1gInSc1	*bít/bič*	3	1	2[185]

183 *brát/bráč, klít/klíč, mít/míč, mlít/mlíč, plát/pláč, tát/táč, vytát/vytáč.*

184 *bukat/bukáč* (džbán – bokál/pokál, hudební nástroj), *lokat/lokáč* (kaluž), *pchat/pcháč* (pichlavá rostlina), *pleskat/pleskáč* (plochý kámen), *rubat/rubáč* (rubáš), *tryskat/tryskáč* (tryskové letadlo), *zelenat/zelenáč.*

185 *kypřet/kypřič, sílet/silič.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
á((.|žd)[aeěi])t$/ k5.*mF>a$1č/k1gInSc1	*vysávat/vysavač*	36	33	3[186]
í(.[aeěi])t$/k5.*m>i$1č/ k1gInSc1	*vysílat/vysilač*	3	2	1[187]
í(.)at$/k5.*mF>ě$1ač/ k1gInSc1	*stírat/stěrač*	7	7	0
ou(.|ch)at$/k5.*mF>u$1ač/ k1gInSc1	*tloukat/tlukač*	2	2	0
ý(.)at$/k5.*mF>y$1ač/ k1gInSc1	*zatýkat/zatykač*	8	8	0
ést$/k5.*mF>etač/k1gInSc1	*mést/metač*	3	1	2[188]
íst$/k5.*mF>ětač/k1gInSc1	*hníst/hnětač*	1	1	0
[éí]ct$/k5.*mF>ekáč/ k1gInSc1	*péct/pekáč*	3	3	0
CELKEM:	**11 pravidel**	**542**	**520**	**22**

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **ou(.)it/k5.*mF>u-$1ič/k1gInSc1** byly vygenerovány pouze 2 nesprávné dvojice: *boudit/budič, brousit/brusič*. Obě substantiva jsou ve slovnících charakterizována jako maskulina životná, analyzátor *ajka* je chybně řadí k maskulinům neživotným).

Pomocí 11 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 542 dvojic (100 %). Z toho 520 dvojic (96 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozený název prostředku na *-č*** a 22 dvojic (4 %) jsou případy přegenerovávání.

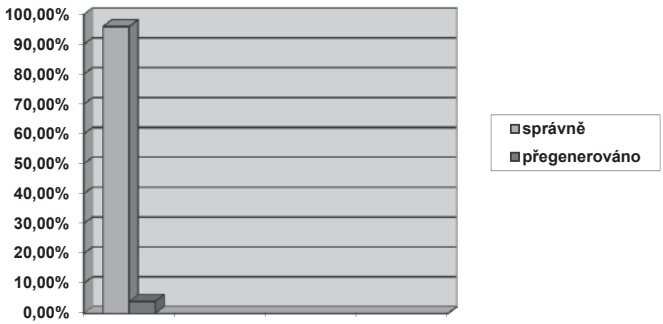

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-č* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 690-(542-22)=170. Tento

186 *hárat/harač, řádit/řadič, trápit/trapič* (dle slovníků *trakař*).

187 *řídit/řidič* (ve slovníku morfologického analyzátoru *ajka* je substantivum *řidič* uvedeno i jako neživotné, v korpusech jsme k takovému užití nenašli žádné doklady, jde tedy zřejmě o chybu ve slovníku).

188 *rozmést/rozmetač, zamést/zametač* jsou pravděpodobněji (dle slovníků) deriváty od sek. imp. *za-/roz-metat.*

rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem, především derivačnímu sufixu *-áč*, jímž se tvoří desubstantiva (*hlaváč, kafáč*), deadjektiva (*naháč*) a slova vzniklá univerbizací (*listnáč*), dále existenci jmen náhodně zakončených nikoli sufixem, ale pouze řetězcem *-č* (*pláč, koláč, míč, táč, …*) srv. více (Osolsobě 2008[4]). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Jména prostředků a dějů na *-čka*

V řadě pramenů (Mluvnice češtiny 1, Šmilauer 1971) se uvádí, že deriváty deverbativních jmen prostředků (jmen dějů) na *-čka* nejsou odvozeny od infinitivu, nýbrž od účelového deverbativního adjektiva na *-cí.*

Pokud budeme za odvozovací základ pokládat tvar infinitivu, pak konstatujeme, že při derivaci substantiv (jmen prostředků, jmen dějů) na *-čka* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substantiva. Tyto alternace se v některých případech liší od alternací činitelských jmen na *-č* i přechýlených feminin od činitelských jmen na *-č* (srv. *hrát/hráč/hráčka,* ale *hrát/hračka, kopat/kopáč,* ale *kopat/kopačky*).

Pokud budeme za odvozovací základ pokládat tvar účelového adjektiva na *-cí*, pak konstatujeme, že při derivaci substantiv (jmen prostředků, jmen dějů) na *-čka* dochází k alternacím, jimiž se tvar účelového adjektiva na *-cí* liší od derivovaného substantiva (srv. např. *brousicí,* ale *brusička* nebo *sbírací,* ale *sběračka*).

Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu. Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad *-čka*	alternace KmV	příklad *-čka*
á-a	*pr**á**t-pr**a**čka*	x	x
alternace KoV		alternace KoV	
á-a	*hr**á**t-hr**a**čka*	x	x
é-e	*opl**é**tat-opl**e**tačka*	=	*opl**é**tací-opl**e**tačka*
í-i	*š**í**t-š**i**čka*	x	x
í-e	*pl**í**t-pl**e**čka*	x	x
í-ě	*sb**í**rat-sb**ě**račka*	=	*sb**í**rací-sb**ě**račka*
ou-u	*br**ou**sit-br**u**sička*	=	*br**ou**sicí-br**u**sička*
ý-y	*m**ý**t-m**y**čka*	x	x
á-ěja	*v**á**t-v**ěja**čka*	?	?
alternace kf[189]			
s-t	*pl**é**st-pl**e**tačka*	x	x

189 Ačkoliv v analyzovaném materiálu strojového slovníku morfologického analyzátoru *ajka* nejsou zastoupena substantiva jména prostředků na *-čka*, která by měla hledané alternace, doklady takových alternací lze najít v korpusech, např. v korpusu SYN2005: … *lékařské přístroje, rotační* ***<pletačky>****, sklářské lisy …*

alternace na švu prefix/ kořen (P0e, ki)[190]			

Přestože z přehledu alternací vyplývá, že při derivaci od účelových adjektiv je podoba slovotvorného základu bližší podobě utvořeného substantiva, přiklonili jsme se ve formálním popisu k tomu, že při formulaci pravidel budeme za základ považovat infinitiv, nikoliv účelové adjektivum od kmene minulého tvořené sufixem *-cí*. Důvodem je souvislost (nepřímá úměra) mezi mírou přegenerování a zahrnutím alternace do pravidla. Jedním z důvodů je i fakt, že účelová adjektiva zaznamenaná ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* nejsou generována automaticky (nejde o paradigmatické tvoření). Při porovnání jmen prostředků a jmen dějů na *-čka* a účelových adjektiv na *-cí* jsme zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* existuje celá řada jmen prostředků a jmen dějů na *-čka*, k nimž není ve slovníku *ajky* příslušné účelové adjektivum na *-cí* uvedeno. Druhým důvodem je fakt, že účelová adjektiva na *-cí* jsou generována od sloves, takže „přeskočíme-li" v rámci navrženého popisu jeden článek derivačního řetězce, nedopustíme se vyslovené chyby, ale pouze jistého prakticky zdůvodněného zjednodušení, jehož jsme si vědomi.

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/femininum** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *čka*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***žena***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozený název prostředku, název děje na *-čka***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 1831 substantiv, feminin, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gJnSc1**)[191],

190 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

191 V morfologickém slovníku analyzátoru *ajka* lze u feminin (gF) na základě morfologické značky rozlišit, zda jde o názvy živých bytostí (gG) nebo názvy neživých věcí (gJ).

zakončených na řetězec **[aeěiuy]čka$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na názvy prostředků na *-čka* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že některé varianty hledaného koncového řetězce *-čka* se objevují rovněž u poměrně početných skupin derivátů, které nejsou deverbativy hledaného typu (deminutiva). Menší roli hrají kompozita (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou) a další výjimky, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-čka

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
t$/k5.*mF>čka/k1gJnSc1	*žehlit/žehlička*	552	377	175[192]
át$/k5.*mF>ačka/k1gJnSc1	*hrát/hračka*	14	6	8[193]
ít$/k5.*mF>ička/k1gJnSc1	*šít/šička*	14	3	11[194]
([cčjlřsšzž])ít$/k5.*mF>$1ečka/ k1gJnSc1	*plít/plečka*	4	2	2[195]
ýt$/k5.*mF>yčka/k1gJnSc1	*mýt/myčka*	6	3	3[196]
át$/k5.*mF>ějačka/k1gJnSc1	*vát/věјačka*	1	1	0
á(.[aeěi])t$/k5.*mF>a$1čka/k1gJnSc1	*lámat/lamačka*	19	10	9[197]
í(.[aeěi])t$/k5.*mF>i$1čka/k1gJnSc1	*stříhat/střihačka*	6	1	5[198]
í(.[aeěi])t$/k5.*mF> ě$1čka/k1gJnSc1	*sbírat/sběračka*	10	8	2[199]
é(.[aeěi])t$/k5.*mF>e$1čka/k1gJnSc1	*oplétat/opletačka*	4	4	0
ou(.[aeěi])t/k5.*mF>u$1čka/k1gJnSc1	*brousit/brusička*	15	4	11[200]
íst$/k5.*mF>tečka/k1gJnSc1	*číst/čtečka*	1	1	0
CELKEM	**12 pravidel**	**647**	**420**	**227**

192 Přegenerovaná substantiva jsou a) deminutiva (171x), b) názvy prostředků od jiných slovesných základů (*provlát/provláčka, tát/táčka, vytát/vytáčka*, …), c) chyby na úrovni značení morfologického analyzátoru *ajka* (*kukat/kukačka, ?rozhazovat/rozhazovačka* – feminina jsou označena jako názvy neživých entit).

193 *brát/bračka, kát/kačka, polát/polačka, stát/stačka, stlát/stlačka, tát/tačka, vát/vačka, znát/značka.*

194 *dojít/dojička, klít/klička, opít/opička, osít/osička, polít/polička, pomstít/pomstička, přednít/přednička, střít/ stříčka, ulít/ulička, vesnít/vesnička, vít/vička.*

195 *klít/klečka, vlít/vlečka.*

196 *smýt/smyčka, týt/tyčka, vytýt/vytyčka.*

197 *bánět/baněčka, bánit/banička, pálat/palačka, pálit/palička, právat/pravačka, řádit/řadička, strávit/stravička, trávit/travička, válet/valečka.*

198 *pítit/pitička, sílet/silečka, sílit/silička, štípit/štipička, ulíčit/uličička.*

199 *bílit/bělička, víjet/věječka, vyvírat/vyvěračka.*

200 *boulit/bulička, koukat/kukačka, koupit/kupička, kouřit/kuřička, mounit/munička, obroubit/obrubička, sloupit/slupička, stoupit/stupička, špoulit/špulička, troubit/trubička.*

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **ást$/k5.*mF>adečka/k1gJnSc1** byla vygenerována pouze 1 nesprávná dvojice: *klást/kladečka*, přičemž ve slovníku je „malá kladka“, a výhradně týž význam dokládají i korpusy, nebo pomocí pravidla **out$/k5.*mF>učka/k1gJnSc1** byly vygenerovány pouze 2 nesprávné dvojice: *rout/ručka, slout/slučka*).

Pomocí 12 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 647 dvojic (100 %). Z toho 420 dvojic (65 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozený název prostředku, děje na *-č*** a 227 dvojic (35 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-čka* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 1831-(655-235)=1411. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub výše zmíněným okolnostem, především derivačnímu sufixu *-čka*, jímž se tvoří deminutiva (srv. přegenerovávání), v menší míře pak existenci jmen náhodně zakončených nikoli sufixem, ale pouze řetězcem *-čka* (*láčka, plačka, otáčka, …*) atd. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Deverbativa: jména prostředků, činitelská, dějů, míst na *-dlo*

Při derivaci substantiv (jmen prostředků[201], jmen činitelských[202] i jmen dějů[203], míst[204]) na *-dlo* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substantiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

201 Např. *lepidlo.*
202 Např. *zlobidlo, hihňadlo.*
203 Např. *jídlo* (pouze v některých kontextech).
204 Např. *divadlo, večeřadlo, čihadlo.*

alternace KmV	příklad -dlo
e-i	ječ***e***t-ječ***i***dlo
e-a	večeř***e***t-večeř***a***dlo
ě-a	von***ě***t-voň***a***dlo
alternace KoV	
á-a	ch***á***pat-ch***a***padlo
é-e	l***é***tat-l***e***tadlo
í-i	b***í***t-b***i***dlo, č***í***hat-č***i***hadlo
í-e	požír***a***t-pož***e***radlo
í-ě	op***í***rat-op***ě***radlo
í-á	př***í***st-př***á***dlo
ou-u	str***ou***hat-str***u***hadlo
ý-y	r***ý***t-r***y***dlo, s***ý***řit-s***y***řidlo
alternace kf vč. grafických	
s-0	př***í***st-př***á***0dlo
c-k	vlé***c***t-vle***k***adlo
h-ž	tá***h***nout-ta***ž***idlo
ř-r	t***ř***ít-t***r***dlo
n-ň	vo***n***ět-vo***ň***adlo
t-ť	spouš***t***ět-spouš***ť***adlo
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[205]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/neutrum** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *dlo*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***město***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso /odvozený název prostředku na *-dlo)***. Kromě toho může jít i o dvojici **základové sloveso/depreciativní činitelské jméno na *-dlo)*** (např. *zlobidlo*), **základové sloveso /název děje na *-dlo*** (např. *jídlo*), **základové sloveso/název místa na *-dlo*** (např. *bydlo*).
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

205 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 482 substantiv, neuter, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gNnSc1**), zakončených na řetězec **[aáeěiíyý]dlo$**[206] (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na názvy prostředků, činitelů, dějů, míst na *-dlo* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že sufixem *-dlo* mohou být odvozena i desubstantiva, deadjektiva, že existují slova náhodně zakončená na *-dlo,* které není derivačním sufixem. Menší roli hrají kompozita (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou) a další výjimky, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-dlo

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
([ieěa])t$/k5.*mF>$1dlo/ k1gNnSc1	*lepit/lepidlo*	331	329	2[207]
[eě]t$/k5.*mF>idlo/ k1gNnSc1	*ječet/ječidlo*	21	9	12[208]
[eě]t$/k5.*mF>adlo/ k1gNnSc1	*večeřet/večeřadlo*	11	8[209]	3[210]
nět$/k5.*mF>ňadlo/ k1gNnSc1	*vonět/voňadlo*	1	1	0
tět$/k5.*mF>ťadlo/ k1gNnSc1	*spouštět/spoušťadlo*	2	2	0
át$/k5.*mF>ádlo/ k1gNnSc1	*prát/prádlo*	4	2	2[211]

206 V seznamu chybí samohláska *u*. Empiricky (strojové slovníky a korpusová data) nejsou doložena neutra, jejichž lemma je zakončeno na řetězec *udlo.* Z hlediska systému by se muselo jednat buď o deriváty od sloves 3. třídy s KoV infinitivní *ou*, který alternuje s *u*, nebo o derivace od sloves 2. třídy, od nichž se ovšem derivace na *-dlo* (i jiné od kmene) tvoří od kmene s nulovou KmV, nikoli s KmV [nm]ou/[nm]u (srv. v korpusech nedoložené, nicméně na internetu se vyskytující substantivum *tiskadlo*).

207 *koukat/kukadlo, kupit/kupidlo.*

208 Vesměs nesprávně od faktitiv (*bělet/bělidlo, černět/černidlo, modřet/modřidlo, žlutět/žlutidlo*).

209 Dvojice *stavět/stavadlo* – místo, kde se stavějí koně, neřadíme k přegenerovaným případům stejně jako *zavazet/zavazadlo* (etymol. souvisí se *zavázet*).

210 *čapět/čapadlo, divět/divadlo, lapět/lapadlo.*

211 *přát/přádlo, sát/sádlo.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ít$/k5.*mF>ídlo/k1gNnSc1	*šít/šídlo*	6	1	5[212]
ít$/k5.*mF>idlo/k1gNnSc1	*bít/bidlo*	5	2	3[213]
ýt$/k5.*mF>ýdlo/ k1gNnSc1	*mýt/mýdlo*	1	1	0
ýt$/k5.*mF>ydlo/ k1gNnSc1	*být/bydlo*	2	2	0
á(.|ch)at$/k5.*mF>a$1adlo/ k1gNnSc1	*chápat/chapadlo*	16	12	4[214]
é(.|ch)at$/k5.*mF>e$1adlo/ k1gNnSc1	*létat/letadlo*	4	4	0
í(.|ch)at$/k5.*mF>i$1adlo/ k1gNnSc1	*číhat/čihadlo*	13	13	0
í(.|ch)at$/k5.*mF>ě$1adlo/ k1gNnSc1	*opírat/opěradlo*	11	11	0
í(.|ch)at$/k5.*mF>e$1adlo/ k1gNnSc1	*požírat/požeradlo*	11	9	2[215]
ou(.|ch)at$/ k5.*mF>u$1adlo/k1gNnSc1	*strouhat/struhadlo*	11	10	1[216]
ý(.|ch)at$/k5.*mF>y$1adlo/ k1gNnSc1	*dmýchat/dmychadlo*	12	12	0
á(.|ch)it$/k5.*mF>a$1idlo/ k1gNnSc1	*trápit/trapidlo*	3	2	1[217]
í(.|ch)it$/k5.*mF>i$1idlo/ k1gNnSc1	*stínit/stinidlo*	2	2	0
í(.|ch)it$/k5.*mF>ě$1idlo/ k1gNnSc1	*bílit/bělidlo*	4	3	1[218]
ou(.|ch)it$/ k5.*mF>u$1idlo/k1gNnSc1	*kroužit/kružidlo*	8	6	2[219]
ý(.|ch)it/k5.*mF>y$1idlo/ k1gNnSc1	*sýřit/syřidlo*	1	1	0
á(.|ch)et$/k5.*mF>a$1edlo/ k1gNnSc1	*napájet/napajedlo*	3	3	0
ou(.|ch)tět$/ k5.*mF>u$1ťadlo/ k1gNnSc1	*spouštět/spušťadlo*	2	2	0
st$/k5.*mF>dlo/k1gNnSc1	*jíst/jídlo*	3	1	2[220]
íst$/k5.*mF>ádlo/ k1gNnSc1	*příst/přádlo*	1	1	0

212 *jít/jídlo, sít/sídlo, vřít/vřídlo, zřít/zřídlo, ?žít/žídlo.*
213 *osít/osidlo, pojít/pojidlo, povít/povidlo.*
214 *čápat/čapadlo, táhat/tahadlo, váhat/vahadlo, zavázat/zavazadlo.*
215 *křísat/křesadlo, líkat/lekadlo.*
216 *koukat/kukadlo.*
217 *pářit/pařidlo.*
218 *mínit/měnidlo.*
219 *moučit/mučidlo, toužit/tužidlo.*
220 *mást/mádlo, pást/pádlo.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
éct$/k5.*mF>ekadlo/ k1gNnSc1	*vléct/vlekadlo*	1	1	0
áhnout$/k5.*mF>ažidlo/ k1gNnSc1	*táhnout/tažidlo*	1	1	0
CELKEM	28 pravidel	**491**	**451**	**40**
Výjimky[221]	*křídlo, madlo, motovidlo, osidlo, rádlo, sádlo, sedlo, sesadlo, sídlo, trdlo, vějadlo, vijadlo, zrcadlo, zřídlo, žídlo, ločidlo, ...*	16		

Pomocí 28 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 491 dvojic (100 %). Z toho 451 dvojic (91,6 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozený název prostředku, děje na *-dlo*** a 40 dvojic (8,4 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-dlo* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 482-(491-40)=31-16=15. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další neutra na *-dlo,* přičemž některá z nich jsou deverbativa, ale příslušné sloveso chybí ve slovníku *ajky*, dále pak deverbativní kompozita (*dvousedadlo, slonbidlo, spoluzavazadlo, turbodmychadlo, …*), nepravidelně odvozovaná deverbativa (např. *bradlo<bránit, hradlo<hradit*) a další (se zdlouženým vokálem v prefixu: *nákovadlo, návěstidlo, zábradlo*[222]), která pravidla nezachycují. Malou skupinu tvoří desubstantiva (*okadlo* – snad analog.

221 O historické motivaci slovesem u substantiv na *-dlo* uvedených mezi výjimkami srv. (Rejzek 2001): např. *mít/madlo, zřít/zrcadlo vát/vějadlo, vát/vějidlo, vít/vijadlo, orat/rádlo/radlo<*or-dlo, třít/trdlo.* Poslední dvě uvedené figurují ve výčtu názvů prostředků v Mluvnici češtiny 1 (Dokulil 1987 : 251 – 252). Nikoli bez zajímavosti je botanický termín *ločidlo*, název rostliny ferula assa-foetida (lid. čertovo lejno) dle etymologického výkladu příbuzný se slovesem *lokat* (srv. Žuravlev 2007 : 244).

222 Délka v prefixu se u deverbativ od kmene v zásadě nevyskytuje, pokud nejde o deverbativum od slovesa, které samo délku v prefixu má (srv. Kapitola 5). V případě substantiva *zábradlo* lze také počítat s variantou substantiva *zábradlí.*

ke *kukadlo,* podobně např. *panidlo,* též *kormidlo<korma* viz (Rejzek 2001 : 301), deadjektiva (*mokřadlo<mokrý*, *tintidlo<titěrný*) a slova náhodně zakončená nikoli sufixem, ale pouze řetězcem *-dlo* (*povidlo, pádlo* z něm. *paddeln*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Jména prostředků na *-tko*

Při derivaci substantiv (jmen prostředků) na *-tko* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substantiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

alternace KmV	příklad *-tko*
i-í	*děl**i**t-děl**í**tko*
a-á	*kap**a**t-kap**á**tko*
e-í/ě-í	*bzuč**e**t/bzuč**í**tko, hled**ě**t-hled**í**tko*
e-á	*drž**e**t-drž**á**tko*
alternace KoV	
á-a	*škr**á**bat-škr**a**bátko*
í-i	*zdv**í**hat-zdv**i**hátko*
í-ě	*ut**í**rat-ut**ě**rátko*
ou-u	*k**ou**kat-k**u**kátko*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[223]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/neutrum** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *tko*)** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***město***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozený název prostředku na *-tko***).
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 361

223 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

substantiv, neuter, která lze definnovat pomocí morfologické značky (**k1gNnSc1**), zakončených na řetězec **[áíý]tko$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na názvy prostředků, činitelů, dějů, míst na *-tko* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány především tím, že ¨na řetězec *-tko* končit odvozena deminutiva (*knížátko, holátko, vrabčátko, …, hřišťátko, ohnišťátko, …*), mezi nimiž lze vydělit typ deverbativních názvů osob zasažených dějem od pas. part. (*nekřtěňátko, nechtěňátko, zrozeňátko, …*). Menší roli hrají deadjektiva (*pravítko, rovnátko*) a slova zakončená na *-tko* náhodně (*lýtko*).

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-tko

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
it$/k5eA.*mF>ítko/ k1gNnSc1	*dělit/dělítko*	49	47	2[224]
í(.)it$/k5eA.*mF>i$1ítko/ k1gNnSc1	*řídit/řidítko*	1	1	0
í(.)it$/k5eA.*mF>ě$1ítko/ k1gNnSc1	*tížit/těžítko*	2	1	1[225]
ou(.)it$/ k5eA.*mF>u$1ítko/ k1gNnSc1	*kroužit/kružítko*	1	1	0
at$/k5eA.*mF>átko/ k1gNnSc1	*kapat/kapátko*	69	66	2+1[226]
á(.)at$/k5eA.*mF>a$1átko/ k1gNnSc1	*škrábat/škrabátko*	3	2	1[227]
í(.)at$/k5eA.*mF>i$1átko/ k1gNnSc1	*zdvíhat/zdvihátko*	2	1	1[228]
í(.)at$/k5eA.*mF>ě$1átko/ k1gNnSc1	*utírat/utěrátko*	3	3	0
ou(.)at$/k5eA.*mF>u$1átko/ k1gNnSc1	*koukat/kukátko*	4	4	0
[eě]t$/k5eA.*mF>ítko/ k1gNnSc1	*hledět/hledítko*	11	6	5[229]

224 *pravit/pravítko, řešit/řešítko.*
225 *mířit/měřítko.*
226 *čapat/čapátko, hrabat/hrabátko* (homonymum dle PSJČ, v korpusech jen ve významu malý hrabě) *volat/volátko.*
227 *rábat/rabátko.*
228 *plívat/plivátko.*
229 *pět/pítko, pojet/pojítko, smět/smítko, strakatět/strakatítko, těžet/těžítko.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[eě]t$/k5eA.*mF>átko/ k1gNnSc1	*držet/držátko*	9	3	6[230]
át$/k5eA.*mF>átko/ k1gNnSc1	*cpát/cpátko*	2	1	1[231]
ít$/k5eA.*mF>ítko/ k1gNnSc1	*pít/pítko*	6	2	4[232]
ýt$/k5eA.*mF>ýtko/ k1gNnSc1	*rýt/rýtko*	1	1	0
CELKEM	14 pravidel	**163**	**139**	**24**
Výjimky	*podtržítko, zatržítko, skluzítko, pisátko, zrcátko, dlátko, ...*			

Deverbativa tohoto typu se mohou výjimečně tvořit od sloves 2. třídy vzoru *tisknout, minout a začít.* Testovali jsme pravidlo **hnout$/k5eA.*mF>žítko/ k1gNnSc1**, které by mělo zachytit v korpusu doložená a z úzu známá substantiva jako *podtržítko, zatržítko*, ta ovšem chybějí ve slovníku morfologického analyzátoru a pravidlo pouze přegenerovává dvojici *hnout/žítko*. V korpusu PUB2006 je též doložen tvar substantiva *skluzítko* (*Zatímco závodní* <***skluzítko***> *je štíhlé a dole vybavené ostrými noži*), u něhož lze též předpokládat motivaci slovesem *sklouznout.*

Pomocí 14 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 163 dvojic (100 %). Z toho 139 dvojic (85,3 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozený název prostředku, děje na *-tko*** a 24 dvojic (14,7 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních názvů prostředků na *-tko* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 361-(163-24)=222.

230 *polát/polátko.*

231 *bečet/bečátko, lícet/lícátko, štíhlet/ štíhlátko, tupět/tupátko, vlčet/vlčátko, zaječet/zaječátko.*

232 *dít/dítko, pojít/pojítko, smít/smítko, žít/žítko.* Ačkoliv v posledním případě by z etymologického hlediska mohlo jít o prostředek k *žití*, srv. etymolog. výklad substantiva *žito* (Rejzek 2001) je slovo ve slovníku charakterizováno jako deminutivum.

Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další neutra na *-tko,* především deminutiva od neuter vzoru *kuře* (*kuřátko, štěňátko, …*), ale i *moře* (*hřišťátko, …*) i další výjimky (viz výše).

Porovnáme-li deverbativa na *-tko* s korpusovými doklady substantivních lemmat na *–tko,* zjistíme, že a) řada z nich ve slovnících chybí a b) k některým chybí ve slovnících fundující sloveso.[233] Výsledky korpusové sondy potvrzují, že jde o typ produktivní. Bez zajímavosti není ani to, že se objevují doklady fakultativních alternací (neuvedených ve slovnících) (*st[ií]nítko, č[ií]hátko*), které jsou někdy využity k terminologickému rozlišení (*kr[u|ou]žítko*).

Činitelská jména na *-ce*

Při derivaci činitelských jmen na *-ce* derivovaných od slovesného základu (kořene)[234] dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného substaniva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV[235]	
a-ej	*prod**a**t-prod**ej**ce*
alternace KoV	
á-a	*chv**á**lit-chv**a**lce*
ou-u	*nast**ou**pit-nást**u**pce*
0-e	*vyh**0**rát-výh**e**rce*
a-á	*zr**a**dit-zr**á**dce*
e-á	*stř**e**žit-str**á**žce*
ě-í	*rozd**ě**lit-rozd**í**lce*
í-i	*sl**í**bit-sl**i**bce*
o-ů	*šk**o**dit-šk**ů**dce*

233 V korpusech jsou navíc např. substantiva *pípátko, hejblátko, stěrátko, malovátko, obrušovátko, míchátko, drbátko, písátko, drnkátko, šoustátko, cvakátko, vyndavátko, podpěrátko, šňupátko, napichovátko, plovátko, lítátko, markovátko, dělátko, kecátko, pšoukátko, hejbátko, drlikátko, ?camrátko, šplíchátko, pískátko, vyfukovátko, loupátko, lisovátko, otvírátko, odsávátko, onanovátko, cmrndátko, splachovátko, číhátko, opírátko, otírátko, vypichovátko, ?kuckátko, klapátko, ovladátko, mařítko, tulítko, nulítko* (není doloženo sloveso *nulit*, ale jen sb. *nulita*, jde ovšem o přístroj pro vynulování kilometráže), *prdítko, brodítko, podtržítko, tešítko, plnítko, plašítko, udítko, jednotítko, troubítko, vrtítko, věštítko, lovítko, ostřítko, zatržítko, začítko, brousítko, šumítko, skluzítko, rosítko, lepítko, vnadítko, zatržítko, kroužítko, loudítko, šmidlítko, chlubítko, drndítko.*

234 Velice často je obtížné rozhodnout, zda je derivace od slovesného základu – kořene slovesa, nebo od konvertovaného dějového jména.

235 Je otázka, jak tyto vyčlenitelné segmenty interpretovat. Rozšiřující element základu je sice shodný s KmV imperativních tvarů, které jsou většinou (kromě sloves 3. třídy vzoru *kupovat,* 4. třídy vzoru *sázet* a 5. třídy vzoru *dělat*) s *0* KmV, tedy se fakticky tvoří také od základu/kořene slovesa. Nicméně porovnáme-li řadu dalších alternací, které provázejí derivaci na *-ce*, mnoho argumentů pro „derivaci od imperativního kmene“ nenalezneme a spíše se najdou argumenty proti (srv. dvojici *chválit/chvalce* ale *radit/rádce*).

u-ou	*zh**u**bit-zh**ou**bce*
alternace kf (i bez grafické realizace)	
ř-r	*tvo**ř**it-tvů**r**ce*
ď-d	*ra**d**it-rá**d**ce*
ť-t	*pla**t**it-plá**t**ce*
ň-n	*schra**ň**ovat-schrá**n**ce*
souhl. alternace uvnitř kořene	
ř-r	*st**ř**ežit-st**r**ážce*
alternace PV	
na-ná	***na**koupit-**ná**kupce*
za-zá	***za**stoupit-**zá**stupce*
při-pří	***při**kázat-**pří**kazce*
do-dů	***do**chodit-**dů**chodce*
po-pů	***po**honit-**pů**honce*
pro-prů	***pro**zkoumat-**prů**zkumce*
u-ú	***u**pravit-**ú**pravce*
vy-vý	***vy**stavit-**vý**stavce*
konekty	
0-j	*bí**0**t-bi**j**ce*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[236]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků (**kořenovým vokálem + ce)**, přičemž u **kořenového vokálu fakultativně dochází k alternacím** a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***soudce***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-ce***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 236 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **Cce** (používáme notaci regu-

236 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

lárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-ce* musí předcházet konsonant, ať už jím je kf nebo rozšiřující element (konekt) u sloves s otevřeným základem). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-ce* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-ce[237]

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[ai]t$/k5.*mF>ce/ k1gMnSc1	*kárat/kárce soudit/soudce*	31	28	1[238]+2[239]
ovat$/k5.*mF>ce/ k1gMnSc1	*obdivovat/obdivce*	19	14+3[240]	2[241]
řit$/k5.*mF>rce/k1gMnSc1	*smířit/smírce*	3	3	0
á(.)it$/k5.*mF> a$1ce/ k1gMnSc1	*chválit/chvalce*	1	1	0
ou(.)it$/k5.*mF> u$1ce/ k1gMnSc1	*předstoupit/předstupce*	3	3	0
a(.)it$/k5.*mF> á$1ce/ k1gMnSc1	*platit/plátce*	10	9	1[242]
ře(.)it$/k5.*mF> rá$1ce/ k1gMnSc1	*střežit/strážce*	3	1	2[243]
ě(.)it$/k5.*mF> í$1ce/ k1gMnSc1	*rozdělit/rozdílce*	1	1	0
í(.)it$/k5.*mF> i$1ce/ k1gMnSc1	*slíbit/slibce*	1	1	0
o(.)it$/k5.*mF> ů$1ce/ k1gMnSc1	*škodit/škůdce*	7	7	0
u(.)it$/k5.*mF> ou$1ce/ k1gMnSc1	*zhubit/zhoubce*	2	2	0
ořit$/k5.*mF> ůrce/ k1gMnSc1	*tvořit/tvůrce*	3	3	0

237 Pravidla uvedená v následující tabulce čerpají částečně z diplomové magisterské práce Zuzany Kolářové (Kolářová 2009) pod vedením K. Osolsobě.

238 Pokud budeme předpokládat slovesný základ, pak by jím spíše mělo být sloveso *vládnout*, nikoli *vládat/ vládce*. Totéž viz následující poznámka.

239 *dohodit/dohodce, rozhodit/rozhodce.*

240 U dvojic *?dovozovat/dovozce, ?odvozovat/odvozce, ?poradovat/poradce* jasně vystupuje do popředí motivace dějovými jmény (*dovoz, odvoz, porada*).

241 *károvat/kárce, plátovat/plátce.*

242 Substantivum *mládce* z automaticky generované dvojice *mladit/mládce* je dle slovníkové definice odvozeno od adjektiva *mladý.*

243 *ředit/rádce, zředit/zrádce.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^([nz])a(.*)it$/k5.*mF> $1á$2ce/k1gMnSc1	*namluvit/námluvce*	6	5	1[244]
^při(.*)it$/k5.*mF> pří$1ce/k1gMnSc1	*přimluvit/přímluvce*	3+1[245]	3+1	0
^([dp])o(.*)it$/k5.*mF> $1ů$2ce/k1gMnSc1	*dochodit/důchodce pohonit/půhonce*	2+1[246]	2+1	0
^pro(.*)it$/k5.*mF> prů$1ce/k1gMnSc1	*provodit/průvodce*	1	1	0
^u(.*)it$/k5.*mF> ú$1ce/ k1gMnSc1	*upravit/úpravce*	3+1[247]	3+1	0
^vy(.*)it$/k5.*mF> vý$1ce/ k1gMnSc1	*vyrobit/výrobce*	6	6	0
^([nz])a(.*)á(.*)it$/k5.*mF> $1á$2a$3ce/k1gMnSc1	*navrátit/návratce*	1	1	0
ou(.)at$/k5.*mF> u$1ce/ k1gMnSc1	*smlouvat/smluvce*	2	1	1[248]
í(.)at$/k5.*mF> o$1ce/ k1gMnSc1	*dozírat/dozorce*[249]	1	1	0
í(.)at$/k5.*mF> e$1ce/ k1gMnSc1	*obžírat/obžerce*	1	1	0
^u(.*)at$/k5.*mF> ú$1ce/ k1gMnSc1	*upadat/úpadce*	1	1	0
^při(.*)á(.*)at$/k5.*mF> pří$1a$2ce/k1gMnSc1	*přikázat/příkazce*	1	1	0
^([nz])a(.*)í(.*)at$/k5.*mF> $1á$2e$2ce/k1gMnSc1	*najímat/nájemce*	3	2	1[250]
^při(.*)í(.*)at$/k5.*mF> pří$1e$2ce/k1gMnSc1	*přijímat/příjemce*	1	1	0
pro(.*)ou(.*)at$/k5.*mF> prů$1u$2ce/k1gMnSc1	*prozkoumat/průzkum-ce*	1	1	0
vy(.*)ou(.*)at$/k5.*mF> vý$1u$2ce/k1gMnSc1	*vyzkoumat/výzkumce*	2	1	1[251]
a(.)ovat$/k5.*mF>á$1ce/ k1gMnSc1	*darovat/dárce*	6	4	2[252]
ě(.)ovat$/k5.*mF>í$1ce/ k1gMnSc1	*rozdělovat/rozdílce*	2	1	1[253]
o(.)ovat$/k5.*mF>ů$1ce/ k1gMnSc1	*podporovat/podpůrce*	3	2	1[254]

244 *nakupit/nákupce.*
245 U dvojice ?*přinosit/přínosce* jasně vystupuje do popředí motivace dějovým jménem (*přínos*).
246 U dvojice ?*povodit/původce* jasně vystupuje do popředí motivace dějovým jménem (*původ*).
247 U dvojice ?*unosit/únosce* jasně vystupuje do popředí motivace dějovým jménem (*únos*).
248 *přestoupat/přestupce.*
249 U dvojice ?*dozírat/dozorce* jasně vystupuje do popředí motivace dějovým jménem (*dozor*).
250 *nalízat/nálezce.*
251 *vykoupat/výkupce.*
252 *radovat/rádce, zradovat/zrádce.*
253 *směřovat/smírce.*
254 *škodovat/škůdce.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
u(.)ovat$/k5.*mF>ou$1ce/ k1gMnSc1	*snubovat/snoubce*	2	1	1[255]
^pro(.*)ovat$/k5.*mF> prů$1ce/k1gMnSc1	*probojovat/průbojce*	1	1	0
^na$1it$/k5.*mF> na$1ovat/k5.*mF> ná$1ce/ k1gMnSc1	*napravit/napravovat/ nápravce*	2	1	1[256]
^vy$1it$/k5.*mF> vy$1ovat/k5.*mF> vý$1ce/ k1gMnSc1	*vystavit/vystavovat/ výstavce*	3	2	1[257]
^na(.*)ou(.)it$/k5.*mF> na$1u$2ovat/k5.*mF> ná$1u$2ce/k1gMnSc1	*nakoupit/nakupovat/ nákupce*	2	2	0
^za(.*)ou(.)it$/k5.*mF> za$1u$2ovat/k5.*mF> zá$1u$2ce/k1gMnSc1	*zastoupit/zastupovat/ zástupce*	1	1	0
^u(.*)it$/k5.*mF> u$1ovat/k5.*mF> ú$1ce/ k1gMnSc1	*upravit/upravovat/ úpravce*	1	1	0
^při(.*)á(.)at$/k5.*mF> při$1a$2ovat/k5.*mF> pří$1a$2ce/k1gMnSc1	*přikázat/přikazovat/ příkazce*	1	1	0
ánit$/k5.*mF> aňovat/k5.*mF> ánce/ k1gMnSc1	*schránit/schraňovat/ schránce*	4	4	0
nout$/k5.*mF>ce/ k1gMnSc1	*vládnout/vládce*	6	5	1[258]
na(.*)nout$/ k5.*mF>ná$1ce/k1gMnSc1	*naleznout/nálezce*	2	2	0
u(.*)nout$/k5.*mF>ú$1ce/ k1gMnSc1	*upadnout/úpadce*	1	1	0
ést$/k5.*mF>osce/ k1gMnSc1	*přenést/přenosce*	1	1	0
při(.*)ést$/ k5.*mF>pří$1osce/ k1gMnSc1	*přinést/přínosce*	1	1	0
u(.*)ést$/k5.*mF>ú$1osce/ k1gMnSc1	*unést/únosce*	1	1	0
ézt$/k5.*mF>ozce/ k1gMnSc1	*dovézt/dovozce*	2	2	0
vy(.*)ézt$/ k5.*mF>vý$1ozce/ k1gMnSc1	*vyvézt/vývozce*	1	1	0
ést$/k5.*mF>ůdce/ k1gMnSc1	*vést/vůdce*	3	3	0

255 *sudovat/soudce.*
256 *nakupit/nakupovat/nákupce.*
257 *vyvozit/vyvozovat/vývozce.*
258 *vládnout/vládce.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ést$/k5.*mF>odce/ k1gMnSc1	*převést/převodce*	1	1	0
na(.*)ést$/k5.*mF> ná$1odce/k1gMnSc1	*navést/návodce*	1	1	0
pro(.*)ést$/ k5.*mF>prů$1odce/ k1gMnSc1	*provést/průvodce*	1	1	0
st$/k5.*mF>dce/k1gMnSc1	*krást/krádce*	1	1	0
at$/k5.*mF>ánce/ k1gMnSc1	*zastat/zastánce*	2	2	1[259]
t$/k5.*mF>jce/k1gMnSc1	*lát/lájce*	1	1	0
át$/k5.*mF>ajce/ k1gMnSc1	*zlolát/zlolajce*	1	1	0
ít$/k5.*mF>ijce/k1gMnSc1	*bít/bijce*	3	3	0
at$/k5.*mF>ejce/ k1gMnSc1	*prodat/prodejce*	1	1	0
vy(.*)at$/k5.*mF>vý$1ejce/ k1gMnSc1	*vydat/výdejce*	1	1	0
ázet$/k5.*mF>ůdce/ k1gMnSc1	*předcházet/předchůdce*	1	1	0
CELKEM	59 pravidel	**180**	**159**	**21**
Výjimky	*vzpůrce, ...*[260]			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice (**za(.*)á(.*)it/k5.*mF>zá$1a$2ce/k1gMnSc1** ?*zachránit/záchrance*[261]) a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **[eě]t$/k5.*mF>ce/ k1gMnSc1** byly vygenerovány pouze dvě dvojice *rozdílet/rozdílce, schránět/ schránce,* pomocí pravidla **ařit$/k5.*mF>árce/k1gMnSc1** byly vygenerovány pouze 2 nesprávné dvojice: *dařit/dárce, svařit/svárce,* pomocí pravidla **a(.)**

259 *obrat/obránce.*

260 Substantiva na *-ce* lze v souladu s interpretací v mluvnicích chápat i jako deriváty od dějových jmen, srv. více (Kolářová 2009). Jako příklad figuruje většinou frekventované substantivum *důchodce* (v našem přehledu je ovšem generováno automaticky). Za nepochybná desubstantiva považujeme substantiva odvozená od substantiva žaloba (*obžalobce, spolužalobce, žalobce*), deriváty od substantiva *boj*, související s *bít*, (*odbojce, odbůjce, průbojce, výbojce, zábojce*, *zbojce*, *zbůjce*), a od substantiv porota a závěť (*porotce*, *závětce*).

261 Tvar *záchrance* je v korpusu SYN interpretován pouze jako dat./lok. sg. feminina *záchranka*, přestože z kontextu plyne, že se jedná o nekodifikovanou variantu maskulina životného. Pravidla dloužení samohlásky v předponě při derivaci formulovaná nejnověji v Internetové jazykové příručce (http://prirucka.ujc.cas.cz) naznačují rozkolísanost úzu. K danému problému se uvádí pouze, že: „Při tvoření předponami se často dlouží samohláska v předponě.“ A dále, že: „Při tvoření předponami se pravidelně dlouží samohláska v předponách *na-, při-, u-, vy-, za-*, např. *nábřeží, nález, příjmení, příkaz, úsilí, ústava, výsluní, vývoz, zákulisí, záruka*. U dějových podstatných jmen na *-ka* se samohláska v předponě nedlouží, následuje-li slabika dlouhá, např. *nabídka, přihláška, ukázka, vyhlídka, zatáčka*. Odchylkou jsou slova *výpůjčka, zápůjčka*, u nichž se samohláska v předponě dlouží, a *nálevka, námitka, závlačka* aj., kde se samohláska v předponě dlouží a kořenová samohláska krátí. Dvojí způsob psaní má slovo *výhrůžka – vyhrůžka.* Odvozování předponou *vy-* někdy provází také změny samohlásek v základu slova: *vyhrát – výhra, vyfoukat – výfuk, vybírat – výběr* apod.“

at$/k5.*mF>á$1ce/k1gMnSc1 dvojice *hajat/hájce,* pomocí pravidla **á(.)at$/k5.*mF>a$1ce/k1gMnSc1** dvojice *odhádat/odhadce,* pomocí pravidla **ě(.)at$/k5.*mF>í$1ce/k1gMnSc1** dvojice *rozdělat/rozdílce* a pomocí pravidla **í(.)at$/k5.*mF>i$1ce/k1gMnSc1** dvojice *slíbat/slibce*).

Pomocí 59 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 180 dvojic (100 %). Z toho 159 dvojic (88,3 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené jméno činitelské na *-ce*** a 21 dvojic (11,7 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních jmen činitelských na *-ce* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 236-(180-21)=77. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje řada kompozit se druhým členem deverbativem na *-ce*, k nimž neexistuje adekvátní komponované sloveso a dále též slova, jejichž základem není ani sloveso, ani dějové jméno (*mládce, …*). Kromě toho je ovšem možné, že v některých případech možná fundace dějovým jménem natolik komplikuje popis derivace od slovesa, že některé jednotky zůstaly prozatím bez interpretace.

Kromě výše uvedených pravidel jsme testovali výsledky pravidel založených na předpokladu, že fundujícím slovem substantiv maskulin životných na *-ce* mohou být dějová jména, a to maskulina neživotná nebo feminina (podle vzoru *žena*). Výsledky uvádí tabulka.

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
(.)/k1gInSc1>$1ce/k1gMnSc1	*převod/převodce*	69	67	2[262]
a/k1gInSc1>ce/k1gMnSc1	*žaloba/žalobce*	35	34	1[263]
CELKEM	2 pravidla	**104**	**101**	**3**

262 *háj/hájce, plát/plátce.*
263 *kára/kárce.*

Je patrné, že míra přegenerovávání je malá (2,9 %) ve srovnání s pravidly uvedenými výše (11,7 %). S ohledem na tradiční řazení sledovaného typu jmen činitelských na *-ce* mezi deverbativa a s ohledem na rozsah naší práce, ponecháváme další otázky, které by bylo možno zkoumat[264], stranou.

Činitelská jména na *-ec*

Při derivaci činitelských jmen na *-ec* od slovesného základu (kořene)[265] dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od základového substaniva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka :

konekty[266]	
0-j	*bí**0**t-bi**j**ec*
0-v	*pě**0**t-pě**v**ec*
0-t	*lí**0**t-li**t**ec*
alternace ?KoV + konekt	
0-at	*ž**0**nout-ž**at**ec*[267]
alternace KoV (vč. grafické var. e/ě)	
0-e	*h**0**rát-h**e**rec*
0-i	*p**0**sát-p**i**sec*
á-a	*ml**á**tit-ml**a**tec*
é-e	*l**é**tat-l**e**tec*
í-i	*p**í**t-p**i**tec*
í-e/í-ě	*stř**í**let-stř**e**lec/zp**í**vat-zp**ě**vec*
ý-y	*r**ý**t-r**y**tec*
ou-u	*k**ou**pit-k**u**pec*
alternace kf (i bez grafické realizace)	
ř-r	*no**ř**it-no**r**ec*
ď-d	*cho**d**it-cho**d**ec*
ť-t	*mlá**t**it-mla**t**ec*
ň-n	*brá**n**it-bra**n**ec*

264 Bylo by možné se pokusit přeformulovat všechna výše uvedená pravidla na taková, která by předpokládala fundaci substantivem a porovnat statisticky výsledky. Takový pokus ovšem překračuje rámec této práce. Některá dílčí pozorování, viz (Kolářová 2009).

265 Někdy je obtížné rozhodnout, zda je derivace od kořene slovesa nebo od konvertovaného dějového jména. Striktně se snažíme odlišit případy, kdy je kořen rozšířen segmentem, jejž je možné interpretovat jako tvarovou příponu pasivního, či l-ového participia (srv. derivace od slovesného tvaru).

266 Je otázka, jak tyto vyčlenitelné segmenty interpretovat, a to zejména s ohledem na skutečnost, že se kromě *j*, jež je možné vyložit jako součást kmenové přípony tvarů od kmene přítomného, objevují i další konsonanty, např. *-v-, -t-* (*pěvec, rytec*). Interpretujeme je jednotně jako „konekty".

267 Na základě striktně synchronní interpretace, podle níž je *-a-* u sloves 2. třídy vzoru *začít* interpretováno jako KmV, by bylo třeba připustit, že deriváty na *–ec* se mohou výjimečně tvořit od kmene. Je ovšem možné přidržet se interpretace diachronní, jak to činíme zde. V případě derivátů na *-ec* jde o ojedinělý příklad, nicméně na týž problém bychom narazili u derivátů na *-ek* (*začátek*).

h-ž	*ta**h**at-ta**ž**ec*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[268]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu + infinitivní koncovkou,** nebo pouze **infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(ec)**, pokud po odtržení končí řetězec na souhlásku, nebo **(jec)|(tec)|(vec)**, pokud po odtržení končí řetězec na samohlásku, přičemž u **kořenového vokálu fakultativně dochází k alternacím**, a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***muž***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-ec***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 1671 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **Cec** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-ec* musí předcházet konsonant, ať už jím je kf nebo rozšiřující element (konekt) u sloves s otevřeným základem). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-ec* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány tím, že na *-ec* jsou zakončena deadjektivní substantiva tzv. názvy nositelů vlastností (osob: *tupec*). Tyto případy ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

268 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

-ec

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[ia]t$/k5.*mF>ec/ k1gMnSc1	*jezdit/jezdec, plavat/plavec, sportovat/sportovec*	85	27	58[269]
[eě]t$/k5.*mF>ec/ k1gMnSc1	*běžet/běžec, vědět/vědec*	59	5	54[270]
hat$/k5.*mF>žec/ k1gMnSc1	*tahat/tažec*	2[271]	2	0
í(.*)[eě]t$/k5.*mF> e$1ec/k1gMnSc1	*střílet/střelec*	1	1	0
ít$/k5.*mF> ijec/k1gMnSc1	*bít/bijec*	2	2	0
ít$/k5.*mF> vec/k1gMnSc1	*šít/švec*	1	1	0
ět$/k5.*mF> ěvec/k1gMnSc1	*pět/pěvec*	2	2	0
ít$/k5.*mF> itec/k1gMnSc1	*pít/pitec*	5	5	0
rát$/k5.*mF> erec/k1gMnSc1	*hrát/herec*	3	3	0
sát$/k5.*mF> isec/k1gMnSc1	*psát/pisec*	1	1	0
é([sz])t$/k5.*mF> e$1ec/ k1gMnSc1	*lézt/lezec*	1	1	0
CELKEM	11 pravidel	**162**	**50**	**112**
Výjimky	*letec, mlatec, norec, rytec, žatec, žnec, ženec, lyžec, poutec, …*			
Výjimky na -*[ae]nec* s významem jmen činitelských nikoli osob zasažených dějem	*stoupenec, milenec, běženec, dorostenec, přívrženec, spiklenec, cvičenec, spřeženec, zkrachovanec, čekanec, …*			

Testovali jsme různé kombinace samohláskových alternací KoV. V případě, že výsledkem testů byly výhradně nebo téměř výhradně přegenerované dvojice, pravidla do tabulkových přehledů nezařazujeme (např. *lítit/litec, mínit/měnec, troubit/trubec, …* atd.).

269 Z toho je 50 případů, kdy automaticky generované sloveso je odvozené od základového substantiva nebo adjektiva, přičemž je 19 desubstantiv (augmentativa, podle význačného znaku), 31 deadjektiv (nositelé vlastností). V 8 případech se jedná o přegenerování, z toho v 6 případech nejde o deverbativa a ve 2 – *kupit/kupec, ženit/ženec* jsou deverbativa motivována jiným slovesem, než bylo generováno na základě uvedeného pravidla.

270 Z toho jsou 52 případy, kdy automaticky generované sloveso je odvozené od základového adjektiva (nositelé vlastností), 1 případ desubstantiva (**rozumět/rozum/rozumec*) a 1 případ je dokladem přegenerovávání, kdy substantivum na *-ec* je motivováno jiným slovesem, než bylo generováno na základě uvedeného pravidla (*plavět/plavec*).

271 U automaticky generované dvojice *běhat/běžec* se nám zdá přiměřenější motivace slovesem *běžet.*

Pomocí 11 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 162 dvojic (100 %). Z toho 50 dvojic (30,9 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené jméno činitelské na *-ec*** a 112 dvojic (69,1 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních jmen činitelských na *-ec* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 1671-(162-112)-19=1602. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje řada kompozit se druhým členem deverbativem na *-ec*, k nimž neexistuje adekvátní komponované sloveso a dále též slova, jejichž základem není ani sloveso, ani dějové jméno (*trubec, …*). V naprosté většině jde ovšem o deriváty na *-[nt]ec* a *-lec*.

Ve většině popisů bývají mezi jména činitelská na *-ec* řazena substantiva jako *umělec, bdělec, znalec, přistěhovalec, …* Ta jsou tvořena nikoli od základu (kořene), ale od minulého kmene, přičemž volně přecházejí v názvy nositelů vlastností derivovaných od deverbativních adjektiv tvořených od l-ového příčestí konverzí ke vzoru *mladý*. Mezi deriváty není po formální stránce ostrá hranice. Následující údaje uvádíme pouze pro úplnost a nejsou zahrnuty do souborných statistik (Kapitola 8).

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
l$/k5eA.*mAgMnS >lec/ k1gMnSc1	*uměl/umělec*	139	134	5[272]
CELKEM	1 pravidlo	**139**	**134**	**5**
Výjimky	*tkát/tkadlec*			

Činitelská jména na *-čí*

Při derivaci činitelských jmen na *-čí* derivovaných od slovesného základu (kořene) dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného sub-

272 *jít/jelec, smět/smělec, smít/smělec, stát/stálec, střít/střelec.*

staniva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KoV	
á-e	*kr**á**jet-kr**e**jčí*
ou-u	*rozs**ou**dit-rozs**u**dčí*
0-o	*doz**0**řít-doz**o**rčí*
a-á	*s**a**dit-s**á**dčí*
í-ě	*sb**í**rat-sb**ě**rčí*
o-ů	*poh**o**nit-poh**ů**nčí*
u-ou	*sml**u**vit-sml**ou**včí*
alternace kf	
ř-r	*tvo**ř**it-tvů**r**čí*
ď-d	*rozsou**d**it-rozsu**d**čí*
ň-n	*ho**n**it-ho**n**čí*
alternace PV	
na-ná	***na**koupit-**ná**kupčí*
při-pří	***při**mluvit-**pří**mluvčí*
po-pů	***po**honit-**pů**hončí*
pro-prů	*?**pro**vodit-**prů**vodčí*
u-ú	***u**pravit-**ú**pravčí*
vy-vý	***vy**pravit-**vý**pravčí*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[273]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu,** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **kořenovým vokálem + (čí)**, přičemž u **KoV fakultativně dochází k alternacím**, a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***krejčí***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené činitelské jméno na *-čí***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je

273 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

45 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gMnSc1**), zakončených na řetězec **$Cčí$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-čí* musí předcházet konsonant – kf). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na činitelská jména na *-čí* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí homonymních adjektiv na *-čí*, která jsou ve slovníku morfologického analyzátoru chybně označkována. Tyto případy lze ovšem díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-čí

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
($C)[aeěi]t$/k5.*mF>$1čí/k1gMnSc1	*mluvit/mluvčí*	20	16	4[274]
($C)nout$/k5.*mF>$1čí/k1gMnSc1	*rozhodnout/rozhodčí*	1	1	0
řit$/k5.*mF>rčí/k1gMnSc1	*smířit/smírčí*	1	1	0
^([nz])a(.*)it$/k5.*mF>$1á$2čí/k1gMnSc1	*namluvit/námluvčí*	5	4	1[275]
^při(.*)it$/k5.*mF>pří$1čí/k1gMnSc1	*přimluvit/přímluvčí*	1	1	0
^([dp])o(.*)it$/k5.*mF>$1ů$2čí/k1gMnSc1	*pohonit/půhončí*	1	1	0
^vy(.*)it$/k5.*mF>vý$1čí/k1gMnSc1	*vypravit/výpravčí*	2	2	0
^([nz])a(.*)ou(.)it$/k5.*mF>$1á$2u$3čí/k1gMnSc1	*nakoupit/nákupčí*	1	1	0
^vy(.*)ou(.)it$/k5.*mF>vý$1u$2čí/k1gMnSc1	*vykoupit/výkupčí*	1	1	0
^u(.*)it$/k5.*mF>ú$1čí/k1gMnSc1	*upravit/úpravčí*	1	1	0
a($C)it$/k5.*mF>á$1čí/k1gMnSc1	*sadit/sádčí*	2	2	0
í($C)at$/k5.*mF>ě$1čí/k1gMnSc1	*sbírat/sběrčí*	1	1	0
u($C)it$/k5.*mF>ou$1čí/k1gMnSc1	*smluvit/smlouvčí*	1	1	0
ou($C)it$/k5.*mF>u$1čí/k1gMnSc1	*rozsoudit/rozsudčí*	1	1	0
CELKEM	14 pravidel	**39**	**34**	**5**

274 *kotit/kotčí, sladit/sladčí, rozhodit/rozhodčí, plavět/plavčí.*
275 *nakupit/nákupčí.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
Výjimky	*dozorčí, krejčí, Krejčí, Krajčí, nadlovčí, nádhončí, průvodčí, odpůrčí, podpůrčí, pohůnčí*	10		

Pomocí 14 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 39 dvojic (100 %). Z toho 34 dvojic (87,2 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/činitelské jméno na *-čí*** a 5 dvojic (12,8 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních činitelských jmen na *-čí* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 45-(39-5)=11. Z toho je 10 případů zařazených mezi výjimky a jeden případ substantiva, které pouze končí na řetězec *-čí* (tedy substantivum *kotčí* z něm. *Kutscher*). Podrobnou analýzu vztahu substantiv a adjektiv na *-čí* srv. (Osolsobě 2009[3]).

Neživotná deverbativní substantiva na *-ec* s významy prostředku nebo výsledku děje

Jména na *-ec* s významy prostředku nebo výsledku děje, zřídka též dějová jména, jsou tvořena od slovesných základů podobně jako jména činitelská na *-ec.* Jejich tvoření může být doprovázeno stejnými alternacemi jako u typu jmen činitelských na *-ec,* rozdíl se týká pouze gramatického rodu (maskulinum životné nebo neživotné). Na tomto místě nebudeme tudíž opakovat to, co již bylo řečeno (srv. tabulku alternací v kapitole věnované činitelským jménům na *-ec*).

V níže uvedených přehledech substitučních pravidel budeme odlišovat substantiva (maskulina neživotná) potencionálně odvozená od slovesných základů bez kmenotvorné přípony (rozšířených konsonantickým konektem v případech otevřeného základu) a substantiva potencionálně tvořená od tvarů pasivních participií. Jsme si vědomi obtíží, které nastanou při hodnocení derivátů, které nemají pasivní význam (objekt děje), a přitom končí na -[aeěyiu]

[nt]ec. Tak např. jména výsledku děje na *-enec* typ *kopanec* by mohla být interpretována jako neživotné protějšky jmen činitelských na *-enec* (*cvičenec, …*).

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/maskulinum neživotné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu + infinitivní koncovkou,** nebo pouze **infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(ec)**, pokud po odtržení končí řetězec na souhlásku, nebo **(jec)|(tec)|(vec)**, pokud po odtržení končí řetězec na samohlásku, přičemž u **kořenového vokálu fakultativně dochází k alternacím**, a zároveň platí, že substantivum se skloňuje podle vzoru ***stroj***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené jméno prostředku/deverbativum na *-ec***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 616 substantiv, maskulin životných, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k1gInSc1**), zakončených na řetězec **Cec** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-ec* musí předcházet konsonant, ať už jím je kf, nebo konekt u sloves s otevřeným základem). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na neživotná maskulina deverbativa na *-ec* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány tím, že na *-ec* jsou zakončena deadjektivní substantiva tzv. názvy nositelů vlastností (*červenec, …*), desubstantivní názvy míst (*hřebčinec, husinec, …*) atd. Tyto případy ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-ec

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[ia]t$/k5.*mF>ec/k1gInSc1	*jezdit/jezdec, bodat/bodec*	130	20	110[276]

276 Přegenerování zahrnuje především názvy desubstantiv na *-ec*, přičemž v automaticky generovaných seznamech figurují jakožto první členy dvojic desubstantivní slovesa.

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
(.)a(.*)[ia]t$/k5.*mF> $1á$2ec/k1gInSc1	*nastavit/nástavec*	10	7	3[277]
(.*)i(.*)[ia]t$/k5.*mF> $1í$2ec/k1gInSc1	*přiklopit/příklopec*	4	1	3[278]
(.*)y(.*)[ia]t$/k5.*mF> $1ý$2ec/k1gInSc1	*vysadit/výsadec*	3	2	1[279]
(.*)o(.*)[ia]t$/k5.*mF> $1ů$2ec/k1gInSc1	*poklopit/poklůpec*	2	1	1[280]
(.*)ý(.*)[ia]t$/k5.*mF> $1y$2ec/k1gInSc1	*rýpat/rypec*	2	1	1[281]
CELKEM	6 pravidel	**151**	**32**	**119**
Výjimky na *-[ae]nec* bez pas. významu	*kopanec, šťuchanec, žďuchanec, ...*			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pravidlo pro generování od sloves -[eě]t).

Pomocí 59 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 151 dvojic (100 %). Z toho 32 dvojic (21 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso / odvozené neživotné deverbativum na *-ce*** a 119 dvojic (79 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních deverbativ na *-ce* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 616-(151-119)=584. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se vyskytuje řada desubstantivních a deadjektivních formací na *-ce,* dále pak náhodným shodám u koncového řetězce značkových slov (*kec, pokec, binec,*

277 *nahrdlit/náhrdlec, zahonit/záhonec, zavalit/závalec.*
278 *přikopat/příkopec, sinat/sínec, slinovat/slínovec.*
279 *ryžovat/rýžovec.*
280 *kolit/kůlec.*
281 *smýčit/smyčec.*

…). Problematická je rovněž v mnoha případech dvojí možná fundace (sloveso/dějové jméno). Některé jednotky zůstaly v důsledku toho prozatím bez interpretace.

Adjektiva od slovesného tvaru a od slovesného kmene a od slovesného základu (kořene)

Mezi deverbativní adjektiva, která se budeme snažit popsat pomocí navržených pravidel, jsme zařadili:

Deverbativní adjektiva od slovesného tvaru, tj. paradigmaticky tvořená adjektiva z pasivních příčestí a přechodníků, adjektiva z l-ových participií na *-lý* a dezaktualizovaná adjektiva na *-cný* od adjektiv procesuálních (tvořených konverzí ke vzoru *jarní* od přechodníku přítomného).

Deverbativní adjektiva od slovesného kmene, tj. adjektiva od kmene minulého na *-cí, -telný, -vý, -čný*.

Deverbativní adjektiva od slovesného základu (kořene), tj. adjektiva na *-l[ai]vý, -čí, -ný*.

Adjektivizované přechodníky přítomné (adjektiva procesuální) na *-[(ou)|í]cí*

Tvary přechodníků přítomných (GS), a tedy i od nich odvozených adjektivizovaných tvarů (procesuálních adjektiv – AGS), se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, KoV, tak i dalšími velmi nepravidelnými alternacemi (na začátku kořene např. *h-ž: hnát/ženouc*). Za základové slovo pro derivaci procesuálních adjektiv (adjektivizovaných přechodníků) na *-[(ou)|í]cí* pokládáme nikoli infinitiv, ale sám tvar přechodníku přítomného (femininum singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad AGS
á-0	*br**á**t-ber**0**oucí*
a-0	*maz**a**t-mož**0**ící*
í-0	*tř**í**t-tr**0**oucí*
nou-n	*tisk**nou**t-tisk**n**oucí*
mou-m	*j**mou**t-j**m**oucí*
0-j	*krý**0**t-kry**j**ící*
ova-uj	*kup**ova**t-kup**uj**ící*
i-0	*pros**i**t-pros**0**ící*
e-0/ě-0	*drž**e**t-drž**0**ící/trp**ě**t-trp**0**ící*
e-ej/ě-ěj	*náz**e**t-náz**ej**ící/ stav**ě**t-stav**ěj**ící*

a-aj	*děl**a**t-děl**aj**ící*
alternace KoV	
0-e	*h**0**nát-ž**e**noucí*
o-ů	*st**o**nat-st**ů**ňoucí*
á-a	*kr**á**st-kr**a**doucí*
á-ě	*sm**á**t-sm**ě**jící*
é-e	*n**é**st-n**e**soucí*
í-i	*p**í**t-p**i**jící*
í-e/í-ě	*s**í**t-s**e**jící/d**í**t-d**ě**jící*
ou-u	*pl**ou**t-pl**u**jící*
ů-o	*r**ů**st-r**o**stoucí*
ý-y	*kr**ý**t-kr**y**jící*
alternace kf	
s-t	*má**s**t-ma**t**oucí*
s-d	*krá**s**t-kra**d**oucí*
c-k	*té**c**t-te**k**oucí*
c-h	*mo**c**i-mo**h**oucí*
s-š	*p**s**át-pí**š**ící*
z-ž	*ma**z**at-ma**ž**ící*
k-č	*pla**k**at-pla**č**ící*
ř-r	*v**ř**ít-v**r**oucí*
n-ň	*?sto**n**at-stů**ň**oucí*
alternace ki	
h-ž	***h**nát-**ž**enoucí*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[282]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **tvar přechodníku přítomného femininum (neutrum) singulár/adjektivum (1. stupeň)** takové, že: připojíme-li ke koncovému řetězci **(příslušné tvarové koncovce přechodníku přítomného)** přesně definovatelnou posloupnost znaků **(í)**, a zároveň platí, že takto utvořený tvar je adjektivum (nominativ, singuláru, maskulinum životné), které se skloňuje podle vzoru ***jarní***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozený adjektivizovaný tvar přechodníku přítomného na *-[ou|í]cí***.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 15964 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[(ou)|í]cí$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách

282 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektivizované přechodníky přítomné na *-cí* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv odvozených od starších tvarů přechodníků (*živoucí, …*), adjektiva *budoucí,* desubstantivních adjektiv idiomaticky tvořených podle modelu *div divoucí* (*tmoucí, letoucí, divoucí, …*), kompozit (zejména s prvním členem *vše-*) a nejrůznějšími případy výjimek, kde zakončení na *-cí* není sufix (*tisící, růžolící, bledolící, …*), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-cí

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ouc$/ k5eA.*mSgFnS>oucí/ k2eAgMnSc1d1		183	183	0
íc$/k5eA.*mSgFnS>ící/ k2eAgMnSc1d1		15407	15407	0
CELKEM[283]	2 pravidla	**15590**	**15590**	**0**
Výjimky	*řkoucí*			

Pomocí 2 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 15590 správných dvojic (100 %).

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [(ou)|í]cí$ a počtu automaticky generovaných dvojic přechodník přítomný/adjektivum na *-cí* je 15964-

283 Celkový počet tvarů přechodníku přítomného jednotného čísla rodu ženského/středního (**k5eA.*mSgFnS**) ve slovníku morfologického analyzátoru *ajka* je 19184. Adjektivizované tvary jsou od přechodníků generovány většinou automaticky. Pokud je ovšem v 3. pl. (opěrný tvar pro pravidelné tvoření přechodníků) dubleta, pak není vždy od obou variant odvozován přechodník, přestože teoreticky by tomu tak být mohlo.

15590=374. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-cí*, která jsou a) diachronně adjektivizovanými tvary přechodníku přítomného (*horoucí, žádoucí, …*), b) desubstantiva tvořená podle modelu *div divoucí* (*tmoucí, divoucí, …*), c) kompozita (*všemohoucí, …*), d) neodvozená adjektiva náhodně zakončená na vyhledávaný řetězec (*růžolící, …*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektivizované přechodníky minulé na *-(v)ší*

Tvary přechodníků minulých (GD), a tedy i od nich odvozených adjektivizovaných tvarů (AGD), se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV, i alternacemi kf a grafickými alternacemi na švu prefixu a kořene. Za základové slovo pro derivaci adjektivizovaných tvarů přechodníků minulých na *-(v)ší* pokládáme nikoli infinitiv, ale sám tvar přechodníku minulého (femininum nebo neutrum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad AGM
á-a	**br**á**t-br**a**vší*[284]
í-i	*poct**í**t-poct**i**vší*
í-e/í-ě	*utř**í**t-utř**e**vší/probd**í**t-probd**ě**vší*
nou-nu	*pomi**nou**t-pomi**nu**vší*
nou-0	*utisk**nou**t-utisk**0**ší*
í-a	*vz**í**t-vz**a**vší*
nou-ja	*nap**nou**t-nap**ja**vší*
nou-a	*zat**nou**t-zat**a**vší*
mou-a	*zaj**mou**t-zaj**a**vší*
alternace KoV	
á-a	*nakl**á**st-nakl**a**dší*
é-e	*un**é**st-un**e**sší*
í-i	*up**í**t-up**i**vší*
í-e/í-ě	*os**í**t-os**e**vší/od**í**t-od**ě**vší*
ou-u	*ok**ou**t-ok**u**vší*
ů-o	*obr**ů**st-obr**o**stší*
ý-y	*pokr**ý**t-pokr**y**vší*
graf. alternace kf	

284 Tato alternace je doložena v l-ových příčestích jednoslabičných sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* a 5. třídy (*tkát*). Vyskytuje se i u některých nepravidelných sloves (*spát*). Dlouhé *á* v kořeni nealternuje v l-ovém příčestí sloves 3. třídy vzoru *krýt* (*sát, vát, hrát, smát, kát, …*) a některých nepravidelných sloves (*bát, stát, zdát se, …*). Vzhledem k tomu, že „opěrným tvarem“ pro tvoření přechodníku minulého je právě l-ové příčestí, je třeba na ni upozornit jak u KmV, tak KoV. Výskyt alternace KmV *á-a* je ovšem omezen na jednoslabičná slovesa (*brát, drát, prát, srát, žrát, cpát, rvát, zvát, stlát, tkát, …*), která jsou nedokonavá, a tudíž se od nich dle pravidel přechodník minulý netvoří.

alternace KmV	příklad AGM
s-t	*oplést-opletší*
s-d	*naklást-nakladší*
c-k	*poséct-posekší*
?c-h	*pomoct-?pomohší*[285]
t-ť	*utnout-uťavší*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)	
ej-0ň	*sejmout-s0ňavší*

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **tvar přechodníku minulého femininum (neutrum) singulár/adjektivum v 1. stupni** takové, že: nahradíme-li část koncového řetězce **(tvarové koncovky přechodníku minulého) (ši)** přesně definovatelnou posloupností znaků **(ší)**, a zároveň platí, že takto utvořený tvar je adjektivum (nominativ, singulár, maskulinum životné), které se skloňuje podle vzoru ***jarní***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozený adjektivizovaný tvar přechodníku minulého na *-$Cší***.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 14675 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **$Cší$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z toho, že před *-ší* stojí vždy konsonant, a to buď kf, nebo konekt *v*). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektivizované přechodníky minulé na *-ší* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-[e|ě]jší* odvozených od adverbií (*zdejší, tamější,* …), adjektivních kompozit s prvním členem *sebe-,* a to jak modifikací různých adjektiv (2. stupně: *sebekrásnější,* …), taktéž adjektivizovaných přechodníků (*sebeponíživší,* …), dále pak nejrůznějších případů výjimek, kde zakončení na *-ší* není sufix (*mrší, patriarší,* …), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

285 V Internetové jazykové příručce je uvedeno, že od slovesa *pomoci* se tvary přechodníku přítomného netvoří. Historicky se tvořily (srv. Diakorp … *ostatní dva <pomohše> jim mrtvol přendati přes kostniční kámen* …).

-(v)ší

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
($C)ši$/ k5eA.*mDgNnS> $1ší/ k2eAgMnSc1d1		14069	14069	0
CELKEM	1 pravidlo	**14069**	**14069**	**0**

Pomocí 1 navrženého pravidla bylo automaticky vygenerováno 14069 správných dvojic (100 %).

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem $Cší$ a počtu automaticky generovaných dvojic přechodník minulý/adjektivum na *-ší* je 14675-14069=606. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-ší*, která jsou a) adjektivy tvořenými od adverbií (*zdejší, tamější, nynější, onačejší,* …), b) kompozita od tvarů 2. stupně adjektiv (*sebekrásnější, znejmilejší,* …), c) kompozita od adjektivizovaných přechodníků (*sebepřecenivší,* …), d) adjektiva zakončená na vyhledávaný řetězec náhodně (*mrší, patriarší,* …). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektivizovaná příčestí trpná (n-/t-ová) *-[aeě]ný, -[áiyu]tý*

Adjektivizovaná příčestí trpná jsou v morfologickém analyzátoru *ajka* generována automaticky od všech sloves. Formálně jsou tvary interpretovatelné jako adjektivizovaná pasivní participia, mnohdy lexikalizovaná samostatná adjektiva. Pro potřeby formálního popisu vycházíme tedy z určitého zjednodušení. Případné další ruční i strojové analýzy automaticky získaného materiálu jsou možné především díky propojení nástroje *DebDict* s elektronickými verzemi tištěných slovníků, korpusy a v budoucnu snad i s valenčním slovníkem VERBALEX.

Potencionální tvary pasivních příčestí[286], a tedy i tvary adjektivizovaných příčestí trpných (AV) na *-[nt]ý*, se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf a rovněž alternacemi na švu prefixu a kořene. Za základové slovo pro derivaci AV na *-[nt]ý* pokládáme nikoli infinitiv, ale potencionální tvar příčestí n-ového/t-ového (maskulinum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad PP	alternace KmV	příklad AV
a-á	*maz**a**t-maz**á**n*		
		á-a	*štv**á**t-štv**a**ný*
í-0	*tř**í**t-tř**0**en*	=	*tř**í**t-tř**0**ený*
nou-nu	*mi**nou**t-mi**nu**t*	=	*mi**nou**t-mi**nu**tý*
nou-0	*tisk**nou**t-tišt**0**ěn*	=	*tisk**nou**t-tišt**0**ěný*
í-a	*vz**í**t-vz**a**t*	=	*vz**í**t-vz**a**tý*
nou-ja	*nap**nou**t-nap**ja**t*	=	*nap**nou**t-nap**ja**tý*
nou-a	*poč**nou**t-poč**a**t*	=	*poč**nou**t-poč**a**tý*
mou-a	*j**mou**t-j**a**t*	=	*j**mou**t-j**a**tý*
alternace KoV			
á-a	*t**á**hnout-t**a**žen*	=	*t**á**hnout-t**a**žený*
é-e	*n**é**st-n**e**sen*	=	*n**é**st-n**e**sený*
ů-o	*r**ů**st-?r**o**sten*	=	*r**ů**st-?r**o**stený*
í-0	*č**í**st-č**0**ten*	=	*č**í**st-č**0**tený*
		á-a	*hr**á**t-hr**a**ný*
í-i	*zp**í**t-zp**i**t*	=	*zp**í**t-zp**i**tý*
í-e/í-ě	*os**í**t-os**e**t/* *od**í**t-od**ě**n*	=	*os**í**t-os**e**tý/* *od**í**t-od**ě**ný*
í-a	*prokl**í**t-prokl**a**t*	*í-e* =	*prokl**í**t-prokl**e**tý* *prokl**í**t-prokl**a**tý*
ou-u	*ok**ou**t-ok**u**t*	=	*ok**ou**t-ok**u**tý*
ý-y	*pokr**ý**t-pokr**y**t*	=	*pokr**ý**t-pokr**y**tý*
alternace kf			
s-t	*pl**é**st-pl**e**ten*	=	*pl**é**st-pl**e**tený*
s-d	*kl**á**st-kl**a**den*	=	*kl**á**st-kl**a**dený*
c-č	*s**é**ct-s**e**čen*	=	*s**é**ct-s**e**čený*
c-ž	*zmo**c**t-zmo**ž**en*	=	*zmo**c**t-zmo**ž**ený*
t-ť	*se**t**nout-s**ť**at*	=	*se**t**nout-s**ť**atý*
s-š	*smí**s**it-smí**š**en*	=	*smí**s**it-smí**š**ený*
z-ž	*sra**z**it-sra**ž**en*	=	*sra**z**it-sra**ž**ený*
ď-z	*zra**d**it-zra**z**en*	=	*zra**d**it-zra**z**ený*
ť-c	*vypo**t**it-vypo**c**en*	=	*vypo**t**it-vypo**c**ený*
zď-žď	*br**zd**it-br**žd**ěn*	=	*br**zd**it-br**žd**ěný*
sl-šl	*smy**sl**et-smy**šl**en*	=	*smy**sl**et-smy**šl**ený*

286 Jak bylo řečeno výše, morfologické vzory navržené pro strojový morfologický slovník českých kmenů (Osolsobě 1996), který se stal lingvistickou bází několika automatických morfologických nástrojů (mj. analyzátoru *ajka*), neberou v potaz omezení pro tvoření pasivních příčestí PP (mírně přegenerovávají).

h-ž	*tá**h**nout-ta**ž**en*	=	*tá**h**nout-ta**ž**ený*
k-č	*dot**k**nout-dot**č**en*	=	*dot**k**nout-dot**č**ený*
ch-š	*nad**ch**nout-nad-**š**en*	=	*nad**ch**nout-na-**d**šený*
sk-šť	*ti**sk**nout-ti**šť**ěn*	=	*ti**sk**nout-ti**šť**ěný*
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)			
j-ň	*vy**j**mout-vy**ň**at*	=	*vy**j**mout-vy**ň**atý*
e-0	*s**e**jmout-s**0**ňat*	=	*s**e**jmout-s**0**ňatý*

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **potencionální tvar pasivního příčestí/adjektivum v 1. stupni** takové, že: přidáme-li ke koncovému řetězci **(tvarové koncovce pasivního příčestí) [n|t]** přesně definovatelnou posloupnost znaků **(ý)**, a zároveň platí, že takto utvořený tvar je adjektivum (nominativ, singulár, maskulinum životné), které se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/potencionálně odvozený adjektivizovaný tvar pasivního participia na *-[nt]ý***.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 35969 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[aáeě]ný$** a **[áeěiuy]tý$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na potencionální adjektivizovaná příčestí trpná na *-ný/-tý* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-[nt]ý*, kde zakončení na *-ný/-tý* není hledaný sufix (*červený, důležitý, složitý, žlutý, …*), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-ný/-tý

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[nt]$/k5eA.*mNgMnS> $1ý/k2eAgMnSc1d1[287]	*nesen/nesený*	9798	9798	0

287 Nelze použít vestavěnou fci /k, protože alternace jsou fakultativní (srv. Šmerk 2009).

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
án$/k5eA.*mNgMnS> aný/k2eAgMnSc1d1	*brán/braný*	17840	17840	0
CELKEM	2 pravidla	27638	27638	0

Pomocí 2 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 27638 správných dvojic (100 %).

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [aáeě]ný$ a [áešiyu]tý$ a počtu automaticky generovaných dvojic potencionální pasivní příčestí/adjektivum na *-[nt]ý* je 35969-27638=8331. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na [aeěiuy][nt]ý$, u nichž příslušné zakončení není hledaným sufixem (např. adjetiva na sufixy *-atý, -itý*, *-ovatý, -ovitý,* …). Tuto okolnost nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektivizovaná příčestí činná (l-ová)

Tvary l-ových příčestí, a tedy i od nich odvozených adjektivizovaných příčestí činných, se liší od tvaru infinitivu alternacemi, a to jak KmV, tak KoV i alternacemi kf a grafickými alternacemi na švu prefixu a kořene. Za základové slovo pro derivaci adjektivizovaných příčestí činných na *-lý* pokládáme nikoli infinitiv, ale sám tvar l-ové příčestí (maskulinum životné singulár). Následující tabulku s přehledem alternací uvádíme pro úplnost:

alternace KmV	příklad
á-a	*zn**á**t-zn**a**lý*
?í-i	*?**í**t-?**i**lý*[288]

288 Žádný doklad na příslušný typ od sloves 4. třídy vzoru *prosit (ctít)* jsme nenalezli. Nicméně v případě tvoření od těchto sloves by bylo možné příslušnou alternaci předpokládat.

í-e/í-ě	*protř**í**t protř**e**lý/bd**í**t-bd**ě**lý*
nou-nu	*mi**nou**t-mi**nu**lý*
nou-0	*zasek**nou**t-zasek**0**lý*
alternace KoV	
á-a	*přikr**á**st-přikr**a**dlý*
é-e	*rozkv**é**st-rozkv**e**tlý*
í-i	*op**í**t-op**i**lý*
í-e/í-ě	*j**í**st-j**e**dlý/rozechv**í**t-rozechv**ě**lý*
ou-u	*prosl**ou**t-prosl**u**lý*
ů-o	*sr**ů**st-sr**o**stlý*
ý-y	*zb**ý**t-zb**y**lý*
alternace kf	
s-t	*rozkvé**s**t-rozkve**t**lý*
s-d	*jí**s**t-je**d**lý*
c-k	*oté**c**t-ote**k**lý*
c-h	*zmo**c**t-zmo**h**lý*
ř-r	*umř**í**t-um**r**lý*
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)[289]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **tvar l-ového příčestí/adjektivum v 1. stupni** takové, že: přidáme-li ke koncovému řetězci **(tvarové koncovce l-ového příčestí) (l)** přesně definovatelnou posloupnost znaků **(ý)**, a zároveň platí, že takto utvořený tvar je adjektivum (nominativ, singulár, maskulinum životné), které se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/potencionálně odvozený adjektivizovaný tvar l-ového participia na *-lý***.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 1709 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[^éíoóůúý|(de)|(ne)|(te)|(be)|(fe)|(me)|(pe)|(fe)]lý$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na potencionální adjektivizovaná l-ová příčestí na *-lý* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-lý*, kde zakončení na *-lý* není hledaný sufix, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

289 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-lý

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
l$/k5eA.*mAgMnS> lý/ k2eAgMnSc1d1	*opil/opilý*	1600	1600	0
CELKEM	1 pravidlo	**1600**	**1600**	**0**
Výjimky	*umrlý, otrlý, nevrlý*[290]			

Pomocí 1 navrženého pravidla bylo automaticky vygenerováno 1600 správných dvojic (100 %).

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [^éíoóůúý|(de)|(ne)|(te)|(be)|(-fe)|(me)|(pe)|(fe)]lý$ a počtu automaticky generovaných dvojic l-ové příčestí/adjektivum na *-lý* je 1709-1600=109. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-lý*, u nichž příslušné zakončení není hledaným sufixem (např. adjetiva *rychlý, malý, celý, teplý, zlý, …*), popřípadě kompozita (*bleskurychlý, běloleslý, dávnominulý, …*). Tuto okolnost nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Dezaktualizovaná adjektiva na *-cí/-cný* (*-ou-cný, -í-cný, -ují-cný, -ají-cný, -e/ějí-cný*)

O „dezaktualizaci" aktivních verbálních adjektiv se hovoří v Mluvnici češtiny 1 (Dokulil 1986 : 322, 330). Zde jsou uvedena adjektiva tvořená sufixem *-ný* od aktivních slovesných adjektiv na *-cí*. Cituji: „Patří sem adj. z prézentních kmenů sloves jako *kajícný, přejícný, mohoucný, pomíjejícný, vroucný, vědoucný, jsoucný, horoucný, ˇživoucný.* Pasivní význam má *žádoucný*, anomálně je tvořeno *bojácný*." S tímto citátem si dovolíme polemizovat. K adjektivům *horoucný,*

290 Od sloves *umřít, třít* (s významem *protřelý*) a *vřít* (srv. Šmilauer 1971 : 140, Rejzek 2001).

živoucný nejsme schopni najít pravidlo, podle něhož by se synchronně tvořila od „(!) prézentního kmene slovesa". Podobně by synchronně pravidelně tvořeným adjektivem od prézentního slovesného kmene bylo **žádajícný* nikoli *žádoucný*. Pasivní význam má nejen adjektivum *žádoucný,* ale i adjektivum *žádoucí*. Anomálně tedy není dle našeho názoru tvořeno jenom adjektivum *bojácný*, ale i *horoucný, živoucný, žádoucný*. Formální anomálie adjektiva *bojácný* je ovšem zvýrazněna absencí příslušné varianty na *-cí.* Historicky by sem patřila i další adjektiva např. *podácný = poddajný* (SSJČ), dále *vzácný<vzít,* nikoliv však *jícný = jedlý, řícný<říčný (uřícený), vstřícný* (srv. Rejzek 2001).

Ve slovnících je praxe zaznamenávání adjektiv na *-cný* popsaných v mluvnicích velmi rozkolísaná. Setkáme se s případy, že adjektivum je a) uvedeno jako samostatné heslové slovo (*bojácný, vroucný*); b) uvedeno uvnitř hesla motivujícího adjektiva na *-cí* (praxe kolísá mezi jednotlivými slovníky); c) uvedeno není, přičemž se patrně předpokládá, že není sporu o tom, jak je odvozeno a jaký je jeho význam (*budoucný, srdcervoucný, věřícný*), srv. více (Osolsobě 2009[4]).

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **přechodník přítomný (femininum nebo neutrum singulár)/ adjektivum v 1. stupni** takové, že: přidáme-li ke koncovému řetězci tvořenému přesně definovatelnou posloupností znaků **[(ou)|í]c** koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **+ ný**, takže vznikne **adjektivum**, a zároveň platí, že toto adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **přechodník přítomný/odvozené adjektivum na *-cný***.
- Existují dvojice **adjektivum v 1. stupni/adjektivum v 1. stupni** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **[(ou)|íá]cí** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **+ [(ou)|íá]cný**, takže vznikne **adjektivum**, a zároveň platí, že toto adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **adjektivum na *-cí*/odvozené adjektivum na –*cný***.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 30 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[(ou)|áí]cný$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na potencionální dezaktualizovaná adjektiva na *-cný* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-cný*, kde zakončení na *-cný* není hledaný sufix (*domácný, jícný, řícný, vstřícný*), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následujících tabulkách jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-cný

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ouc$/k5eA.*mSgFnS >oucný/k2.*gMnSc1d1	jsouc/jsoucný	5	5	0
íc$/k5eA.*mSgFnS >ícný/ k2.*gMnSc1d1	přejíc/přejícný	6	6	0
CELKEM	2 pravidla	11	11	0

Výjimky	horoucný, ...[291]			
oucí$/k2.*gMnSc1d1> oucný/k2.*gMnSc1d1	horoucí/horoucný	15[292]	15	0
ící$/k2.*gMnSc1d1> ícný/k2.*gMnSc1d1	přející/přejícný	6	6	0
CELKEM	2 pravidla	21	21	0
Výjimky[293]	bojácný, budoucný			

Porovnáme-li obě tabulky, vidíme, že synchronně se pravidelně tvoří adjektiva na *-cný* zachycená ve slovníku morfologického analyzátoru *ajka* asi v 50 % případů. Vzhledem k tomu, že data generovaná pravidly uvedenými v první tabulce jsou podmnožinou dat generovaných pravidly ve druhé tabulce, budeme nadále komentovat pouze druhou tabulku.

Pomocí 2 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 21 dvojic (100 %). Z toho všech 21 dvojic (100 %) jsou správně generované dvojice **základové adjektivum/odvozené adjektivum na *-cný***.

291 *bojácný, horoucný, přehoroucný, přežádoucný, veležádoucný, vroucný, žádoucný, žhoucný, živoucný.*

292 Existuje celkem ještě 10 dvojic adjektiv na *-cí/-cný*, k nimž nelze synchronně pravidelně utvořit od příslušného slovesa, od něhož jsou diachronně tvořena, příslušný tvar přechodníku přítomného. Kromě 8 uvedených v předešlé poznámce lze takto zachytit i kompozita (*všemohoucí/cný, vševědoucí/cný*). K výjimečnému postavení adjektiva *bojácný* viz výše.

293 Dvojici *budoucí/budoucný* (obě adjektiva jsou zaznamenána ve slovních a doložena v korpusech) nelze generovat od přechodníku budoucího, který není ve slovníku automatického morfologického ana-

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [(ou)|í]cný$ a počtu automaticky generovaných dvojic adjektivum na *-cí*/adjektivum na *-cný* je 30-21=9. Výjimkami jsou adjektiva *bojácný, budoucný.* Adjektiva *vzácný, podácný* by bylo možné zařadit mezi výjimky diachronně. Další případy je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-cný*, u nichž příslušné zakončení není hledaným sufixem (např. adjektiva *domácný, jícný, řícný, vstřícný,* …) a dále kompozita, k nimž neexistuje příslušné komponované sloveso (*srdcervoucný,* …). Tuto okolnost nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektiva účelová na *-[aieěuy]cí* od minulého kmene

Při derivaci účelových adjektiv na *-cí* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad
í-i	*křt**í**t-křt**i**cí*
í-e/í-ě[294]	*?*
á-a	*ps**á**t-ps**a**cí*
alternace KoV[295]	
á-a	*př**á**t-př**a**cí*
í-i	*š**í**t-š**i**cí*
ý-y	*m**ý**t-m**y**cí*
graf. alternace kf	
c-č	*pé**c**t-pe**č**icí*
alternace s konektem[296]	
0-i	*péc**0**t-peč**i**cí*
nou-a	*tisk**nou**t-tisk**a**cí*
á-oja	*st**á**t-st**oja**cí*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)[297]	

lyzátoru *ajka* generován jako příslušný tvar slovesa *být*. Pro zachování jednotnosti pravidel jej tudíž zaznamenáváme jako výjimku.

294 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

295 Na rozdíl od jiných derivačních typů se alternace KoV týkají pouze sloves 3. třídy vzoru *krýt* a jsou pravidelné, to znamená, že je-li v infinitivu v kořeni dlouhá samohláska, krátí se při derivaci účelového adjektiva vždy. Zdá se, že tato alternace je gramatikalizovaná. Alternace KoV např. činitelských jmen a jmen prostředků na *-č* jsou nepravidelné, srv. např. substantiva *bič* a *rýč*, či *myč* a v korpusech doložené *krýč, čajpíč, žíč* (více Osolsobě 2008[4]).

296 Vzhledem k tomu, že jde o ojedinělé doklady, je otázka, zda se opravdu jedná o alternace a zda tedy mají být zařazeny do přehledu. Pro jejich uvedení jsme se rozhodli vzhledem k tomu, že je citují i další prameny (Mluvnice češtiny 1), a také proto, že u derivací od minulého kmene sloves, která mají (1. tř. vzory *nést, péct*), či mohou mít (2. třída vzor *tisknout*) kmen uzavřený bez KmV se objevují různé „konekty“ např. *-a-, -á-, -e-, -i-*.

297 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujícího předpokladu:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň)** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **pravidelně alternují (á>a, í>i, í>e, í>ě), + *cí*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***jarní***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum účelové na *-cí***.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 2061 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[aeiuy]cí$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na potencionální účelová adjektiva na *-cí* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-cí*, kde toto zakončení není hledaný sufix (např. desubstantivní adjektiva *kuřecí, telecí, …*), které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-cí

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
t$/k5.*mF> cí/ k2.*gMnSc1d1/k[298]	*kreslit/kreslicí*	1741	1739	2[299]
ít$/k5.*mF> ecí/ k2.*gMnSc1d1	*třít/třecí*	5	5	0
CELKEM	3 pravidla	**1746**	**1744**	**2**
Výjimky	*pečicí, tiskací, stojací, …*			

Pomocí 3 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 1746 dvojic (100 %). Z toho 1744 dvojice (99,9 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/účelové adjektivum na *-cí*** a 2 dvojice (0,1 %) jsou případy přegenerovávání.

298 Vestavěnou fci /k (srv. Šmerk 2009) použít lze, protože alternace (např. ít$/k5.*mF> icí/k2.*gMnSc1d1 : *křtít/křticí* nebo át$/k5.*mF> ací/k2.*gMnSc1d1 : *hrát/hrací*) jsou obligatorní.

299 *dojít/dojicí, pojít/pojicí.*

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [aeěiuy]cí$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na *-cí* je 2061-(1746-2)-3=314. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-cí*, u nichž příslušné zakončení není hledaným sufixem (např. desubstantivní adjektiva od neuter vzoru *kuře* tvořená konverzí od rozšířeného kmene na *-et-* ke vzoru *jarní,* např. adjektiva *kuřecí, telecí, dóžecí,* …), a dále také kompozita (*elektrosvářecí, širokosecí,* …). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z možnosti zasažení dějem na *-telný (-ova-telný, -a-telný, -i-tel, -nu-telný*)

Při derivaci adjektiv vyjadřujících vlastnost plynoucí z možnosti zasažení dějem na *-telný* dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad
e-i/ě-i	*umlč**e**t-umlč**i**telný/ vypověd**ě**t-vypověd**i**telný*
á-a	*zn**á**t-zn**a**telný*
í-i	*zneuct**í**t-zneuct**i**telný*[300]
í-e	*zř**í**t-zř**e**telný*
nou-nu	*napad**nou**t-napad**nu**telný*
mou-a	*poj**mou**t-poj**a**telný*
alternace KoV	
á-a	*sp**á**lit-sp**a**litelný*

300 Doklad této alternace není ve slovníku morfologického analyzátoru. Jedná se o případné deriváty od malé skupin sloves 4. třídy (*ctít, bdít, mstít,* …), které nejsou doloženy v tištěných slovnících (např. *?pomstitelný, ?pokřtitelný,* …). V korpusu SYN jsme nalezli jeden doklad adjektiva *nezneuctitelný* (… Té vzácné, neměnitelné, <**nezneuctitelné**> svatyňky našeho národovectví …).

alternace KmV	příklad
é-e	*sn**é**st-sn**e**sitelný*
í-i	*ř**í**dit-ř**i**ditelný*
ou-u	*sl**ou**čit-sl**u**čitelný*
ý-y	*om**ý**vat-om**y**vatelný*
alternace kf	
s-d	*prové**s**t/prove**d**itelný*
s-t	*rozplé**s**t/rozple**t**itelný*
c-ž	*přemo**c**0t-přemo**ž**itelný*
h-ž	*posti**h**nout-posti**ž**itelný*
?s-0	*čí**s**t-či**0**telný*
alternace na švu prefix/kořen (P0e, ki)	
?t-ť	*se**t**nout/*s**ť**atelný*[301]
j-ň	*vy**j**mout/vy**ň**atelný*
e-0	*od**e**jmout/od**0**ňatelný*[302]
konekt	
0-i	*přemoc**0**t-přemož**i**telný*

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň) maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *telný*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum vyjadřující vlastnost plynoucí z možnosti zasažení dějem na *-telný***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 745 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**),

301 Tuto alternaci předpokládáme, ale nemáme žádný doklad ani z korpusů, ani z tištěných slovníků.

302 Doklad této alternace není ve slovníku morfologického analyzátoru. Jedná se o případné deriváty od sloves 2. třídy vzoru *začít*, které nejsou doloženy v tištěných slovnících. V korpusu SYN2000 jsme nalezli dva příklady, a to *odňatelný* (2x) a *vyňatelný*.

zakončených na řetězec **[aeěiuy]telný$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z možnosti zasažení dějem na *-telný* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-telný

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
t$/k5eA.*mF>telný/ k2eAgMnSc1d1/K[303]	*srovnat/srovnatelný řešit/řešitelný*	609	608	1[304]
[eě]t$/k5eA.*mF>itelný/ k2eAgMnSc1d1	*umlčet/umlčitelný*	40	28	12[305]
ít$/k5eA.*mF>etelný/ k2eAgMnSc1d1	*zřít/zřetelný*	3	2	1[306]
á(.)([ia])t$/ k5eA.*mF>a$1$2telný/ k2eAgMnSc1d1	*spálit/spalitelný*	35	33	2[307]
í(.)([ia])t$/ k5eA.*mF>i$1$2telný/ k2eAgMnSc1d1	*řídit/řiditelný*	28	28	0
ou(.)([ia])t$/ k5eA.*mF>u$1$2telný/ k2eAgMnSc1d1	*sloučit/slučitelný*	10	10	0
ý(.)([ia])t$/ k5eA.*mF>y$1$2telný/ k2eAgMnSc1d1	*omývat/omyvatelný*	10	10	0
hnout$/k5eA.*mF>žitelný/ k2eAgMnSc1d1	*postihnout/postižitelný*	18	9	9[308]

303 Vestavěnou fci /K (srv. Šmerk 2009) použít lze, protože alternace (např. ít$/k5.*mF>itelný/k2.*gMnSc1d1 : *pít/pitelný* nebo át$/k5.*mF>atelný/k2.*gMnSc1d1 : *hrát/hratelný*) jsou obligatorní.

304 *čít/čitelný.*

305 *nastavět/nastavitelný, pět/pitelný, plavět/plavitelný, sestavět/sestavitelný, vrásnět/vrásnitelný, vychlípět/vychlípitelný, zacelet/zacelitelný, zcizet/zcizitelný, zhutnět/zhutnitelný, zkapalnět/zkapalnitelný, zpochybnět/zpochybnitelný, zúrodnět/zúrodnitelný*. Ze seznamu přegenerovaných příkladů je patrné, že na přegenerovávání se podílí především deverbativní faktitiva (podle vzoru *trpět*) tvořená od kauzativ (podle vzoru *prosit*). Účelová adjektiva jsou tvořena od kautzativ.

306 *mít/metelný.*

307 *svářit/svařitelný, zařádit/zařaditelný.*

308 *hnout/žitelný, prohnout/prožitelný, přehnout/přežitelný, udrhnout/udržitelný, uhnout/užitelný, váhnout/vážitelný, zadrhnout/zadržitelný, zahnout/zažitelný, zváhnout/zvážitelný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
áhnout$/ k5eA.*mF>ažitelný/ k2eAgMnSc1d1	*zasáhnout/zasažitelný*	9	7	2[309]
mout$/k5eA.*mF>atelný/ k2eAgMnSc1d1	*pojmout/pojatelný*	3	2	1[310]
é(.)t$/k5eA.*mF>e$1itelný/ k2eAgMnSc1d1	*snést/snesitelný*	2	2	0
ést$/k5eA.*mF>editelný/ k2eAgMnSc1d1	*provést/proveditelný*	2	2	0
ést$/k5eA.*mF>etitelný/ k2eAgMnSc1d1	*rozplést/rozpletitelný*	1	1	0
íst$/k5eA.*mF>itelný/ k2eAgMnSc1d1	*číst/čitelný*	1	1	0
CELKEM	12 pravidel	**771**	**743**	**28**
Výjimky	*citelný, bezcitelný*			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **ít$/k5eA .*mF> atelný/k2eAgMnSc1d1**, jímž jsme testovali možnost derivací od sloves vzoru ***začít*** 2. třídy, byly vygenerovány pouze 4 nesprávné dvojice: *pojít/pojatelný, přijít/přijatelný, rozeznít/rozeznatelný, znít/znatelný*).

Pomocí 12 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 771 dvojic (100 %). Z toho 743 dvojic (96,4 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené adjektivum na -*telný*** a 28 dvojic (3,6 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem telný$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na -*telný* je 745-(771-28)=2+6[311]=8. Výjimkami jsou adjektiva *citelný, bezcitelný.* Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub

309 *váhnout/važitelný, zváhnout/zvažitelný.*

310 *zadmout/zadatelný.*

311 Pravidlem t$/k5eA.*mF>telný/k2eAgMnSc1d1/K se generují dvojice od infinitivů sloves (vč. prefigovaných variant) *bydlit* a *myslit,* pravidlem [eě]t$/k5eA.*mF> itelný/k2eAgMnSc1d1 od infinitivů týchž sloves *bydlet* a *myslet.* Celkem jde o 6 případů.

okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další adjektiva zakončená na *-telný*, u nichž příslušné zakončení není hledaným sufixem (např. adjektiva *metelný, světelný, potutelný*) a dále kompozita s prvním členem *samo- vše-*, k nimž neexistuje příslušné komponované sloveso (*samospasitelný, všespasitelný, jinotajitelný*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektiva na *-vý* (*-ova-vý, -a-vý, -i-vý, -li-vý, -ja-vý, -ji-vý*) (od kmene)

Při derivaci adjektiv vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-vý (-ova-vý, -a-vý, -i-vý)* derivovaných od slovesného kmene[312] dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	příklad
e-i	*ječ**e**t-ječ**i**vý*
ě-i	*kyp**ě**t-kyp**i**vý*
á-a	*dr**á**t-dr**a**vý*
í-i	*mř**í**t-(zimo)mř**i**vý*
í/ě-a	*čp[**íě**]t-čp**a**vý*
nou/n	*l**nou**t-l**n**avý*
alternace KoV	
á-a	*sm**á**t-sm**a**vý*
é-e	*l**é**zt-l**e**zavý*
í-i	*č**í**t-č**i**vý*
í-ě	*zv**í**dat-zv**ě**davý*
ý-y	*n**ý**t-n**y**vý*
á-e	*z**á**bst-z**e**bavý*
í-0	*č**í**st-č**0**tivý*
alternace KoV / (+ konekt)	
í-i (j)	*p**í**t-p**i**javý*
á-e (j)	*hř**á**t-hř**e**jivý*
alternace kf (vč. grafických)	
c-č	*pé**c**t-pe**č**ivý*
s-t	*čí**s**t-č**t**ivý*
s-0	*záb**s**t-zeb**0**avý*

312 Budeme se zabývat pouze případy, kdy je adjektivum derivováno od slovesného kmene, tj. těmi adjektivy na *-vý*, u nichž je (alespoň při derivací od sloves, která mají KmV ve tvarech od kmene minulého) v nějaké podobě (s případnou alternací) KmV zachován v odvozeném adjektivu. V Mluvnici češtiny 1 (Dokulil 1987 : 326-328) i v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002 : 24) jsou do této skupiny řazena adjektiva na *-avý, -lavý, -livý, -nlivý, -čivý, -člivý, -tivý, -tlivý, -zlivý* derivovaná od kořene (bez KmV). Zabýváme se jimi v kapitole věnované tvoření adjektiv od slovesného základu (kořene). Variantou *-l-ivý* je ovšem derivováno také několik málo adjektiv od slovesného tvaru (*trpělivý, snášelivý, …*), budeme je řadit mezi výjimky.

n-ň	*vo**n**ět-vo**ň**avý*
konekt (+ alternace Km)	
0-j	*chvě**0**t-chvě**j**ivý*
0-a / (nou)0 / (n)a	*léz**0**t-lez**a**vý lnou**0**t -ln**a**vý*
*0-i / lnou**0**t -ln**a**vý*	*čís**0**t-čt**i**vý*
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)[313]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň) maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou** nebo **kořenovým vokálem,** které **fakultativně alternují, + *vý*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-vý***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě tohoto předpokladu můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 2123 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[aiy]vý$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-vý* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

313 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-vý

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
t$/k5.*mF>vý/ k2.*gMnSc1d1/k	*stěhovat/stěhovavý*	1358	1347[314]	11[315]
et$/k5.*mF>ivý/ k2.*gMnSc1d1	*ječet/ječivý*	128	119	9[316]
ět$/k5.*mF>ivý/ k2.*gMnSc1d1	*kypět/kypivý*	57	47[317]	10[318]
nět$/k5.*mF>ňavý/ k2.*gMnSc1d1	*vonět/voňavý*	2	2	0
í(.*)([ai])t$/ k5.*mF>ě$1$2vý/ k2.*gMnSc1d1	*zvídat/zvědavý*	17	11	6[319]
ý(.*)([ai])t$/ k5.*mF>y$1$2vý/ k2.*gMnSc1d1	*domýkat/domykavý*	11	11	0
nout$/k5.*mF>navý/ k2.*gMnSc1d1	*přilnout/přilnavý*	7	6	1[320]
([ěe])t$/k5.*mF>$1jivý/ k2.*gMnSc1d1	*chvět/chvějivý*	2	2	0
ít$/k5.*mF>ijavý/ k2.*gMnSc1d1	*pít/pijavý*	1	1	0
át$/k5.*mF>ejivý/ k2.*gMnSc1d1	*hřát/hřejivý*	2	2	0
é(.)t$/k5.*mF>e$1avý/ k2.*gMnSc1d1	*lézt/lezavý*	4	2	2[321]
éct$/k5.*mF>ečivý/ k2.*gMnSc1d1	*vléct/vlečivý*	2	2	0
ábst$/k5.*mF>ebavý/ k2.*gMnSc1d1	*zábst/zebavý*	1	1	0
íst$/k5.*mF>tivý/ k2.*gMnSc1d1	*číst/čtivý*	1	1	0
CELKEM	14 pravidel	**1593**	**1554**	**39**

314 Adjektivum *lepkavý* je generováno automaticky ke slovesu *lepkat* (srv. SSJČ, SSČ). Ponecháváme tuto interpretaci, ačkoliv např. Encyklopedický slovník češtiny (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002 : 24) uvádí samostatný sufix *-kavý*.

315 *plát/plavý, prát/pravý, zdrát/zdravý, dít/divý, dojít/dojivý, ohnít/ohnivý, pojít/pojivý, přejít/přejivý, sít/sivý, sklít/sklivý, všít/všivý.*

316 *dojet/dojivý, mučet/mučivý, omráčet/omráčivý, osvěžet/osvěživý, pojet/pojivý, přejet/přejivý, sílet/sílivý, těžet/těživý, truchlet/truchlivý.*

317 Případy: *hřmět/hřmivý, chvět/chvivý, pnět/pnivý, znět/znivý* nelze pokládat za případy přegenerovávání, protože je možné počítat s dvojí motivací.

318 *lepět/lepivý, ochromět/ochromivý, svědět/svědivý, škaredět/škaredivý, šustět/šustivý, temnět/temnivý, třpytět/třpytivý, vrásnět/vrásnivý, vraštět/vraštivý, zlatět/zlativý.*

319 *mínit/měnivý, snídat/snědavý, snížit/sněživý, tikat/těkavý, tížit/těživý, vířit/věřivý.*

320 *žehnout/žehnavý.*

321 *plést/plesavý, nést/(ne)savý.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
Výjimky	*mlčelivý, nadnášelivý, snášelivý, zdrželivý, trpělivý, čpavý, lechtivý, palčivý, průteplivý, vyhrůživý, ...*			

Za deverbativa derivovaná od slovesného kmene považujeme adjektiva na *[ěe]livý*: *mlčelivý, trpělivý, nadnášelivý, snášelivý, zdrželivý.* S ohledem na malou produktivitu tohoto typu je řadíme mezi výjimky.

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze nebo výrazně přegenerovávala. Pomocí pravidla **ít$/k5eA.*mF>avý/k2eAgMnSc1d1**, jímž jsme testovali možnosti derivace *čpít/čpavý*, bylo vygenerováno 9 dvojic. Pouze jedna (hledaná) dvojice *čpít/čpavý* byla bez problému. Ve dvou případech (*mhlít/mhla/mhlavý, tmít/tma/tmavý*) lze připustit dvojí motivaci. Celkem 6 dvojic bylo přegenerováno. S ohledem na slovníkové interpretace pokládáme za deverbativum pouze pravidelně utvořené adjektivum *lhavý* (*lhát/lhavý*[322]), kdežto za desubstantivum pokládáme adjektivum *lež/lživý*[323].

Pomocí 15 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 1593 dvojic (100 %). Z toho 1554 dvojic (97,6 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené adjektivum na *-vý*** a 39 dvojic (2,4 %) jsou případy přegenerovávání.

322 SSJČ: **lhavý** příd. řidč. k *lháti*
1. *zvyklý lhát:* l-é dítě; l. zloděj; být chorobně l.
2. *nepravdivý, klamný, pokrytecký, lživý:* l-é tvrzení; l. úsměv; l-á pověst; --> přísl. **lhavě;** --> podst. **lhavost,** -i ž.: chorobná l.

323 SSJČ: **lživý** příd.
1. *obsahující lež, vědomě nepravdivý, klamný* (op. *pravdivý):* l-á zpráva, propaganda, hesla
2. *mluvící lež, lhoucí, prolhaný* (op. *pravdomluvný):* l. člověk; l-á ústa
3. *nepravý, jen zdánlivý, předstíraný, neupřímný* (op. *opravdový, upřímný):* l. zájem; --> přísl. **lživě:** l. smyšlený; --> podst. **lživost,** -i ž.

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [aiy]vý$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na *-vý* je 2123-(1593-39)=569-9[324]=560. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu se navíc vyskytují další deverbativní adjektiva zakončená na *-[ai]vý* (viz níže). Sufixy *-[ai]vý* se ovšem odvozují též desubstantiva (podle podobnosti: *rzivý, krvavý, …*, sklonu: *lživý, obětavý, …*, výrazného rysu: *děravý, červotočivý, …*), dále deadjektiva (podle podobnosti/sklonu: *hnědavý, modravý, žlutavý, zelenkavý, bělavý, …*), někdy i deadverbia (*zřídkavý*). V některých případech není příslušné zakončení hledaným sufixem (*pravý, zdravý, vícehlavý, svéhlavý, prťavý, …*). Pravidla rovněž nezachycují kompozita, k nimž neexistuje příslušné komponované sloveso (*srdcerývý, lidožravý,…*). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Stranou jsme záměrně nechali skupinu adjektiv, u nichž je možné vydělit sufixy *-[aeě]nlivý* a *-nutlivý.* Jsou to tato adjektiva: *dbanlivý, udánlivý, zdánlivý, doufanlivý, zoufanlivý, nechanlivý, přirovnanlivý, srovnanlivý, ospanlivý, uspanlivý, trvanlivý, mlčenlivý, učenlivý, domněnlivý, zapomněnlivý, důmněnlivý, úpěnlivý, smířenlivý, snášenlivý, snaženlivý, zdrženlivý, opovrženlivý, pohnutlivý.* U některých z nich vystupuje do popředí možnost motivace dějovým jménem (VSB) rozhodně spíše nežli pasivním participiem. Bylo by možno je charakterizovat jako adjektiva s významem „mající sklon k ději vyjádřenému SBV“ *(mlčení/mlčenlivý, snášení/snášenlivý, zdání/zdánlivý)*. Výraznější substantivní motivace je patrná u adjektiva *pohnutlivý* = vzbuzující pohnutí.

Adjektiva na *-čný* (*-ova-čný, -a-čný, -i-čný, -[eě]-čný*)

Při derivaci adjektiv vyjadřujících vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje, popřípadě z náklonnosti k ději, na *-[aeěi]čný* derivovaných od slovesného kmene dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KmV	
á-a	*zn**á**t-zn**a**čný*
í-a	*prozř**í**t-průzr**a**čný*
alternace KmV	
á-a	*rozd**á**vat-rozd**a**vačný*
í-ě	*posm**í**vat-posm**ě**vačný*

324 Výjimkami jsou adjektiva *čpavý, palčivý, průteplivý, vyhrůživý* a adjektiva od slovesného tvaru (*mlčelivý, trpělivý, nadnášelivý, snášelivý, zdrželivý*) .

í-i	*požívat-poživačný*
ý-y	*dobývat-dobyvačný*
alternace kf	
r-ř	*prozřít-průzračný*
alternace PV[325]	
o-ů	*prozřít-průzračný*
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)[326]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň) maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(fakultativně alternujícím kořenovým vokálem + *[aeěi]čný*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje, z náklonosti k ději na *-[aeěi]čný***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 459 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **[aeěiyu]čný$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž samohlásky uvedené v seznamu v hranatých závorkách jsou samohlásky, které mohou být kmenovými/kořenovými samohláskami v případě hledaných derivací). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-[aeěi]čný* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme

325 Má-li jít o stem derivation, neměla by být v prefixu délka (srv. Karlík 2007). Je možné interpretovat též jako derivaci od základu (root derivation) od základu *zračit* sufixem *-ný* (srv. Rejzek 2001).

326 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-čný

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
([aeěi])t$/k5.*mF>$1čný/ k2.*gMnSc1d1	*pomlouvat/pomlouvačný zahálet/zahálečný patřit/patřičný*	54	39	15[327]
át$/k5.*mF> ačný/ k2.*gMnSc1d1	*znát/značný*	5	1	4[328]
á(.)([aeěi])t$/ k5.*mF>a$1$2čný/ k2.*gMnSc1d1	*rozdávat/rozdavačný*	3	3	0
í(.)([aeěi])t$/ k5.*mF>ě$1$2čný/ k2.*gMnSc1d1	*posmívat/posměvačný*	7	6	1[329]
í(.)([aeěi])t$/ k5.*mF>i$1$2čný/ k2.*gMnSc1d1	*požívat/poživačný*	4	2	2[330]
ý(.)([aeěi])t$/ k5.*mF>y$1$2čný/ k2.*gMnSc1d1	*dobývat/dobyvačný*	1	1	0
CELKEM	6 pravidel	**74**	**52**	**22**
Výjimky	*?zračný, ?průzračný*			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze přegenerovávala (např. pomocí pravidla **ýt$/k5.*mF>yčný/ k2.*gMnSc1d1** se generuje nesprávná dvojice *rýt/ryčný*, podobně **ít$/k5.*mF>ičný/k2.*gMnSc1d1** přegeneruje čtyři dvojice, **ou(.)([aeěi])t$/k5.*mF>u$1$2čný/k2.*gMnSc1d1** přegeneruje dvojici *bloudit/bludičný*).

Pomocí 6 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 74 dvojic (100 %). Z toho 52 dvojic (70,3 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené adjektivum na -*[aeěi]čný*** a 22 dvojic (29,7 %) jsou případy přegenerovávání.

327 *bránit/bráničný, dusit/dusičný, hrabit/hrabičný, jet/ječný, křivit/křivičný, mrtvit/mrtvičný, neznat/(ne)značný, ostřit/ostřičný, povalet/poválečný, slabit/slabičný, trojit/trojičný, ustavit/ustavičný, válet/válečný, vichřit/vichřičný, živit/živičný.*

328 *dozrát/dozračný, lát/lačný, smát/smačný, zrát/zračný.*

329 *uštípat/uštipačný.*

330 *sílit/siličný, uštípat/uštipačný.*

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem [aeěiyu]čný$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na *-[aeěi]čný* je 459-(74-22)=407-2[331]=405. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se zakončení *-[aeěiyu]čný* vyskytuje u celé řady desubstantivních adjektiv, u nichž nejde o sufix *-čný*, nýbrž o sufix *-ný,* jehož spojení při derivaci adjektiv od substantiv tvořených sufixy *-ice, -ce, -ek, -ka,* aj., nebo pouze končících na *k*, *c* vede k alternacím *c-č, k-č* (*zimnice/zimničný, citoslovce/citoslovečný, nadbytek/nadbytečný, památka/památečný, buňka/buněčný, srdce/srdečný,* …). Pravidla rovněž nezachycují kompozita, k nimž neexistuje příslušné komponované sloveso (*poloprůzračný,* …). Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektiva na *-livý, -lavý* (od kořene)

Při derivaci adjektiv vyjadřujících vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-l[ai]vý* derivovaných od slovesného základu (kořene)[332] dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

alternace KoV	
á-a	*tř**á**st-tř**a**slavý*
í-i	*p**í**chat-p**i**chlavý*
ou-u	*rm**ou**tit-rm**u**tlivý*
0-e	*b**0**dít-b**e**dlivý*
a-á	*zr**a**dit-zr**á**dlivý*
o-ů	*pohr**o**zit-pohr**ů**žlivý*
alternace kf	

331 Výjimkami jsou adjektiva *zračný, průzračný.*
332 Srv. výše.

h-ž	*přitá**h**nout-přita**ž**livý*
k-č	*pla**k**at-pla**č**livý*
č-k[333]	*kři**č**et-kři**k**lavý*
ď-d	*sty**d**ět-sty**d**livý*
ť-t	*cí**t**it-ci**t**livý*
ň-n	*mě**n**it-mě**n**lavý*
[pj]-p[334]	*?si**p**ět-si**p**lavý*
alternace PV	
o-ů	*d**o**tknout-d**ů**tklivý*
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)[335]	

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň) maskulinum životné** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(fakultativně alternujícím kořenovým vokálem + *l[ai]vý*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-l[ai]vý***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 321 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **$Cl[ai]vý$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *l[ai]vý* stojí konsonant – kf). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet

333 V korpuse SYN jsme bez úspěchu hledali doklady adjektiv na .*hl[ai]vý potencionálně tvořených od sloves na .*žet. Nalezené doklady byly vesměs kompozita se zadním členem –*hlavý* (od substantiva *hlava*).

334 Sloves fundujících příslušný typ adjektiv s alternací labiál je poměrně málo. Výskyt adjektiv na .*[bpfvm]l[ai]vý jsme ověřovali v korpusu SYN. Většina z nich byly derivace od sloves na .*[bpfvm]l[ai]t (*šeplavý, piplavý, brblavý, mrmlavý, žbrblavý, …*), část od sloves na .*[bpfvm][ai|(ovat)]. Hledané doklady deverbativ od sloves na .*[bpfvm]ět nejsou v korpusu SYN doloženy.

335 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

kandidátů na adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje na *-l[ai]vý* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány jednak existencí kompozit (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou), jednak nejrůznějšími případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-l[ai]vý

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[ai]t$/k5.*mF>lavý/ k2.*gMnSc1d1	*chytat/chytlavý měnit/měnlavý*	26	14	11[336]+1[337]
[ai]t$/k5.*mF>livý/ k2.*gMnSc1d1	*bouřit/bouřlivý prchat/prchlivý*	56	52	3[338]+1[339]
et$/k5.*mF> lavý/ k2.*gMnSc1d1	*hořet/hořlavý*	5	5	0
ět$/k5.*mF>lavý/ k2.*gMnSc1d1	*stydět/stydlavý*	7	6	1[340]
et$/k5.*mF>livý/ k2.*gMnSc1d1	*urážet/urážlivý*	17	11	6[341]
ět$/k5.*mF>livý/ k2.*gMnSc1d1	*stydět/stydlivý*	6	6	0
ovat$/k5.*mF>livý/ k2.*gMnSc1d1	*pohybovat/pohyblivý*	23	4	19[342]
nout$/k5.*mF>livý/ k2.*gMnSc1d1	*nasáknout/nasáklivý*	14	5	9[343]
á(.)it$/k5.*mF>a$1livý/ k2.*gMnSc1d1	*trápit/traplivý*	3	3	0
í(.)it$/k5.*mF>i$1livý/ k2.*gMnSc1d1	*cítit/citlivý*	1	1	0

336 *kotit/kotlavý, krabit/krablavý, křikat/křiklavý, matit/matlavý, stahat/stahlavý, stydat/stydlavý, světit/světlavý, šmatat/šmatlavý, tepat/teplavý, třepit/třeplavý, tutat/tutlavý.*

337 *chytit/chytlavý.*

338 *mazat/mazlivý, stydat/stydlivý, žehat/žehlivý.*

339 *jednotit/jednotlivý.*

340 *pět/plavý.*

341 *odvážet/odvážlivý, povážet/povážlivý, rozrážet/rozrážlivý, svářet/svářlivý, uvážet/uvážlivý, zrážet/zrážlivý.* Opět je patrné, jak je přegenerovávání spojeno s homonymií derivačních prostředků při odvozování od vzorů 4. třídy (*prosit, trpět*), a to v případě existence dvojic příbuzných sloves s různými významovými opozicemi.

342 V této skupině je častý případ, že za fundující slovo lze spíše pokládat substantivum než sloveso. Někdy je velmi obtížné, ba téměř se zdá i nemožné rozhodnout, jak adjektivum interpretovat (srv. *pečovat/pečlivý* ale **pozorovat/pozorlivý*, protože motivujícím slovem je spíše substantivum ve spojení *dávat pozor*, bylo by ovšem možné tvrdit, že totéž platí i o spojení *poskytovat péči*). Úplný seznam námi vybraných případů přegenerovánání je: *bázovat/bázlivý, citovat/citlivý, hákovat/háklivý, horovat/horlivý, nakažovat/nakažlivý, pohoršovat/pohoršlivý, potěšovat/potěšlivý, poučovat/poučlivý, pozorovat/pozorlivý, přestrašovat/přestrašlivý, rmutovat/rmutlivý, shodovat/shodlivý, skovat/sklivý, snažovat/snažlivý, starostovat/starostlivý, strachovat/strachlivý, škodovat/škodlivý, trapovat/traplivý, utěšovat/utěšlivý.*

343 *pohrdnout/pohrdlivý, pohybnout/pohyblivý, ?prchnout/prchlivý, stydnout/stydlivý, tnout/tlivý, ?třesknout/třesklivý, vanout/valivý, vzteknout/vzteklivý, žehnout/žehlivý.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
í(.)it$/k5.*mF>ě$1livý/ k2.*gMnSc1d1	*vznítit/vznětlivý*	4	3	1[344]
ou(.)it$/k5.*mF>u$1livý/ k2.*gMnSc1d1	*rmoutit/rmutlivý*	5	4	1[345]
zit$/k5.*mF>žlivý/ k2.*gMnSc1d1	*nakazit/nakažlivý*	1	1	0
á(.)at$/k5.*mF>a$1lavý/ k2.*gMnSc1d1	*škrábat/škrablavý*	8	5	3[346]
í(.)at$/k5.*mF>i$1lavý/ k2.*gMnSc1d1	*píchat/pichlavý*	10	6	4[347]
ou(.)it$/k5.*mF>u$1lavý/ k2.*gMnSc1d1	*kouřit/kuřlavý*	2	2	0
čet$/k5.*mF>klavý/ k2.*gMnSc1d1	*křičet/křiklavý*	2	2	0
dít$/k5.*mF>edlivý/ k2.*gMnSc1d1	*bdít/bedlivý*	2	2	0
áhnout$/k5.*mF>ažlivý/ k2.*gMnSc1d1	*přitáhnout/přitažlivý*	3	3	0
á(.)t$/k5.*mF>a$1lavý/ k2.*gMnSc1d1	*třást/třaslavý*	1	1	0
CELKEM	20 pravidel	196	136	60
Výjimky	*bázlivý, chorlavý, plačlivý, důtklivý, bojáclivý, zrádlivý, zapomnětlivý, vyhrůžlivý, pohrůžlivý, ?záhublivý.*			

Do tabulky jsme záměrně nezařadili pravidla, která a) negenerovala žádné dvojice a b) pouze nebo výrazně přegenerovávala.

Pomocí 20 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 196 dvojic (100 %). Z toho 136 dvojic (69,4 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené adjektivum na *-l[ai]vý*** a 60 dvojic (30,6 %) jsou případy přegenerovávání.

344 *mínit/měnlivý.*
345 *trousit/truslivý.*
346 *mátat/matlavý, třásat/třaslavý, žádat/žadlavý.*
347 *křikat/křiklavý, pípat/piplavý, šípat/šiplavý, típat/tiplavý.*

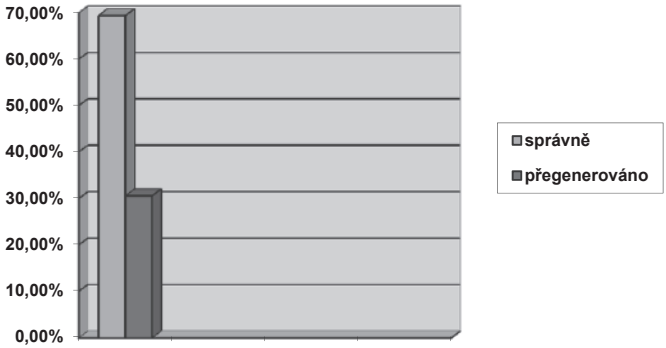

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem l[ai]vý$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na *-l[ai]vý* je 321-(196-60)=185-9[348]=176. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu jsou sufixy *-l[ai]vý* tvořena též desubstantiva (podle sklonu: *zánětlivý, svárlivý, tvárlivý (<tvar), choroblivý, spravedlivý* (*<pravda*), *účinlivý (<čin*), …, výrazného rysu: *kostlivý, zádušlivý (<záducha*), …, podle podobnosti: *sklivý*). Někdy je velmi obtížné odlišit, zda je adjektivum motivováno slovesem nebo deverbativním substantivem (viz výše poznámky k přegenerovaným tvarům). V některých případech není příslušné zakončení hledaným sufixem (*ošklivý, plavý, háklivý, střízlivý, …*), popř. nejde o sufix *-l[ai]vý*, ale o sufixy *-avý, -vý, -ý* srv. výše (*mdlivý, stohlavý, popelavý, bělavý, kyselavý, …*). Objevují se i kompozita, nejde ale nikdy o kompozita se zadním členem deverbativním. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.

Adjektiva na *-čí* od slovesného základu (kořene)[349]

Při derivaci adjektiv na *-čí* derivovaných od slovesného základu (kořene) dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu. Pro přehled alternací srv. tabulku v kapitole věnované činitelským jménům na *-čí.*

348 Jde o 9 výjimek, a to *bázlivý, chorlavý, plačlivý, důtklivý, bojáclivý, zrádlivý, zapomnětlivý, vyhrůžlivý, pohrůžlivý, ?záhublivý.* U adjektiva *záhublivý* lze připustit též motivaci substantivem *záhuba.*

349 Jak Mluvnice češtiny 1 (Dokulil 1987 : 368), tak Šmilauer (1972 : 116) vydělují skupinu adjektiv na *-čí* „z deverbativních jmen lidí na *-ce* a *–ec*“ (ibid. 115). Mluvnice češtiny 1 poznamenává, že u všech dnes užívaných adjektiv tohoto typu (*vůdčí, tvůrčí, dozorčí* a *smírčí*) „vystupuje vztah ke slovesům“ (ibid. 368), nezpochybňuje se zařazení tohoto okrajového typu mezi adjektiva tvořená konverzí od substantiv mající „vztah k druhu“, přičemž Šmilauer uvádí typ *dozorčí* s významem „vykonávající úlohu dozorce“. Řazení adjektiv typu *vůdčí* mezi desubstantivní adjektiva, která jsou obdobou druhově posesivních adjektiv a tvoří se „z deverbativních jmen lidí“ (činitelských jmen na *-ce, -ec*), jsme zpochybnili, a to na základě analýzy významu těchto adjektiv opřené o rozbor kolokací získaných z korpusů (Osolsobě 2009[3]).

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň)** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu** nebo **kořenovým vokálem + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků (**kořenovým vokálem + (čí)**, přičemž u **kořenového vokálu fakultativně dochází k alternacím**), a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***jarní***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/odvozené adjektivum na *-čí***.
- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou lze formálně popsat jako záměnu přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 128 adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **$Ččí$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-čí* stojí konsonant – kf). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektiva na *-čí* by měl (alespoň přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Případné rozdíly mohou být dány zejména existencí adjektiv na *-čí* derivovaných od substantiv na veláru *k* (*vlčí*), nebo na sufixy *-ka, -ek, -ec, -ce, …* (*samčí, andílčí, cvrččí, dívčí, ježčí, …*). Tyto případy lze ovšem díky seznamu snáze dohledávat.

V následující tabulce jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

-čí

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
nout$/k5.*mF>čí/ k2eAgMnSc1d1	*rozhodnout/rozhodčí*	4	2	2[350]
ř[ei]t$/k5.*mF>rčí/ k2eAgMnSc1d1	*smířit/smírčí*	2	2	0
o(.)[aeěi]t$/k5.*mF>ů$1čí/ k2eAgMnSc1d1	*vodit/vůdčí*	2	2	0

350 *čubnout/čubčí, skopnout/skopčí.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
oř[ei]t$/k5.*mF>ůrčí/ k2eAgMnSc1d1	*tvořit/tvůrčí*	2	2	0
CELKEM	4 pravidla	**10**	**8**	**2**
Výjimky	*dílčí*[351], *zápůrčí*[352]			

Pravidlo **[aeěi]t$/k5.*mF>čí/k2eAgMnSc1d1** vygeneruje celkem 24[353] dvojic. Všechny případy jsou doklady přegenerovávání. Přesto existují adjektiva na *-čí* homonymní se substantivy na *-čí*, která odpovídají uvedenému pravidlu. Důvodem, proč nejsou generována, jsou chyby ve slovníku analyzátoru *ajka.* Jde o sedm adjektiv: *hončí, lovčí, ochránčí, opravčí, plavčí, popravčí, soudčí*, která jsou ve slovníku analyzátoru *ajka* označkována pouze jako substantiva. O homonymiích tohoto typu s přihlédnutím k anotacím v korpusech jsme podrobně pojednali jinde (srv. Osolsobě 2009[3]).

Pomocí 4 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 10 dvojic (100 %). Z toho 8 dvojic (80 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/adjektivum na *-čí*** a 2 dvojic (20 %) jsou případy přegenerovávání.

Rozdíl potencionálních adjektiv na *-čí* generovaných nástrojem *Deriv* a dvojic správně generovaných navrženými pravidly je 128-(10-2)=120. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnosti, že v analyzovaném materiálu se vysky-

351 Srv. definici v PSJČ:
dílčí adj. arch. ***dělící***. Počaly se zapisovati do zvláštních knih poslední vůle a poručenství všeliká, připovědi k dědictví a dílčí cedule. Pal. Dle dílčí smlouvy měl nový císař obdržeti toliko čtvrt země řecké. Tomek, D. části se *týkající, částečný, jednotlivý*. Partikulární či dílčí parlament předlitavský. Čes. pol. Úrok by se dal počítati a vypláceti prostě snad odstřihováním dílčích kuponů. Naše d. Ve chvíli, kdy firma hledá spíše investiční kapitál, vypovídati dílčí jistinu, jest poněkud kruté. Čap. Ch. Dílčí státy Spojených států. Přít.

352 Z definice adjektiva v SSJČ plyne, že za fundující lze pokládat sloveso *zapřít* ve významu *upřít*:
zápůrčí příd. práv. (dř.) z. žaloba *jíž se žalobce domáhá, aby jeho vlastnické právo nebylo dotčeno.*

353 *cikánit/cikánčí, cvrčet/cvrččí, dívat/dívčí, holit/holčí, hřebit/hřebčí, ježit/ježčí, kanit/kančí, křepelat/křepelčí, lišit/liščí, mezit/mezčí, pohanět/pohančí, pohanit/pohančí, popelit/popelčí, potápět/potápčí, skopat/skopčí, střelit/střelčí, svinit/svinčí, žabit/žabčí, věstit/nevěstčí, rozhodit/rozhodčí, věštit/věštčí, vládat/vládčí.*

tuje řada adjektiv na *-čí,* která nejsou derivována od sloves sufixem *-čí*, ale jsou konvertována od substantiv končících na veláru *k* (*vlčí, ptačí, …*) nebo na *c,* které mohou být součástí sufixů *-ka* (*kavčí, liščí, …*), *-ek* (*cvrččí, mezčí, …*), *-ec* (*mravenčí, skopčí, …*), *-ce* (*ovčí, …*).

Problematické může být posouzení motivačně fundačního vztahu v případě dvojí možné motivace, a to buď slovesem, nebo substantivem (činitelským) na *-ec* (*pěvčí, savčí, střelčí, umrlčí, věštčí, …*) nebo *-ce* (*vojevůdčí, …*). Podrobnou analýzu jsme uvedli v (Osolsobě 2009[3]).

Adjektiva na *-ný* tvořená od slovesného základu (kořene)

Při derivaci adjektiv na *–ný* derivovaných od slovesného základu (kořene) dochází k alternacím, jimiž se tvar infinitivu liší od derivovaného adjektiva. Při formulaci substitučních pravidel bylo tyto alternace třeba vzít v úvahu.

Přehled alternací shrnuje následující tabulka:

konekt	
0-v	*rozrý**0**t-rozry**v**ný*
0-t	*pí**0**t-pi**t**ný, zná**0**t-zna**t**ný*[354]
0-š	*uspě**0**t-úspě**š**ný*
0-j	*kou**0**t-ku**j**ný*
?a-ej	*prod**a**t-prod**ej**ný*[355]
alternace KoV	
á-a	*pochv**á**lit-pochv**a**lný*
á-e	*hř**á**t-hř**e**vný*
á-ě	*v**á**t-v**ě**jný*
í-i	*sl**í**bit-sl**i**bný*
í-e	*osí**t**-os**e**vný, rozv**í**řit-rozv**e**rný*
?í-ě	*dot**í**rat-dot**ě**rný*
ou-u	*bl**ou**dit-bl**u**dný*
ů-o	*ner**ů**st-ner**o**stný*
ý-y	*h**ý**bat-h**y**bný*
á-oj	*obst**á**t-obst**oj**ný*
0-e	*b**0**rát-b**e**rný*
0-i	*op**0**sat-op**i**sný*
0-o	*z**0**řít-z**o**rný*
0-u	*vzep**0**řít-vzp**u**rný*
0-y	*dot**0**knout-dot**y**čný*
a-á	*zr**a**dit-zr**á**dný*
e-á	*stř**e**žit-str**á**žný*

354 Jde o případ analogie s deriváty od sloves 3. třídy (srv. *pitný*). Srv. vznik novočeské 5. třídy slovesné (Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986 : 202).

355 Může jít ovšem o derivaci od dějového jména *prodej.*

ě-á	*posv**ě**tit-posv**á**tný*
e-í/ ě-í	*ř**e**zat-ř**í**zný, d**ě**lit-ned**í**lný*
o-ů	*podp**o**řit-podp**ů**rný*
u-ou	*zh**u**bit-zh**ou**bný*
y-ou (i-ou)[356]	*st**y**dět-nest**ou**dný*
a-e	*přís**a**hat-přís**e**žný*
alternace kf (i bez grafické realizace)	
ř-r	*hovo**ř**it-hovo**r**ný*
ď-d	*zra**d**it-zrá**d**ný*
ť-t	*spla**t**it-spla**t**ný*
ň-n	*brá**n**it-bra**n**ný*
k-č	*se**k**at-se**č**ný*
h-ž	*ta**h**at-ta**ž**ný*
ch-š	*spě**ch**at-spě**š**ný*
souhl. alternace uvnitř kořene	
ř-r	*st**ř**ežit-st**r**ážný*
alternace PV	
na-ná	***na**cvičit-**ná**cvičný*
za-zá	***za**stoupit-**zá**stupný*
při-pří	***při**držet-**pří**držný*
do-dů	***do**myslet-**dů**myslný*
?po-pů	***po**vábit-**pů**vabný*[357]
pro-prů	***pro**zkoumat-**prů**zkumný*
u-ú	***u**pravit-**ú**pravný*
vy-vý	***vy**stavit-**vý**stavný*
alternace PV – *e/0*	
e-0	*vz**e**přít-vz**0**purný*[358]
alternace na švu prefix/kořen (Pe0, ki)[359]	

Zajímavé mohou být i okrajové alternace typu *řítit-ří[cč]ný*, *loudit-luzný*, ale i *vzít-vzácný*, *jíst/jícný*.

Při formulaci substitučních pravidel jsme vyšli z následujících předpokladů:

- Existují dvojice **infinitiv/adjektivum (1. stupeň)** takové, že: nahradíme-li koncový řetězec tvořený přesně definovatelnou posloupností znaků **(kmenotvornou příponou infinitivu vč. nulové + infinitivní koncovkou)** koncovým řetězcem tvořeným přesně definovatelnou posloupností znaků **(*ný*)** a zároveň platí, že adjektivum se skloňuje podle vzoru ***mladý***, výsledná dvojice bude pravděpodobně **základové sloveso/ dvozené adjektivum na *-ný***.

356 Srv. *kloudný* < *klid*.

357 Je otázka, zda neinterpretovat adjektivum jako derivát od substantiva. Výskyt adjektiv na pů.*[bcčdfghjklmnprsštvzž]ný jsme ověřovali v korpusu SYN. U tří (*půhonný*, *půvabný* a *původný*) lze vedle motivace deverbativním substantivem uvažovat o motivaci slovesem.

358 *ob**e**jmout-ob**0**jemný*.

359 Tento typ alternací není u derivačního typu v našem materiálu doložen.

- Výše popsanou substituci může/nemusí provázet alternace, kterou/které lze formálně popsat jako záměnu/záměny přesně definovatelného řetězce **(1 nanejvýše 2 znaky)** bezprostředně předcházejícího před libovolným počtem znaků **(většinou 1, ale nanejvýše 2)**, který se nemění, přesně definovatelným řetězcem **(1 nanejvýše 2 znaky)**.

Na základě těchto předpokladů můžeme formulovat substituční pravidla, která lze testovat pomocí nástroje *Deriv*.

V prvním kroku jsme vyšli z toho, že jsme prostřednictvím nástroje *Deriv* zjistili, že ve slovníku automatického morfologického analyzátoru *ajka* je 5557[360] adjektiv, která lze definovat pomocí morfologické značky (**k2eAgMnSc1d1**), zakončených na řetězec **$Cný$** (používáme notaci regulárních výrazů, viz výše, přičemž vycházíme z předpokladu, že před *-ný* stojí konsonant – kf). Toto zjištění nám umožňuje nahlížet do seznamu automaticky vygenerovaného prostřednictvím funkce **hledání slovních tvarů** pomocí nástroje *Deriv*. Počet kandidátů na adjektiva na *-ný* od sloves nemůže (ani přibližně) odpovídat počtu dvojic, které budou generovat navržená pravidla. Rozdíl je dán tím, že v automaticky generovaném seznamu je třeba počítat s deverbativními adjektivy končícími řetězcem *ný* derivovanými od kmene, a sice sufixy *-ouc-ný, -íc-ný, -a-čný, -i-čný, -e|ě-čný, -[aeěiyu]-telný* (srv. výše), dále s adjektivy od substantiv neutvořených (*cenný, šťastný, ranný, …*) i derivovaných dalšími sufixy (*-eb-ný, -ob-ný, -ost-ný, -ot-ný, …*). Dále se v seznamu vyskytují neutvořená adjektiva (*pěkný, černý, …*), kompozita (kompozita ponecháváme v návrhu pravidel stranou) a nejrůznější případy výjimek, které ovšem lze díky seznamu snáze dohledávat.[361]

Při formulaci pravidel nastává celá řada problémů, které se při návrhu předcházejících popisů buď nevyskytovaly, anebo se vyskytovaly v daleko menší míře (srv. derivaci činitelských jmen na *-ce*). Pojednáme o nich systematicky a konkrétně se k nim vrátíme v komentářích k jednotlivým pravidlům.

První okruh problémů se týká řešení otázky homonymních odvozovacích základů při odvozování od kořene, a to zejména v případě, že zahrneme do derivačního formantu nejrůznější potencionální alternace základu. Kořen (kořenový morf se všemi potencionálními alomorfy) je jistou abstrakcí. Pro potřeby zvoleného postupu formálního popisu jsme nuceni definovat derivační vztahy prostřednictvím více méně konkrétního kmene (infinitivního). Ani klasické popisy v nejrůznějších mluvnicích, ani slovníkové práce zachycující morfematickou stavbu heslových jednotek (např. Worth – Kozak – Johnson 1970, Slavíčková 1974, Tichonov 1985, Sokolová – Moško – Šimon – Benko 1999) si nekladou za cíl jednoznačné určení motivačně-fundačních vztahů slova

360 Uvedený počet zahrnuje ovšem i výše probíraná adjektiva na $Cný$.

361 Pokusili jsme se pomocí nástroje *Deriv* odfiltrovat alespoň některé uvedené skupiny (dle zakončení možných jiných sufixů jako *-telný, -cný, -čný, …, -ebný, -ostný, -otný*). Je jich cca 1800 – jedná se o hrubý odhad.

základového a slova odvozeného. Při popisu derivací, u nichž je základem kořen (nikoli kmen), vystupuje ve velké míře u většiny derivačních typů do popředí možnost motivace/fundace dějovým jménem, nebo pouhým nespecifikovaným základem (alomorfie). Existuje-li dějové jméno vzniklé konverzí doprovázenou fakultativně nejrůznějšími alternacemi, pak je většinou svou formou blíže dalším jmenným derivátům od kořene (substantivům i adjektivům). Možnosti víceré motivace/fundace u jednotlivých derivačních typů se uvádějí v mluvnicích, žádná mluvnice nepracuje ovšem s tak rozsáhlou materiálovou základnou, jakou je slovník morfologického analyzátoru *ajka*.

Výkladové slovníky popisují ve velké většině sledovaných případů význam odvozených slov pomocí slov základových (slovesa nebo deverbativního substantiva). V jednotlivých popisech existuje ovšem řada inkonzistencí (konkrétně níže).

Formální popis vyžaduje jednoznačné řešení, které dosavadní popisy nenabízejí a které je, jak jsme naznačili, velmi obtížné. Náš popis je třeba tudíž brát jako průzkum možností a mezí řešení v rámci zvolené metody. Pokusíme se především detailně prozkoumat a systematicky popsat, v čem tkví nejasnosti, o jejichž existenci se dosavadní práce zaměřené na popis slovotvorby sice zmiňují, ale které nebyly dosud popsány na srovnatelně rozsáhlém materiálu, který nabízejí elektronický morfologický slovník i korpusy.

V zájmu větší přehlednosti textu pozměníme na tomto místě systém tabulkového popisu. První změna spočívá v členění podle slovesných tříd a vzorů. Substituční pravidla rozdělíme do skupin na základě společně zachytitelných formálních vlastností. To umožní sledovat komentáře k jednotlivým pravidlům po menších úsecích.[362] Druhá změna se týká pojetí přegenerovávání. Mezi přegenerované případy řadíme především dvojice, u nichž nebude zjištěna žádná (ani etymologická) souvislost mezi slovesným infinitivem a adjektivem na *-ný*. Ostatní případy předkládáme jako námět k diskusi, neboť je patrné, že je nelze zpracovat strojově, a zdá se, že ruční zpracování je nutně subjektivní.

Uvedené členění bude sledovat problémy, které souvisejí se všemi typy alternací, jak jsou zaznamenány v tabulce alternací uvedené na začátku této kapitoly. Vzhledem k tomu, že se alternace mohou nejrůznějším způsobem kombinovat, bylo třeba otestovat velké množství pravidel. V tabulkových přehledech budeme uvádět pouze ta pravidla, pomocí kterých byly generovány relevantní výsledky. O ostatních pojednáme stručně v komentářích.

Teoreticky lze adjektiva na konsonant + *-ný* derivovat od slovesných základů sloves všech slovesných tříd. To komplikuje situaci, protože velmi narůstá míra homonymie potencionálních základů. Navržená pravidla nutně generují

362 U předchozích typů byl maximální počet pravidel 59, a to u jmen činitelských na *-ce*. V pěti (*-ec*:20, *-tel*:22, *-l[ai]vý*:22, *-[nt]ec*:25, *-dlo*:26) případech překročil počet navržených pravidel dvacítku a v 7 desítku, v ostatních byl menší než deset. Počet pravidel navržených pro automatické generování potencionálních dvojic sloveso/adjektivum na *-ný* je mnohonásobně vyšší.

případy, kdy jedno a totéž adjektivum je automatickým derivačním pravidlem spojeno do dvojice s několika slovesnými infinitivy (příbuzných sloves). Děje se tak především u řad sloves se stejným základem, která patří do různých tříd a liší se videm a především způsobem slovesného děje. Navíc zde vstupuje do hry již zmíněná možnost motivačně fundačního vztahu k deverbativnímu (konvertovanému) substantivu.

Deverbální adjektiva, za jejichž základ budeme pokládat slovesa 3. třídy vzoru *kupovat* patří dle Encyklopedického slovníku češtiny (Karlík – Nekula – Rusínová 2002 : 24) k adjektivům na *-ný*. Přestože se na derivaci podílí část kmenotvorné přípony (*-ov-*), řadíme je i v našem popise mezi adjektiva od slovesného základu. Je zřejmé, že by v opačném případě bylo technicky poněkud obtížné formulovat jednotně substituční pravidla.

Otázka, na kterou různí autoři dávají různé odpovědi, je, jak má být hodnocen konsonantický prvek při derivaci od sloves 3. třídy vzoru *krýt* u typů derivovaných od otevřeného kořene. Tímto prvkem bývá nejen *j* (součást kmenotvorné přípony tvarů od kmene přítomného, a to 1. os. sg. a 3. os. pl. ind. préz. akt. a všech tvarů imperativu i tvarů přechodníku přítomného, jehož opěrným tvarem je právě tvar 3. os. pl.), ale i např. *v, t,* okrajově i další konsonanty, např. *š* (*směšný, úspěšný*) nebo skupina *vut* (*slovutný*). Jako výjimky bývají rovněž hodnoceny deriváty od sloves 2. třídy vzoru *začít*. I u nich se objevuje kombinace *e+m*, přičemž konsonantický prvek lze synchronně interpretovat jako část kmenotvorné přípony (***m****u*/***m****ou*)[363]. Konsonantické prvky *j* (ale i *t*) se objevují také u derivací od sloves hodnocených různě a většinou obtížně jednoznačně zařaditelných (nepravidelných a atematických *dát, bát se*) a jako výjimka u *znát*.

Při úvahách o derivacích od sloves 1. třídy (vzorů *nést* a *péct*, ale teoreticky i ostatních) je velmi často problematické to, že se od těchto sloves tvoří slovesa (změna vidu, způsobu slovesného děje), a ta patří do jiných tříd. Tyto přechody doprovázejí nejrůznější alternace kořenového vokálu (alomorfie). Stejné alternace se objevují též u dějových jmen i adjektiv na *-ný*, což má za následek nárůst počtu potencionálních formálně homonymních základů (srv. např. *vy-nés-t/vy--nos-it/vý-nos/vý-nos-ný*, ale *čís-t/čít-at/čet-ný*). Pro jednoznačné určení motivačně fundačního vztahu neskýtá ovšem v celé řadě případů pevnou oporu ani význam utvořeného adjektiva, což je též důvodem nejednotné praxe výkladu, kterou lze dosti dobře sledovat ve slovnících.

Homonymní základy mají např. dvojice sloves inchoativum/faktitivum, např. *tupět/tupit,* jejichž významový rozdíl se často stírá (srv. Šmilauer 1971 : 157). Dle slovníků[364] je řada sloves 4. třídy *prosit/trpět*, např. *vláčet/vláčit, sviš-*

363 Jedná se ovšem od původu o nosovková slovesa 1. třídy (Večerka 1984 : 125), historicky je tedy konsonant *m* součástí kořene.

364 Nesmíme zapomínat, že strojový slovník češtiny (Osolsobě 1996), který se stal bází automatického morfologického analyzátoru *ajka,* vyšel z hesláře SSJČ.

tět/svištit, zvučet/zvučit, … homonymní. S podobným problémem homonymie základů se setkáváme u dvojic se slovesy momentánními (*kopat/kopnout*) a se slovesy s určením/ bez určení směru pohybu (*běžet/běhat*).

Sledovali jsme velké množství dvojic generovaných automaticky podle navržených pravidel a došli jsme k závěru, že to, co jsme výše označovali jako případy přegenerovávání, bylo opřeno o citelně jasnější kritéria, podle nichž bylo možné alespoň v naprosté většině případů jednoznačně určit vztah mezi základovým a odvozeným slovem (fundaci i motivaci). Tak tomu bylo u derivací od slovesného tvaru a od kmene, kde kmenotvorná přípona (v nějaké podobě) vstupuje do derivačního procesu jako spoluformant. Míra jistoty klesá, snažíme-li se stejnými prostředky popsat derivace od slovesného základu (kořene).

Pokusili jsme se tedy utvořit klasifikací různých stupňů míry přegenerování:

1) Slova dvojice sloveso/adjektivum na *-ný* nejsou v jakémkoliv vztahu příbuznosti (např. *smíchat/směšný*).
2) Slova dvojice sloveso/adjektivum na *-ný* jsou ve vztahu příbuznosti, jehož odhalení je obtížné, mnohdy váháme, uchylujeme se k etymologii atp. Jednoznačnost může tudíž záviset na erudici, píli i zaměření[365] korektora, který ručně zpracovává automaticky generovaná data. Tím se dostává do hry jistá míra subjektivity.
3) Slova dvojice sloveso/adjektivum na *-ný* jsou ve vztahu příbuznosti, jehož odhalení je obtížné, mnohdy váháme a nemáme jistotu, je-li infinitiv slovesa jediným možným infinitivem, popřípadě může-li jím stejně dobře být **infinitiv** (**řada infinitivů**) **derivovaný (derivovaných) od stejného základu (kořene)**.
4) Slova dvojice sloveso/adjektivum na *-ný* jsou ve vztahu příbuznosti, jehož odhalení je obtížné, mnohdy váháme a nemáme jistotu, je-li infinitiv slovesa jediným možným infinitivem, popřípadě může-li jím stejně dobře být i **dějové jméno vzniklé konverzí ze slovesa (opět ovšem nemáme vždy jistotu o vztahu k jednomu jedinému infinitivu)**.
5) Slova dvojice sloveso/adjektivum na *-ný* jsou ve vztahu příbuznosti, jehož odhalení je obtížné, mnohdy váháme a nemáme jistotu, je-li infinitiv slovesa jediným možným infinitivem, popřípadě může-li jím stejně dobře být i **substantivum/adjektivum, od něhož je sloveso utvořeno (desubstantivní/deadjektivní sloveso)**.

Po opakovaných pokusech ručně utřídit automaticky generované dvojice, jsme došli k závěru, že jednoznačně (objektivně) lze určit pouze případy spadající pod bod 1). Ostatní případy je velmi obtížné i jen jednoznačně zařadit pod 2) – 5). Pokus o klasifikaci by byl značně subjektivní, proto od něj mnohdy upouštíme.

365 Radoslav Večerka v přednášce věnované knize K pramenům slov (Večerka a kol. 2006) uvedl, že rozdíl mezi značkovým a popisným slovem není vždy rozdílem objektivně v jazyce přítomným, nýbrž rozdílem, skrze který se lingvista jazyka zmocňuje.

V navržených pravidlech ustoupíme z tohoto důvodu od výše dodržovaného požadavku jednoznačného určení jednoho jediného („správného“) infinitivu při definování dvojic infinitiv/odvozené adjektivum na *-ný* a za případy přegenerování budeme pokládat pouze ty případy, kdy adjektivum není (na základě významů zaznamenaných ve slovníku, popř. doložených v korpusech) v žádném „příbuzenském“[366] vztahu k infinitivu slovesa (bod 1)).

V kterých případech je třeba vést hranici a uvést je jako výjimky? Máme zařadit pravidlo, které by generovalo pouze dvojici *psát/písemný*, jestliže argument, že jde o jedinou dvojici neobstojí, protože takových pravidel je více? Má-li být odpověď na tuto otázku přesvědčivá, je třeba, aby nevycházela jen ze subjektivního hodnocení.

Cílem naší analýzy není jednoznačně vyřešit všechny dílčí problémy. Chceme je popsat a vytvořit tak rámec pro diskusi o mezích jednoznačného hodnocení a možnostech konzistentního hodnocení nabízejícího třeba i více věrohodných interpretací.

V následujících tabulkách jsou uvedena substituční pravidla testovaná na slovníku morfologického analyzátoru *ajka* (srv. výše).

Skupiny pravidel jsou označeny písmeny takto:

Aa	5. třída, 4. třída, 3. třídy vzoru *kupovat*, 1. třída *brát, mazat*
Ab	5. třída, 4. třída, 3. třídy vzoru *kupovat*, 1. třída *brát, mazat*
Ac	5. třída, 4. třída, 3. třídy vzoru *kupovat*, 1. třída *brát, mazat*
Ad	5. třída, 4. třída, 3. třídy vzoru *kupovat*, 1. třída *brát, mazat*
Ae	5. třída, 4. třída, 3. třídy vzoru *kupovat*, 1. třída *brát, mazat*
Ba	2. třída *tisknout*
Bb	2. třída *minout*
Bc	2. třída *začít*
C	3. třída *krýt*
D	1. třída *nést, péci*
E	1. třída *brát, mazat, umřít*
F	nepravidelná slovesa

Aa)

První pravidlo generuje dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV.

Pravidlo na prvním řádku má zachytit generování dvojic infinitiv/adjektivum na *-ný* takových sloves, u nichž před kmenotvornou příponou [eěi]

366 Termín „příbuzné slovo“ je běžný školský termín. Na rozdíl od skutečných vztahů příbuzenských, které lze formálně popsat poměrně jednoduše (srv. řadu programů pro tvorbu rodokmenů), je příbuznost mezi slovy, jak se zdá, mnohem vágnější. V lingvistice se užívají pro popis vztahů mezi příbuznými slovy i další termíny opřené o metafory. Uvažujeme-li o vztazích mezi základy a derivacemi od základu/kořene, pak se jako nejpříhodnější jeví metafora obsažená v termínech jako slovotvorná čeleď, svazek nebo hnízdo.

bezprostředně nepředchází kf [ř][367] a před kmenotvornou příponou [aá] bezprostředně nepředchází kf [kh|(ch)], a u derivovaných adjektiv nedochází k alternacím kořenové samohlásky, ani k alternacím KoV, ani k alternacím samohlásky v prefixu (PV).

Pravidla na 2. – 5. řádku generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf [řkh|(ch)] alternuje (srv. alternace popsané výše v tabulkovém přehledu alternací v úvodu této kapitoly) a k vokalickým alternacím KoV a PV u nich nedochází.

Aa) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
[aeěi]t$/k5.*mF>ný/ k2eAgMnSc1d1	*mazat/mazný*	831	564	267[368]
ř[ie]t$/k5.*mF>rný/ k2eAgMnSc1d1	*hovořit/hovorný*	69	55[369]	14[370]
kat$/k5.*mF>čný/ k2eAgMnSc1d1	*sekat/sečný*	14	5	9[371]
hat$/k5.*mF>žný/ k2eAgMnSc1d1	*tahat/tažný*	24	23	1[372]
chat$/k5.*mF>šný/ k2eAgMnSc1d1	*spěchat/spěšný*	5	1	4[373]
CELKEM	5 pravidel	943	648 (68,7 %)	295 (31,3 %)

367 Počítáme-li se zvukovým plánem, pak by do seznamu patřilo [ďťň], které se ovšem graficky realizují jako [dtn]. Vzhledem k tomu, že formální popis se týká grafické podoby jazyka, pouze na tuto skutečnost upozorňujeme.

368 Úplný seznam z prostorových důvodů neuvádíme.

369 U mnoha dvojic jsme byli na vahách. V řadě z nich vystupuje vztah k substantivu, jímž je sloveso motivováno, výrazněji než v jiných. Patří sem: *pepřit/peprný, potvořit/potvorný, smířit/smírný, souměřit/souměrný, vířit/vírný.* Problematické jsou případy jako *?tvářit/tvárný, svářet/svárný*, kde je problematické určit, zda se automaticky utvořené adjektivum skutečně vztahuje k infinitivu (částečně nebo úplně synonymní infinitivy sloves 4. třídy vzorů *prosit, trpět, sázet*). Např. dvojice *tvářit/tvárný* se na první pohled jeví jako naprosto zřejmý případ přegenerování. Podíváme-li se ovšem na výklad slovesa tvářit do slovníků, najdeme v SSČ význam „dodávat si jiný vzhled“, v SSJČ význam „utvářet se, vyvíjet, se, utvářet, formovat, …“ a adjektivum tvárný je v SSJČ vyloženo též jako „tvořivý, formující, mající pěkný tvar“. Korpusy (SYN) neposkytují ovšem žádný doklad slovesa tvářit ve významu tvářet. Naopak v korpusech nalezneme jak doklady *svářet* synonymního ke *svářit*, tak doklady nesynonymní (imperf. ke *svařit*). Dále je problematická dvojice *siřet/sirný* – jak v SSJČ, tak PSJČ je sloveso *siřet* vyloženo pomocí adjektiva sirný („stávati se, být sirným, osiřelým“), adjektivum *sirný* je ovšem vyloženo tamtéž pouze jako „sirnatý, sírový, obsahující síru“. V korpusu SYN je adjektivum sirný zastoupeno 384 výskyty. Ani jeden z výskytů nesvědčí o významu „osiřelý“.

370 *čeřit/černý, kořit/korný, mířit/mírný, peřit/perný, pověřit/pověrný, siřit/sirný, spořit/sporný, stříbřit/stříbrný, sýřit/sýrný, úhořit/úhorný, úvěřit/úvěrný, večeřet/večerný, větřit/větrný, vichřit/vichrný.*

371 *cvikat/cvičný, jekat/ječný, říkat/říčný, šmakat/šmačný, tokat/točný, věkat/věčný, vlákat/vláčný, vlekat/vlečný, vstříkat/vstříčný.* U dvojic *hukat/hučný, křikat/křičný, kvikat/kvičný, pukat/pučný* existuje souvislost se slovesy příbuznými *hučet, křičet, kvičet, pučet.*

372 *zdrhat/zdržný.*

373 V případě dvojic *pychat/pyšný, ruchat/rušný, sochat/sošný* je patrná motivace substantivy, u dvojice *rozkochat/rozkošný* jde o slova příbuzná, motivace je ale poněkud zastřená.

Ab)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf alternuje a u nichž dochází k vokalickým alternacím KoV, ale nedochází k vokalickým alternacím PV.

Konstruovali jsme pravidla pro generování dvojic s alternacemi KoV na základě potencionálních alternací KoV dvojího typu (viz výše komentáře k tabulce alternací v úvodu této kapitoly). V případech, kdy alternuje krátký KoV slovesného infinitivu s dlouhým KoV potencionálně odvozeného adjektiva na *–ný*, je možné diskutovat o motivačně fundačním vztahu k substantivu (od kterého je sloveso odvozeno). Tak např. u dvojice *zdařit/zdárný* lze uvažovat o motivačně fundačním vztahu adjektiva *zdárný* k substantivu *zdar*. Stejně tomu ovšem může být i v opačných případech (dlouhý KoV slovesného infinitivu alternuje s krátkým KoV potencionálně odvozeného adjektiva na *-ný*). Nepochybně např. u automaticky generovaných dvojic *sířit<síra/sirný* a *sýřit<sýr/syrný*. Pravidla (**íř[ei]t$/k5.*mF>irný/k2eAgMnSc1d1, ýř[ei]t$/k5.*mF>yrný/k2eAgMnSc1d1**), jimiž se negenerovaly žádné další dvojice, jsme do našeho seznamu nezařadili. Pochybnosti budící jsou též dvojice, kde automaticky generované infinitivy s délkou KoV jsou imperfektivy od infinitivů, které mají KoV krátký (popř. nulový). Jedná se např. o dvojice typu *stíhat/stižný, předbíhat/předběžný, dotýkat/dotyčný, říkat/řečný, čítat/četný,* …, u nichž se nabízí možnost dát přednost automaticky vygenerované dvojici *stihnout/stižný, předběhnout/předběžný, ?dotknout/dotyčný, ?říct* popř. **řeknout /?řeč/řečný, číst/četný*[374], … (viz níže). Opět najdeme i případy s „opačným znaménkem“, totiž automaticky generované infinitivy s krátkým KoV jsou imperfektivy od infinitivů, které mají KoV dlouhý (?*tahat/tážný, tahat/tažný, táhnout/tažný, táhnout/tážný*). Adjektivum *tážný* má dle SSJČ význam *táhlý*.

Podobně mohou budit pochybnosti dvojice, kdy sloveso má paralelní infinitivy s +/- kvantitou (rozličnou kvalitou) KoV a současně existují adjektiva, která mají pouze jednu variantu KoV (např. *chmuřit* i synonymní *chmouřit, spěchat* i synonymní *spíchat*, *zdvihat* i synonymní *zdvíhat*, *křikat* i synonymní *křikat*, *pařit* i možně synonymní *pářit*, ale pouze *chmurný*, *spěšný, zdvižný, křičný, parný,* které lze navíc vztahovat k substantivům *chmura, spěch, ?zdvih, křik*, *pára,* nebo k jinému slovesu např. *křiknout, křičet,* jak jsme ukázali v předchozím odstavci). Jedno a totéž adjektivum se pak objeví ve více dvojicích.

Tyto případy představují obecný problém pro jakoukoliv formalizaci, ne snad proto, že by v řadě uvedených případů nebylo možné na základě významu uvést nějaké důvody pro upřednostnění jedné varianty, ale proto, že se zdá, že neexistuje dostatečně obecná sada důvodů, které by bylo možné aplikovat

374 Srv. Mluvnice češtiny 1 (Dokulil 1987 : 341n.).

ve všech případech a použít je pro obecné testování byť jen ruční analýzy, na jejímž základě by se řešily všechny případy stejně. Dle našeho názoru jsou vztahy mezi jednotkami uvnitř slovotvorného hnízda organizovány s větší volností, než by bylo požadováno v případě, že bychom chtěli vytvořit model použitelný pro nějaký slovotvorný automat.

Ab) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ář[ei]t$/k5.*mF>arný/ k2eAgMnSc1d1	*pářit/parný*	5	5	0
ař[ei]t$/k5.*mF>árný/ k2eAgMnSc1d1	*zdařit/zdárný*	5	3	2[375]
ář[ei]t$/k5.*mF>erný/ k2eAgMnSc1d1	*rozvířit/rozverný*	2	1	1[376]
ouř[ei]t$/k5.*mF>urný/ k2eAgMnSc1d1	*chmouřit/chmurný*	2	1	1[377]
oř[ei]t$/k5.*mF>ůrný/ k2eAgMnSc1d1	*podpořit/podpůrný*	2	2	0
íkat$/k5.*mF>ičný/ k2eAgMnSc1d1	*křikat/křičný*	4	2	2[378]
íkat$/k5.*mF>ečný/ k2eAgMnSc1d1	*říkat/řečný*	7	3	4[379]
ýkat$/k5.*mF>yčný/ k2eAgMnSc1d1	*stýkat/styčný*	2	2	0
áhat$/k5.*mF>ažný/ k2eAgMnSc1d1	*vztáhat/vztažný*	4	4	0
ahat$/k5.*mF>ážný/ k2eAgMnSc1d1	*tahat/tážný*	1	1	0
ahat$/k5.*mF>ežný/ k2eAgMnSc1d1	*přísahat/přísežný*	1	1	0
íhat$/k5.*mF>ižný/ k2eAgMnSc1d1	*zdvíhat/zdvižný*	9	8	1[380]
íhat$/k5.*mF>ěžný/ k2eAgMnSc1d1	*předbíhat/předběžný*	5	5	0
íchat$/k5.*mF>ěšný/ k2eAgMnSc1d1	*spíchat/spěšný*	3	2	1[381]
ýchat$/k5.*mF>yšný/ k2eAgMnSc1d1	*dýchat/dyšný*	5	4	1[382]

375 *literařit/literárný, polařit/polárný.*
376 *čířit/černý.*
377 *kouřit/kurný.*
378 *ostříkat/ostřičný, poříkat/pořičný.*
379 *jíkat/ječný, křikat/křečný, tíkat/tečný, tíkat/netečný.*
380 *kníhat/knižný.*
381 *smíchat/směšný.*
382 *pýchat/pyšný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ouchat$/k5.*mF>ušný/ k2eAgMnSc1d1	*poslouchat/poslušný*	3	1	2[383]
CELKEM	16 pravidel	60	45 (75 %)	15 (25 %)

Pravidlo **ír[ei]t$/k5.*mF>ěrný/k2eAgMnSc1d1** pouze přegenerovává 5 dvojic, pravidlo **oukat$/k5.*mF>učný/k2eAgMnSc1d1** pouze přegenerovává 4 dvojice a pravidlo **ouhat$/k5.*mF>užný/k2eAgMnSc1d1** pouze přegenerovává 3 dvojice.

Ac)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf nealternuje a u nichž dochází k vokalickým alternacím KoV, které neodpovídají žádným vokalickým alternacím, které se vyskytují ve slovesném tvarosloví a případně i u prefixů.

Tyto alternace vydělujeme do samostatné tabulky proto, že u nich v řadě případů dosti silně vystupuje možnost interpretovat je jako deriváty substantiv, v naprosté většině dějových jmen. Nepodařilo se nám ovšem vysledovat pravidelnost v délce/krátkosti KoV, tedy objevují se jak substantiva s dlouhým KoV jako např. *ráz, spása, stráž, říz, díl, hrůza, zrůda*, *zhouba*, ale i *svatost/svátost/svátek/světec,* tak s krátkým KoV jako např. *svod, schod, stud (stoudný), klid (kloudný), střela, škoda, podpora*. Je patrné, že se jedná o velmi staré derivace od základu a že snaha o nalezení konkrétního fundujícího slovesa je pouze formální záležitostí. S vědomím těchto mezí se přesto pokusíme nabídnout jisté řešení.

Ac) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
a(.)[aeěi]t$/k5.*mF>á$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*razit/rázný*	16	8+4[384]	4[385]
ře(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>rá$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*střežit/strážný*	6	1	5[386]
ě(.)[aeěi]t$/k5.*mF>á$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*posvětit/posvátný*	10	1	9[387]

383 *rouchat/rušný, slouchat/slušný.*

384 Za sporné lze pokládat též dvojice *padat/pádný, razit/rázný, řadit/řádný, srazit/srázný*, kde vystupuje do popředí vztah k substantivům *pád, ráz, řád, sráz.*

385 *brunátnět/brunátný, ovalit/oválný, radit/rádný, rozpravit/rozprávný.*

386 *křesat/krásný, ředit/rádný, řezat/rázný, sřezat/srázný, zředit/zrádný.*

387 *dělat/dálný, dělit/dálný, podělat/podálný, podělit/podálný, svěžit/svážný, těžet/tážný, těžit/tážný, věžit/vážný, vyvěžit/vyvážný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
e(.)[aeěi]t$/k5.*mF>í$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*řezat/řízný*	8	3[388]	5[389]
ě(.)[aeěi]t$/k5.*mF>í$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*rozdělit/rozdílný*	16	5[390]	11[391]
o(.)[aeěi]t$/k5.*mF>ů$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*hrozit/hrůzný*	11	7+2[392]	2[393]
ař[ei]t$/k5.*mF>ůrný/ k2eAgMnSc1d1	*podpořit/podpůrný*	2	2[394]	0
u(.)[aeěi]t$/k5.*mF>u$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*zhubit/zhoubný*	12	2	10[395]
y(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ou$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*stydět/stoudný*	2	1	1[396]
CELKEM	9 pravidel	83	36 (43,4 %)	47 (56,6 %)

Ad)

Pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf nealternuje a u nichž dochází k vokalickým alternacím prefixu.

Ad) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^([nz])a(.*)[aeěi]t$/k5. *mF>$1á$2ný/k2eAgMnSc1d1	*nacvičit/nácvičný*	78	66	12[397]
^při(.*)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*přidržet/přídržný*	31	29	2[398]
^([dp])o(.*)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1ů$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*domyslet/důmyslný*	4	4[399]	0

388 U dvojice *hřešit/hříšný* a ostatně i u dvojice *řezat/řízný* vystupuje do popředí vztah k substantivům *hřích, říz.*

389 *klečet/klíčný, mezit/mízný, řečit/říčný, sledit/slídný, tesat/tísný.*

390 U všech vystupuje do popředí vztah k dějovým jménům.

391 *dělat/dílný, oddělat/oddílný, podělat/podílný, porozdělat/porozdílný, rozdělat/rozdílný, sdělat/sdílný, štětit/štítný, věřit/vířný.* U dvojic *stěžit/stížný, těžet/tížný, těžit/tížný* jistá příbuznost základů existuje. Rozhodování o tom, kam mají být zařazena, může být zatíženo jistou mírou subjektivity.

392 U dvojic *rojit/růjný* a *zvolit/zvůlný* existuje souvislost mezi základy, přesto vystupuje do popředí vztah k substantivům *roj, zvůle.*

393 *rodit/růdný, zvolat/zvolný.*

394 U adjektiva *stvůrný* vystupuje do popředí motivace substantivem *stvůra.*

395 *mučet/moučný, mučit/moučný, pokutat/pokoutný, pokutit/pokoutný, prudit/proudný, pučet/poučný, pučit/ poučný, studit/stoudný, trudit/troudný, tužit/toužný.*

396 *stydat/stoudný.*

397 *nahledat/náhledný, zadušit/zádušný, zahodit/záhodný, zavadat/závadný, zavadit/závadný, zavazet/závazný, zavazit/závazný.* U dvojic *zaplavat/záplavný, zasadit/zásadný, zazračit/zázračný, zavrtět/závrtný, zavrtit/závrtný* jistá příbuznost základů existuje.

398 *přičinit/příčinný, přihodit/příhodný.*

399 U dvojic *?dorazit/důrazný, ?dovodit/důvodný* vystupuje do popředí motivace substantivy *důraz, důvod.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^pro(.*)[aeěi]t$/ k5.*mF>prů$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*prorazit/průrazný*	19	16[400]	3[401]
^u(.*)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*udivit/údivný*	51	43	8[402]
^vy(.*)[aeěi]t$/ k5.*mF>vý$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*vyživit/výživný*	59	53	6[403]
CELKEM	6 pravidel	242	211 (87 %)	31 (13 %)

Ae)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf alternuje a u nichž dochází též k vokalickým alternacím v prefixech.

Ae) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^([nz])a(.*)řit$/ k5.*mF>$1á$2rný/ k2eAgMnSc1d1	*zaměřit/záměrný*	5	1	4[404]
^([nz])a(.*)kat$/ k5.*mF>$1á$2čný/ k2eAgMnSc1d1	*nastrkat/nástrčný*	3	2	1[405]
^([nz])a(.*)hat$/ k5.*mF>$1á$2žný/ k2eAgMnSc1d1	*natahat/nátažný*	4	4	0
^při(.*)řit$/ k5.*mF>pří$1rný/ k2eAgMnSc1d1	*přiměřit/příměrný*	2	2	0
^při(.*)hat$/ k5.*mF>pří$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*přitahat/přítažný*	2	1	1[406]
^pro(.*)kat$/ k5.*mF>prů$1čný/ k2eAgMnSc1d1	*prosekat/průsečný*	1	1	0

400 V případě *?protočit/průtočný* se lze opřít o etymologickou souvislost sloves *točit* a *téci* (srv. Rejzek 2001). Sporné by mohly být ovšem i dvojice *provětrat/průvětrný* a *provzdušit/průvzdušný*, opět dáváme přednost motivaci substantivy (*vzduch*, *vítr*).

401 *prohledat/průhledný, promyslet/průmyslný, promyslit/průmyslný.*

402 *udělat/údělný, uhledat/úhledný, ukorat/úkorný, uspěšit/úspěšný, ustat/ústný, ustavit/ústavný, ustranit/ústranný, utočit/útočný.*

403 *vyhledat/výhledný, vyhodit/výhodný, vykazit/výkazný, vysadit/výsadný, vysledit/výsledný, vytržit/výtržný.*

404 *načeřit/náčerný, navětřit/návětrný, zavěřit/závěrný, zavětřit/závětrný.*

405 *nacvikat/nácvičný.*

406 *přituhat/přitužný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^pro(.*)hat$/ k5.*mF>prů$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*proběhat/průběžný*	4	4	0
^u(.*)řit$/k5.*mF>ú$1rný/ k2eAgMnSc1d1	*udeřit/úderný*	6	3	3[407]
^u(.*)kat$/k5.*mF>ú$1čný/ k2eAgMnSc1d1	*usekat/úsečný*	1	1	0
^u(.*)hat$/k5.*mF>ú$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*uběhat/úběžný*	1	1	0
^vy(.*)řit$/ k5.*mF>vý$1rný/ k2eAgMnSc1d1	*vypařit/výparný*	3	2	1[408]
^vy(.*)hat$/ k5.*mF>vý$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*vytahat/výtažný*	3	3[409]	0
^vy(.*)chat$/ k5.*mF>vý$1šný/ k2eAgMnSc1d1	*vybuchat/výbušný*	1	1	0
CELKEM	13 pravidel	36	26 (73 %)	10 (27 %)

Pravidlo **^u(.*)chat$/k5.*mF>ú$1šný/k2eAgMnSc1d1** pouze přegenerovává dvojici *uspěchat/úspěšný*.

Af)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 4. a 5. třídy, 3. třídy vzoru *kupovat* a sloves 1. třídy vzorů *brát* a *mazat* s nenulovým KoV, jejichž kf nealternuje a u nichž dochází k vokalickým alternacím KoV a případně i prefixů.

Af) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
á(.)[aeěi]t$/k5.*mF>a$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*ochránit/ochranný* *vázat/vazný*	90	46	44[410]

407 *ukořit/úkorný, uměřit/úměrný, uvěřit/úvěrný*.

408 *vybořit/výborný*.

409 U dvojice *vytrhat/výtržný* existuje sice jistá příbuznost, nicméně jsme ji zařadili mezi případy přegenerovávání.

410 *blátit/blatný, cásat/casný, jásat/jasný, kálat/kalný, kálet/kalný, krájet/krajný, mátat/matný, obláčet/oblačný, okrájet/okrajný, okrásit/okrasný, opáčet/opačný, opáčit/opačný, pálat/palný, párat/parný, pásat/pasný, plávat/plavný, pokrájet/pokrajný, prášit/prašný, přechvátat/přechvatný, přechvátit/přechvatný, převálet/převalný, ránět/ranný, rážet/ražný, rozpáčit/rozpačný, rozvážet/rozvažný, smáčet/smačný, spárat/sparný, spásat/spasný, sprášit/sprašný, sválet/svalný, távat/tavný, trávit/travný, válet/valný, vrážet/vražný, znávat/znavný.* U dvojic *dohádat/dohadný, hlásat/hlasný, hlásit/hlasný, obávat/obavný, ohlásit/ohlasný, ochránit/ochranný, rozestávat/rozestavný, rozprávět/rozpravný, zráčit/zračný* jsme váhali, existují společné základy, nicméně jsme se nakonec rozhodli zařadit je mezi případy přegenerovávání.

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^([nz])a(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2a$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*navrátit/návratný*	28	13	15[411]
^při(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1a$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*přidávat/přídavný*	11	6	5[412]
^([dp])o(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1ů$2a$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*dokázat/důkazný*	2	2	0
^pro(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>prů$1a$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*prokázat/průkazný*	2	1	1[413]
^u(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1a$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*uchvátit/úchvatný*	15	12	3[414]
^vy(.*)á(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>vý$1a$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*vyvrátit/vývratný*	10	5	5[415]
í(.)[aeěi]t$/k5.*mF>i$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*přiblížit/přibližný*	46	17	29[416]
^([nz])a(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2i$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*zalíbit/zálibný*	7	6	1[417]
^při(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1i$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*přislíbit/příslibný*	2	1	1[418]
^([dp])o(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1ů$2i$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*dovtípit/důvtipný*	1	1	0

411 *nastávat/nástavný, navalet/návalný, zahádat/záhadný, zachvátat/záchvatný, zakálet/zákalný, zapásat/zápasný, zaplávat/záplavný, zastávat/zástavný, zavádět/závadný, zavázet/závazný, zavážet/závažný, zavážit/závažný, zavláčet/závlačný, zavláčit/závlačný, zavrátit/závratný.*

412 *přihánět/příhanný, přikládat/příkladný, připádit/případný, přiválet/přívalný, přivláčit/přívlačný.*

413 *provánět/průvanný.*

414 *uchvátat/úchvatný, uválet/úvalný, uvážet/úvažný.*

415 *nastávat/nástavný, navalet/návalný, zahádat/záhadný, zachvátat/záchvatný, zakálet/zákalný, zapásat/zápasný, zaplávat/záplavný, zastávat/zástavný, zavádět/závadný, zavázet/závazný, zavážet/závažný, zavážit/závažný, zavláčet/závlačný, zavláčit/závlačný, zavrátit/závratný.*

416 *dívat/divný, chlípět/chlipný, chlípit/chlipný, kratochvílit/kratochvilný, líbat/libný, nítit/nitný, nížit/nižný, obílit/obilný, odívat/odivný, pílit/pilný, pítit/pitný, pívat/pivný, podívat/podivný, posílat/posilný, posílit/posilný, přesílit/přesilný, rozdívat/rozdivný, sílat/silný, sílet/silný, sílit/silný, slíbat/slibný, smílat/smilný, stínat/stinný stínit/stinný, svítat/svitný, vlíbat/vlibný, vlívat/vlivný, vtípit/vtipný, žívat/živný.*

417 *zalíčit/záličný.*

418 *přičínět/příčinný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^pro(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>prů$1i$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*prosvítat/průsvitný*	2	2	0
í(.)[aeěi]t$/k5.*mF>e$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*počítat/početný*	59	38	21[419]
^([nz])a(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2e$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*nalívat/nálevný*	10	8	2[420]
^při(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1e$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*přičítat/příčetný*	2	2	0
^pro (.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>prů$1e$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*prolízat/průlezný*	3	3	0
^vy(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>vý$1e$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*vyhřívat/výhřevný*	12	9	3[421]
^u(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1e$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*ušklíbat/úšklebný*	6	4	2[422]
í(.)[aeěi]t$/k5.*mF>ě$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*dotírat/dotěrný*	61	33	28[423]
^([nz])a(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2ě$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*napovídat/nápovědný*	10	6	4[424]
^pro(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>prů$1ě$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*promítat/ průmětný*	3	2	1[425]
^u(.*)í(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1ě$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*usmívat/úsměvný*	7	2	5[426]
^vy(.*)í(.)[aeěi]t$/k5.*mF> vý$1ě$2ný/k2eAgMnSc1d1	*vyzvídat/výzvědný*	7	5	2[427]

419 *čílit/čelný, dřívat/dřevný, křísat/křesný, křísit/křesný, kvílet/kvelný, kvílit/kvelný, línat/lenný, lísat/lesný, lítit/letný, lívat/levný, lízat/lezný, pívat/pevný, plívat/plevný, popílit/popelný, přejímat/přejemný, přemítat/přemetný, rozvírat/rozverný, stínat/stenný, vzlítit/vzletný, zvídat/zvedný.*

420 *namílat/námelný, naslídit/následný.*

421 *vyslídit/výsledný, výstřídat/výstředný, vyzívat/výzevný.*

422 *udírat/úderný, ulívat/úlevný.*

423 *domírat/nedoměrný, dovírat/dověrný, kvítat/květný, mínit/měnný, mínit/neměnný, nížit/něžný, odmírat/odměrný, odštípat/odštěpný, okvítat/okvětný, osvítat/osvětný, pívat/pěvný, podmítat/podmětný, pomírat/poměrný, popívat/popěvný, přepíkat/přepěkný, snídat/snědný, snížit/sněžný, stínat/stěnný, stínit/stěnný, štípat/štěpný, vídat/vědný, víjet/vějný, vítat/větný, zmínit/změnný, zmírat/nezměrný, zmírat/změrný, zpítit/zpětný, zvírat/zvěrný.*

424 *nastínit/nástěnný, zamínit/záměnný, zasvítat/zásvětný, zasvítit/zásvětný.*

425 *promírat/průměrný.*

426 *umírat/úměrný, uspíšit/úspěšný, ?uštípat/úštipný, ?uštípit/úštipný, uvírat/úvěrný.*

427 *vymínit/výměnný, vytížit/výtěžný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ou(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>u$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*bloudit/bludný*	73	56	17[428]
^([nz])a(.*)ou(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2u$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*zasloužit/záslužný*	9	9	0
^při(.*)ou(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1u$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*přimlouvat/přímluvný*	8	6	2[429]
^u(.*)ou(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1u$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*ustoupit/ústupný*	4	2	2[430]
^vy(.*)ou(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>vý$1u$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*vyloučit/výlučný*	12	10	2[431]
ý(.)[aeěi]t$/k5.*mF> y$1ný/k2eAgMnSc1d1	*hýbat/hybný mýlit/mylný*	26	26	0
^([nz])a(.*)ý(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>$1á$2y$3ný/ k2eAgMnSc1d1	*nachýlit/náchylný*	2	2	0
^při(.*)ý(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>pří$1y$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*přichýlit/příchylný*	1	1	0
^u(.*)ý(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>ú$1y$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*uhýbat/úhybný*	2	2	0
^vy(.*)ý(.)[aeěi]t$/ k5.*mF>vý$1y$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*vyhýbat/výhybný*	3	3	0
CELKEM	33 pravidel	536	341 (63,6 %)	195 (36,4 %)

Pravidlo **^([dp])o(.*)í(.)[aeěi]t$/k5.*mF>$1ů$2e$3ný/k2eAgMnSc1d1** pouze přegenerovává dvojici *doslídit/důsledný.*

Ba)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 2. třídy vzoru *tisknout*. Na prvním řádku je pravidlo pro derivace, u nichž nedochází ani k alternacím kf (ty zachycuje pravidlo na šestém řádku), ani k samohláskovým alternacím KoV nebo PV (pravidla na řádcích 2 – 5).

428 *dloužit/dlužný, dostoupat/dostupný, hloubat/hlubný, hloučit/hlučný, koupat/kupný, loudat/ludný, ploužit/plužný, pokoušet/pokušný, postoupat/postupný, pošmourat/pošmurný, poučit/pučný, přeloudat/přeludný, přestoupat/přestupný, ukroutit/ukrutný, vkousat/vkusný, zkousat/zkusný, zroutit/zrutný.*

429 *přistoupat/přístupný, přitoulat/přítulný.*

430 *usloužit/úslužný, ustoupat/ústupný.*

431 *vykoupat/výkupný, vystoupat/výstupný.*

Ba) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
nout$/k5.*mF>ný/ k2eAgMnSc1d1	*bodnout/bodný*	85	13	72[432]
^([nz])a(.*)nout$/ k5.*mF>$1á$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*zachytnout/záchytný*	8	4	4[433]
^při(.*)nout$/ k5.*mF>pří$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*přichytnout/příchytný*	3	2	1[434]
^pro(.*)nout$/ k5.*mF>prů$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*prohlednout/průhledný*	4	4	0
^u(.*)nout$/ k5.*mF>ú$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*užasnout/úžasný*	6	4	2[435]
hnout$/k5.*mF>žný/ k2eAgMnSc1d1	*dostihnout/dostižný*	26	17	9[436]
knout$/k5.*mF>čný/ k2eAgMnSc1d1	*seknout/sečný*	14	9	5[437]
^([nz])a(.*)hnout$/ k5.*mF>$1á$2žný/ k2eAgMnSc1d1	*naběhnout/náběžný*	3	1	2[438]
^při(.*)hnout$/ k5.*mF>pří$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*přituhnout/přítužný*	1	1	0
^pro(.*)hnout$/ k5.*mF>prů$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*proběhnout/průběžný*	3	3	0
^vy(.*)hnout$/ k5.*mF>vý$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*vystihnout/výstižný*	4	3	1[439]
^u(.*)hnout$/ k5.*mF>ú$1žný/ k2eAgMnSc1d1	*uběhnout/úběžný*	1	1	0
^pro(.*)knout$/ k5.*mF>prů$1čný/ k2eAgMnSc1d1	*proseknout/průsečný*	1	1	0
^u(.*)knout$/ k5.*mF>ú$1čný/ k2eAgMnSc1d1	*useknout/úsečný*	2	1	1[440]

432 Z prostorových důvodů neuvádíme seznam všech případů.
433 *napadnout/nápadný, zahladnout/záhladný, zapustnout/zápustný, zavadnout/závadný.*
434 *připadnout/případný.*
435 *uhodnout/úhodný, upadnout/úpadný.*
436 *jihnout/jižný, lohnout/ložný, prahnout/pražný, převáhnout/převážný, sváhnout/svážný, tíhnout/tížný, váhnout/vážný, vlahnout/vlažný, zdrhnout/zdržný.*
437 *cviknout/cvičný, hluknout/hlučný, ostřiknout/ostřičný, vstříknout/vstříčný, žluknout/žlučný.*
438 *nadrhnout/nádržný, zadrhnout/zádržný.*
439 *vydrhnout/výdržný.*
440 *ustřiknout/ústřičný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^vy(.*)chnout$/ k5.*mF>vý$1šný/ k2eAgMnSc1d1	*vybuchnout/výbušný*	1	1	0
CELKEM	15 pravidel	162	65 (40,1 %)	97 (59,9 %)

Pravidlo **chnout$/k5.*mF>šný/k2eAgMnSc1d1** přegenerovává 3 dvojice (*ohluchnout/ohlušný*, *pychnout/pyšný, ruchnout/rušný*), pravidlo **^([nz])a(.*) chnout$/k5.*mF>$1á$2šný/k2eAgMnSc1d1** přegenerovává *zaduchnout/ zádušný.*

Bb)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 2. třídy vzoru *minout*. Na prvním řádku je pravidlo pro derivace, u nichž nedochází k alternacím kf. Alternace prefixů zachycují pravidla na řádcích 2 – 4.

Bb) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
unout$/k5.*mF>uvný/ k2eAgMnSc1d1	*odsunout/odsuvný*	7	7	0
^([nz])a(.*)unout$/ k5.*mF>$1á$2uvný/ k2eAgMnSc1d1	*zasunou/zásuvný*	1	1	0
^při(.*)unout$/ k5.*mF>pří$1uvný/ k2eAgMnSc1d1	*přisunout/přísuvný*	1	1	0
^vy(.*)unout$/ k5.*mF>vý$1uvný/ k2eAgMnSc1d1	*vysunout/výsuvný*	1	1	0
CELKEM	4 pravidla	10	10 (100 %)	0 (0 %)

Bc)

Uvedené pravidlo generuje dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 2. třídy vzoru *začít*. Ve všech případech vystupuje do popředí možnost motivace dějovým jménem.

Bc) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
mout$/k5.*mF>emný/ k2eAgMnSc1d1	*dojmout/dojemný*	3	2[441]	1[442]
^(.*)ejmout$/ k5.*mF>$1jemný/ k2eAgMnSc1d1	*obejmouobjemný*	1	1	0

441 Dvojici *jmout/jemný* jsme ponechali, protože základy spolu souvisejí etymologicky (srv. Rejzek 2001).
442 *přejmout/přejemný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
^([nz])a(.*)mout$/ k5.*mF>$1á$2emný/ k2eAgMnSc1d1	*najmout/nájemný*	1	1	0
CELKEM	3 pravidla	5	4 (80 %)	1 (20 %)

Nezařadili jsme pravidlo **^při(.*)mout$/k5.*mF>pří$1emný/k2eAgMnSc1d1,** jímž je generována jediná dvojice (*přijmout/příjemný*). Jsme si vědomi toho, že řešení lze pokládat za subjektivní.

C)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 3. třídy vzoru *krýt*.

Pravidla jsou řazena podle konsonantu rozšiřujícího kořen (konekt *j, v, t, š, vut,* …). Dále se bere zřetel na alternace KoV a na alternace vokálu v prefixech.

C) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
át$/k5.*mF>ajný/ k2eAgMnSc1d1	*lát/lajný*	5	3	2[443]
^při(.*)át$/ k5.*mF>pří$1avný/ k2eAgMnSc1d1	*přisát/přísavný*	2	1	1[444]
át$/k5.*mF>atný/ k2eAgMnSc1d1	*znát/znatný*	8	1	7[445]
([eěí])t$/k5.*mF>$1jný/ k2eAgMnSc1d1	*chvět/chvějný*	2	2	0
át$/k5.*mF>ejný/ k2eAgMnSc1d1	*přát/přejný*	8	4	4[446]
át$/k5.*mF>ějný/ k2eAgMnSc1d1	*vát/vějný*	2	2	0
át$/k5.*mF>evný/ k2eAgMnSc1d1	*hřát/hřevný*	3	1	2[447]
^([nz])a(.*)át$/ k5.*mF>$1á$2evný/ k2eAgMnSc1d1	*zahřát/záhřevný*	2	1	1[448]
^vy(.*)át$/ k5.*mF>vý$1evný/ k2eAgMnSc1d1	*vyhřát/výhřevný*	3	1	2[449]

443 *přestát/přestájný, tát/tajný.*
444 *přistát/přístavný.*
445 *plát/platný, spát/spatný, splát/splatný, stát/statný, udát/udatný, zdát/zdatný, zlát/zlatný.*
446 *postát/postejný, sát/sejný, tát/tejný.* Dvojici *stát/stejný* jsme vyřadili, přestože slova spolu etymologicky souvisejí.
447 *lát/levný, plát/plevný.*
448 *nalát/nálevný.*
449 *vylát/výlevný, vysát/výsevný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
ít$/k5.*mF>ejný/ k2eAgMnSc1d1	*sít/sejný*	5	1	4[450]
ít$/k5.*mF>evný/ k2eAgMnSc1d1	*osít/osevný*	6	1	5[451]
^([nz])a(.*)ít$/ k5.*mF>$1á$2evný/ k2eAgMnSc1d1	*nalít/nálevný*	1	1	0
^vy(.*)ít$/ k5.*mF>vý$1evný/ k2eAgMnSc1d1	*vysít/výsevný*	2	2	0
^u(.*)ět$/k5.*mF>ú$1ěšný/ k2eAgMnSc1d1	*uspět/úspěšný*	1	1	0
át$/k5.*mF>ěšný/ k2eAgMnSc1d1	*smát/směšný*	4	2	2[452]
^u(.*)át$/k5.*mF>ú$1ěšný/ k2eAgMnSc1d1	*usmát/úsměšný*	1	1	0
^vy(.*)át$/ k5.*mF>vý$1ěšný/ k2eAgMnSc1d1	*vysmát/výsměšný*	1	1	0
ít$/k5.*mF>itný/ k2eAgMnSc1d1	*pít/pitný*	5	3	2[453]
ít$/k5.*mF>ivný/ k2eAgMnSc1d1	*žít/živný*	9	4	5[454]
ít$/k5.*mF>ějný/ k2eAgMnSc1d1	*chvít/chvějný*	4	4	0
ýt$/k5.*mF>yvný/ k2eAgMnSc1d1	*rozrýt/rozryvný*	9	9	0
ýt$/k5.*mF>ytný/ k2eAgMnSc1d1	*dobýt/dobytný*	7	7	0
out$/k5.*mF>ujný/ k2eAgMnSc1d1	*kout/kujný*	3	3[455]	0
out$/k5.*mF>uvný/ k2eAgMnSc1d1	*sesout/sesuvný*	6	6	0
out$/k5.*mF>ovutný/ k2eAgMnSc1d1	*slout/slovutný*	1	1	0
CELKEM	25 pravidel	100	63 (63 %)	37 (37 %)

D)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 1. třídy vzorů *nést* a *péct*.

450 *prodít/prodejný, přít/přejný, stít/stejný, tít/tejný.*
451 *dřít/dřevný, lít/levný, pít/pevný, plít/plevný, přepít/přepevný.*
452 *spát/spěšný, tát/těšný.*
453 *svít/svitný, žít/žitný.*
454 *dít/divný, odít/odivný, pít/pivný, podít/podivný, protít/protivný.*
455 *rout/rujný .*

D) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
é(.)t$/k5.*mF>e$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*vlézt/vlezný*	5	4	1[456]
^pro(.*)é(.)t$/ k5.*mF>prů$1e$2ný/ k2eAgMnSc1d1	*prolézt/průlezný*	1	1	0
ést$/k5.*mF>edný/ k2eAgMnSc1d1	*dovést/dovedný*	4	1	3[457]
ést$/k5.*mF>etný/ k2eAgMnSc1d1	*mést/metný*	4	2	2[458]
^vy(.*)ést$/ k5.*mF>vý$1etný/ k2eAgMnSc1d1	*vymést/výmetný*	1	1	0
ást$/k5.*mF>adný/ k2eAgMnSc1d1	*klást/kladný*	5	4	1[459]
ůst$/k5.*mF>ostný/ k2eAgMnSc1d1	*růst/nerostný*	2	2	0
t$/k5.*mF>ný/ k2eAgMnSc1d1	*pomoct/pomocný*	6	4	2[460]
ct$/k5.*mF>žný/ k2eAgMnSc1d1	*moct/možný*	3	3	0
éct$/k5.*mF>ečný/ k2eAgMnSc1d1	*vléct/vlečný*	6	2	4[461]
CELKEM	10 pravidel	37	24 (64,9 %)	13 (35,1 %)

E)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves 1. třídy[462] vzorů *brát, mazat* a *umřít* s nulovým KoV.

E) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
(.)át$/k5.*mF>e$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*brát/berný*	10	6[463]	4[464]

456 *plést/plesný.*

457 *mést/medný, smést/smedný, zvést/zvedný.* Adjektivum *zvedný* není uvedeno ve výkladových slovnících. V korpuse SYN je doloženo třikrát, vždy se jedná o překlep, a to dvakrát má být správně *zvedá* a jednou jde o adjektivum *zvědná* (letka).

458 *odvést/odvetný, přemést/přemetný.*

459 *propást/propadný.*

460 *přemoct/přemocný, říct/řícný.*

461 *roztéct/roztečný, téct/tečný, téct/netečný, ztéct/ztečný.*

462 To se týká sloves s nulovým KoV, který alternuje s *e/i/o* (ablaut – kmenostup).

463 U dvojice *?prát/perný* se uvádí možnost dvojí motivace (od slovesa *prát* i substantiva *pepř/peprný/perný*) srv. (Rejzek 2001). U dvojice *stlát/stelný* může být adjektivum motivováno nejen substantivem *tele* (*stelná kráva*), ale i slovesem (okrajově, uvádí PSJČ, v korpusu SYN není doložen ani jeden výskyt tohoto významu, nicméně na internetu se vyskytují doklady kolokací *stelná sláma*).

464 *přát/peřný, ržát/režný, sklát/skelný, zlát/zelný.*

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
(.)at$/k5.*mF>i$1ný/ k2eAgMnSc1d1	*popsat/popisný*	5	2	3[465]
^([nz])a(.*)sat$/ k5.*mF>$1á$2isný/ k2eAgMnSc1d1	*zapsat/zápisný*	2	2	0
^pro(.*)sat$/ k5.*mF>prů$1isný/ k2eAgMnSc1d1	*propsat/průpisný*	1	1	0
řít$/k5.*mF>orný/ k2eAgMnSc1d1	*zřít/zorný*	7	7[466]	0
^([nz])a(.*)řít$/ k5.*mF>$1á$2orný/ k2eAgMnSc1d1	*zapřít/záporný*	3	3	0
^pro(.*)řít$/ k5.*mF>prů$1orný/ k2eAgMnSc1d1	*prozřít/průzorný*	1	1	0
^u(.*)řít$/k5.*mF>ú$1orný/ k2eAgMnSc1d1	*upřít/úporný*	2	2[467]	0
CELKEM	8 pravidel	31	24 (77,4 %)	7 (22,6 %)
Výjimky	*vzpurný, obezřetný, písemný*			

F)

Uvedená pravidla generují dvojice infinitiv/adjektivum na *-ný* od sloves nepravidelných.

F) ***-ný***

substituční pravidlo	příklad		dvojice	přegenerování
át$/k5.*mF>ojný/ k2eAgMnSc1d1	*obstát/obstojný*	9	2	7[468]
at$/k5.*mF>ejný/ k2eAgMnSc1d1	*prodat/prodejný*	1	1	0
^vy(.*)at$/ k5.*mF>vý$1ejný/ k2eAgMnSc1d1	*vydat/výdejný*	1	1	0
^při(.*)at$/ k5.*mF>pří$1atný/ k2eAgMnSc1d1	*přidat/přídatný*	1	1	0
íst$/k5.*mF>ědný/ k2eAgMnSc1d1	*sníst/snědný*	1	1	0
ít$/k5.*mF>ajetný/ k2eAgMnSc1d1	*mít/majetný*	1	1	0
CELKEM	6 pravidel	14	7 (50 %)	7 (50 %)

465 *poslat/posilný, ptat/pitný, rovnat/rovinný.*

466 U dvojic *mřít/morný, pozřít/pozorný, prostřít/prostorný* je motivačně fundační vztah synchronně poněkud oslaben, nicméně etymologicky je správně, srv. (Rejzek 2001).

467 U dvojice *umřít/úmorný* lze počítat i s motivací *umořit/úmorný.*

468 *bát/bojný, dát/dojný, kát/kojný, pokát/pokojný, spát/spojný, zdrát/zdrojný, znát/znojný.*

Do následující tabulky jsme pro větší přehlednost přenesli výsledky jednotlivých tabulek (podle označení v prvním sloupci).

tabulka	počet pravidel	automaticky generované dvojice	správně generované dvojice	přegenerování
Aa)	5	943	648 (68,7 %)	295 (31,3 %)
Ab)	18	60	45 (75 %)	15 (25 %)
Ac)	9	83	36 (43,4 %)	47 (56,6 %)
Ad)	6	242	211 (87 %)	31 (13 %)
Ae)	13	36	26 (73 %)	10 (27 %)
Af)	33	536	341 (63,3 %)	195 (36,4 %)
Ba)	15	162	65 (40,1 %)	97 (59,9 %)
Bb)	4	10	10 (100 %)	0 (0 %)
Bc)	3	5	4 (80 %)	1 (20 %)
C)	25	100	63 (63 %)	37 (37 %)
D)	10	37	24 (64,9 %)	13 (35,1 %)
E)	8	31	24 (77,4 %)	7 (22,6 %)
F)	6	14	7 (50 %)	7 (50 %)
Celkem	155	2259	1504 (66,6 %)	755 (33,4 %)

Pomocí 155 navržených pravidel bylo automaticky vygenerováno 2259 dvojic (100 %). Z toho 1504 dvojic (66,6 %) jsou správně generované dvojice **základové sloveso/odvozené adjektivum na *-ný*** a 755 dvojic (33,4 %) jsou případy přegenerovávání.

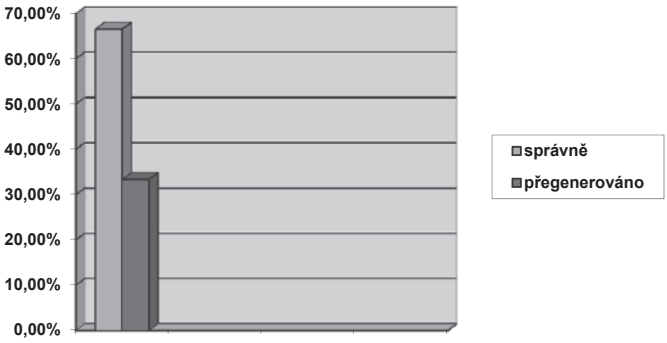

Rozdíl v počtu adjektiv končících řetězcem ný$ a počtu automaticky generovaných dvojic infinitiv/adjektivum na *-ný* je 5557-(2259-755)=4055-3[469]=4052. Tento rozdíl je třeba přičíst na vrub okolnostem, že v analyzovaném materiálu jsou sufixy *-ný* tvořena též desubstantiva (*skelný, rušný, moučný, …*), některá jsou tvořena od deverbativ na *-ba, -ot* (*-eb-ný, -ot-ný*), jiná od deadjektiv (*-ost-ný*). Někdy je velmi obtížné odlišit, zda je adjektivum motivováno

469 Srv. výjimky *vzpurný, obezřetný, písemný.*

slovesem nebo deverbativním substantivem (viz výše poznámky k přegenerovaným tvarům). V některých případech není příslušné zakončení hledaným sufixem (*černý, pěkný, …*), popř. nejde o sufix *-ný*, ale o sufixy *-ouc-ný, -íc-ný, -ač-ný, -i-čný, -e|ě-čný, -[aeěiyu]telný* (viz výše). Objevují se i kompozita se zadním členem s možnou motivací slovesem (*barvoměrný, berlovládný, bleskosvodný, dvornomluvný, hlubokomyslný, hodnototvorný, …*), k nimž nejsou doložena komponovaná slovesa. Tyto okolnosti nebudeme na tomto místě podrobněji rozebírat.